

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

POST-ENDÜSTRİYEL EMPERYALİZM

POST-INDUSTRIAL IMPERIALISM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meyse GÜNGÖR

(20142016011)

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

GİRESUN-2019

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

POST-ENDÜSTRİYEL EMPERYALİZM

POST-INDUSTRIAL IMPERIALISM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meyse GÜNGÖR

(20142016011)

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

GİRESUN-2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik öğrencisi 'ınbaşlıklı tezini incelemiş olup aday tarihinde, saat..... da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)		
Üye		
Üye		
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../201..

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans projesi/tezi olarak sunduğum “POST-ENDÜSTRİYEL EMPERYALİZM” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Meyse GÜNGÖR

ÖNSÖZ

Bu tezde, tarihten günümüze varlığını sürdüren emperyalizm olgusu ele alınarak, bu olgunun süreç içerisinde geçirdiği değişimler ve geldiği son nokta değerlendirilmektedir. Bu bağlamda “sanayileşme” sürecinin emperyalizm üzerinde oldukça güçlü bir etkisinin olduğu, sanayileşmenin ülkeler arasında neden olduğu ve uluslararası alana yansıyan sorunlarla emperyalizmin daha da güçlendiği görülmektedir.

Dünya Savaşları sonrasında ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” olarak da adlandırılan düzende, kapitalizmin daha da güçlenmesi, post-sanayi dönemi olarak da adlandırılan bir dönemde emperyalizmin gelişimine destek sağlamıştır. Söz konusu yeni düzende, emperyalizm artık güç kullanımından çok “bilgi” kullanımıyla ölçülür hale gelmiştir. Bu bağlamda bu tezde, emperyalizmin geldiği son nokta olarak adlandırdığımız “bilgi çağı emperyalizmi” ele alınmakta ve ülkelerin emperyalist amaçlar için bilgiyi bir araç olarak nasıl kullandıkları ifade edilmektedir.

Bu tezin hazırlanmasında, tüm bilgi birikimiyle ve desteğiyle yanımda olup, tezin hazin hazırlanma sürecinde beni yönlendirerek yolumu aydınlatan tez danışmanım Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN’e teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda tüm eğitim-öğretim hayatım boyunca, desteklerini bir gün bile esirgemeyen anneme ve babama, öneri ve destekleriyle tüm çalışmam boyunca yanımda olan arkadaşım Doğacan BAŞARAN’a ve tez yazarken yanımdan bir an bile ayrılmayan oğlum Kartal’a da teşekkür ederim.

ÖZET

Sanayileşme, ortaya çıktığı andan itibaren tüm dünyayı etkisi altına almayı başarmıştır. Bilim ve teknoloji ile tanışan devletler, dünya ve toplum düzenlerini yeniden şekillendirmeye başlamışlardır. Sanayileşme küresel ekonomiyi derinden etkilemekle kalmamış, etkisi altına aldığı toplumlarda sosyal, siyasi değişimleri de beraberinde getirmiş ve bu nedenle ülkeler arasındaki ilişkiler de yeni bir boyut kazanmıştır. Bunun yanında sanayileşmenin neden olduğu rekabet ve sömürgeciliğin etkisiyle uluslararası alanda çeşitli savaşlar meydana gelmiş, bütün bu gelişmeler Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın zeminini hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, kapitalizmin daha da güçlendiği bir döneme girilmiş, post-sanayi kapitalizmin emperyalist yapısı değişime uğramaya başlamıştır. Bu bağlamda emperyalizm denildiğinde belki de en son akla gelebilecek 'bilgi' kavramı bir araç olarak kullanılmaya başlanmış, dünya bilgiyi kullanarak emperyalist amaçlarını gerçekleştiren devletlerin artışına tanık olmaya başlamıştır. Bu nedenle, bu tezde, emperyalizmin bu noktaya gelmesinde etkili olan süreçler ele alınmakta, bir nevi emperyalizmin yolculuğu açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Post-Endüstriyel Emperyalizm, Post-Sanayi, Kapitalizm

ABSTRACT

Industrialization has been able to influence the whole World from the moment it emerged. States which have met science and technology have begun to reshape the world's and their social orders. Industrialization has not only profoundly affected the global economy, it has also brought social and political changes in the societies that have been affected and therefore the relations between countries have gained a new dimension.

Moreover, due to the competition and colonialism caused by industrialization, various wars occurred in the international arena and all these developments prepared the ground for the First and Second World Wars. At the end of the Second World War, the capitalist structure of post-industrial capitalism has begun to change. And then, “the concept of knowledge” that would not come to mind when the term imperialism is used, began to be used as a tool for imperialism, and the World began to witness the increase of the states that carried out their imperialist aims by using knowledge. For this reason, in this thesis, the processes that are effective in bringing imperialism to this point are discussed and in a way that brings the journey of imperialism under scrutiny.

Key Words: Industrialization, Post-Industrial Imperialism, Post-Industry, Capitalism

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
GİRİŞ	1
İÇİNDEKİLER	V

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SANAYİLEŞME	4
1.1. Sanayi Devrimi	8
1.1.1. Sanayi Devrimi ve İngiltere.....	11
1.1.2. Sanayi Devrimi'nin Etkileri.....	14
1.1.2.1. Sanayi Devriminin Ekonomik Etkileri.....	15
1.1.2.2. Sanayi Devriminin Toplumsal Etkileri.....	16
1.1.3. Sanayi Devrimi'nde Sosyal Sınıflar.....	17
1.2. Sosyalizmin Gelişmesi	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. SANAYİLEŞMENİN ULUSLARARASI POLİTİKAYA EMPERYAL	
ETKİLERİ	25
2.1. Sanayi Devrimi'nde Uluslararası Rekabet.....	28
2.1.1. Yedi Yıl Savaşları.....	30
2.1.2. Trablusgarp Savaşı.....	32
2.2. Sanayi Devrimi'nde Sömürgecilik.....	35
2.2.1. Çin'in Sömürgeleştirilmesi: Afyon Savaşı.....	38
2.2.2. Japonya: Sömürge'den Sömürgeci'ye.....	40
2.3. Sanayileşmenin Neden Olduğu Savaşlar.....	42
2.3.1. Birinci Dünya Savaşı.....	43
2.3.2. İkinci Dünya Savaşı.....	57

2.3.2.1. Revizyonist Devletlerin Amaçları.....	60
2.3.2.2. Statükocu Devletler ve Savaş.....	64
2.3.2.3. Savaşın Sonuçları.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. POST-SANAYİ KAPİTALİZMİNİN EMPERYALİST YAPISI.....	70
3.1. Kapitalizmi Anlamak.....	70
3.1.1. Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi.....	74
3.1.1.1. Ticari Kapitalizm.....	76
3.1.1.2. Endüstriyel Kapitalizm.....	76
3.1.1.3. Post-Endüstriyel Kapitalizm.....	78
3.2. Kapitalizmin Işığında Emperyalizmin Gelişimi.....	82
3.2.1. Emperyalizm.....	83
3.2.2. Kırılma Dönemlerinde Emperyalizm.....	90
3.3. Bilgi Çağı Emperyalizmi.....	98
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	131

GİRİŞ

Dünya sistemleri incelendiğinde geçmişten günümüze süregelen bir “emperyalizm” olgusu hemen her noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu tezde, emperyalizmin ne olduğundan ya da nasıl ifade edildiğinden çok, ne şekilde meydana çıkıp, uluslararası düzende kendini nasıl gösterdiği incelenmektedir. Bunun yanında, emperyalizmi incelerken sürekli karşılaşılan bir olgu olarak “kapitalizm” ele alınmaktadır. Çünkü bu tezin esas amacı, emperyalizmin, sanayileşmenin de etkisiyle uluslararası düzeni çeşitli şekillerde etkilerken kendisinin nasıl değişim gösterdiğini ifade etmek ve aynı zamanda post-sanayi dönemde kapitalizmin emperyalizm üzerindeki etkilerini ifade etmektir. Bu bağlamda bakıldığında, birçok uluslararası olayın emperyalizmin gelişimine katkıda bulunduğunu, yeri geldiğinde ise emperyalizmin uluslararası etkilere neden olduğunu görülmektedir.

Coğrafi keşiflerden sonra gerek ticaret, gerek denizcilik gerekse sanayi alanında çok büyük gelişmelerin yaşandığını görülmekte ve bu durumun en büyük sebeplerinden biri olarak, keşfedilen noktalarda artan “sömürgeci” anlayış gösterilmektedir; çünkü bu yayılmacı hareketin etkisiyle çeşitli ülkelerle aradaki ticaret ve değişim anlayışının gelişmesinin yanı sıra, üretilen mallarda artan çeşitlilik dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tezimizin başlangıç noktası olan sanayileşme döneminin emperyalizm üzerinde oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir. Çünkü emperyalizm sanayileşme döneminden önce de var olmasına rağmen, sanayileşmenin etkisiyle değişim gösterdiği ve etki alanını genişlettiği görülmektedir. Bu nedenle tezin birinci bölümünde öncelik olarak sanayileşme olgusu incelenmektedir. Sanayileşmenin getirdiği “Sanayi Devrimi” döneminin incelemesi yapılmakta, daha sonra Sanayi Devrimi’nin sosyal bir süreç olarak ele alınmasının yanı sıra toplum üzerinde bıraktığı etkiler de önem arz ettiğinden, Sanayi Devriminin toplumsal ve ekonomik etkileri de ele alınmaktadır.

Tezin ikinci bölümüne gelindiğinde, sanayileşme faktörünün ülkeler arasında git gide yayıldığını, bu durumun o ülkelerde yaşanan Sanayi Devriminin gelişimini daha da tetiklediğini, bir bakıma Sanayi Devriminin görüldüğü ülkelerde kapitalist toplum yapılarının da geliştiği görülmektedir. Bu sebeple Sanayi Devriminin ülkeler arasında “uluslararası rekabet” ve “sömürgeciliğe” etki ettiği görülmekte ve bu

faktörlerin ülkelerin birbirlerine karşı geliştirdikleri politikalar sebebiyle neden olduğu çeşitli tarihi savaşlar örneklendirilmektedir. Bunun yanında çeşitli ülkelerin sömürgeleştirilmek için, farklı politikalara maruz kaldığı ancak verdiği tepkilerle ya sömürge ya da sömüren konumuna geldikleri, Çin ve Japonya örnekleriyle ele alınmaktadır. Daha sonra ise Sanayileşmenin doğrudan ya da dolaylı olarak neden olduğu ve dünya düzenini doğrudan etkileyen savaşlar bağlamında Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı incelenmekte ve ‘bilimin’ savaşları daha da yıkıcı hale getirdiği görülmekte ve söz konusu savaşların emperyal anlamda neden olduğu değişimler ele alınmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde ise, daha önce sanayileşmenin getirdiği yeni toplumsal kapitalizmin yapısının, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde değişen dünya düzeninin etkisiyle başka bir boyutta kendini gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, daha sonra “emperyalizmin bir aşaması” olarak ele alınabilen kapitalizm olgusu incelenmekte, bu olgunun tarihsel gelişimi ve dönemleri ele alınmakta ve Sanayi Devrimi sonrasında görülen ve birinci bölümde ele aldığımız toplumsal değişimlerin, post-endüstriyel kapitalizm dönemine doğrudan etki ettiği görülmektedir, çünkü kapitalizmin de emperyalizme etkisi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Daha sonra ise kapitalizmin etkisiyle emperyalizm olgusunun gelişimi ele alınmakta, bu bağlamda önce emperyalizmin açıklaması yapılarak, sanayi devrimi ve ikinci bölümde ele alınan uluslararası gelişmelerin, emperyalizme nasıl etki ettikleri incelenmektedir. Son olarak ise, günümüze gelindiğinde ‘bilgi çağı emperyalizmi’ olarak bilinen post-endüstriyel emperyalizm olgusunun etkin olduğu görülmekte, ülkelerin emperyalizmin bu çeşidini nasıl ve ne şekilde kullanmaya çalıştıkları ifade edilmektedir.

Sonuç bölümünde, emperyalizmin sınırları tartışılmakta ve içinde bulunulan döneme göre emperyalizmin değişik kalıplar içerisinde yaşam bulduğu ve aslında hiçbir dönemde yok olmadığı görülmektedir. Bunun yanında küreselleşme unsurunun da emperyalizme ortam hazırladığı, bu bağlamda küreselleşmenin de emperyalizmin bir aracı, bir aşaması olabileceği ifade edilmektedir. Bunun yanında modernleşme adı altında gelişmemiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından kendi rızalarıyla emperyalizme nasıl razı edildiği, gelişmiş devletlerin bilgi teknolojilerini geliştirerek

gelişmemiş ülkelere nasıl etki ettikleri incelenmekte ve çözümün önce toplumsal farkındalıktan sonra çeşitli devlet politikalarından geçtiği ifade edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SANAYİLEŞME

Sanayi kelimesi hammaddeleri işlemek ve enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan araçların bütünü şeklinde tanımlanabilmektedir.¹ Kelime kökeni Arapça dilinden gelen bu kelime “sanatlar, meslekler, imalat işleri” sözcüklerini ifade etmektedir.²

Sanayileşmenin neden ve nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. K. Marx’a göre, Amerika’nın keşfi, Ümit Burnu’nun dolaşılması yükselen burjuvazinin ilgi alanlarını daha da genişletmiştir. Doğu Hindistan ve Çin Pazarlarının açılması, Amerika’nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle yapılan ticaret ve değişim araçlarının yanında malların da genel olarak çeşitlenmesi, gerek ticaret gerek denizcilik gerekse sanayi alanında o güne kadar görülmemiş bir yükselişe neden olmuştur.³ Dünyayı büyük bir değişime uğratan ve dönüştüren sanayileşme dalgası, belli bir sermaye birikimine ulaşan Avrupalı devletlerin, bu sermaye birikimini bilim ve teknolojiyle buluşturarak daha fazla üretime ulaşmaya çabalamasıyla ortaya çıkmıştır.⁴

Küresel bir olgu olarak sanayileşme (endüstrileşme), bilimsel ilerleme ile ilgili yeni fikirler yoluyla dünya ve toplum kavramlarını yeniden tanımlama sürecidir.⁵ Daha spesifik şekilde tanımlamak gerekirse; *Endüstrileşme, temel olarak büyük ölçüde sabit sermaye yatırımlarına dayalı üretim ve dağıtımdır.*⁶ Dora ve Bertrand Russell’a göre sanayileşme esas olarak, kendileri birer tüketim malı olmamalarına rağmen, tüketim mallarının üretimde gerekli olabilecek araç ve gereçler için kullanılan büyük çapta işgücü olmakla birlikte diğer sahip olduğu bütün özellikler, sanayileşmenin bu temel niteliğinden kaynaklanmaktadır.⁷

¹ Erdem Koç, Kadir Kaya, Mahmut Can Şenel, “Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri-Ekonomik Güven Endeksi”, **Mühendis ve Makina**, Cilt 58, Sayı 688, 2017, s. 16

² <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/sanayi> Erişim: 15.02.2018

³ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Çev. Celal Üster ve Nur Deriş, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.50

⁴ Ümüt Akagündüz, “Sanayi Devrimi ve Sanayileşme”, **Uygarlık Tarihi**, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2010, s. 371

⁵ Isaisas R. Rivera, “Industrialization”, **Encyclopedia of Global Studies**, SAGE Publications, 2012, s. 898

⁶ Dora ve Bertrand Russell, **Endüstri Toplumunun Geleceği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, İstanbul, 1979, s.21

⁷ Dora ve Bertrand Russell, **Endüstri Toplumunun...**, s.31

Engels, sanayi üretiminin tarihini ortaçağdan bu yana olmak üzere üçe ayırmıştır. Bunların ilki, küçük usta ve zanaatçının kalfaları ve çıraklarıyla birlikte çalıştıkları, her bir işçinin nesnenin bütününe ürettiği zanaatçılık dönemi; ikincisi, çok sayıda işçinin büyük bir işyerinde toplu olarak nesnenin bütününe *iş bölümü* ilkesine göre ürettiği ve her işçinin işlemin yalnız bir bölümünü yaptığı ve bu sebeple ürünün hepsinin elinden geçtikten sonra tamamlandığı manüfaktür dönemi; ve son olarak ürünün herhangi bir güçle işletilen makineler tarafından üretildiği, işçinin görevinin söz konusu makinelerin çalışmasından, denetlenmesinden ve düzeltilmesinden ibaret olduğu modern sanayi dönemidir.⁸

Sanayileşme küresel ekonomiyi derinden etkilemiştir ancak etkileri ekonomik değişimin ötesine geçmiştir. Bu bağlamda sanayileşme yaygın olarak, hem ekonomik hem de siyasi alanda eşit olarak ilerleyen bir faktör olarak kabul edilmiştir.⁹ Sanayileşme, üretim şeklini değiştirip tarımdan sanayiye kaydırmış, insan gücünün üretkenliğini arttırmak için büyük fırsatlar sunmuş, böylelikle büyük bir değişim süreci kendini göstermeye başlamıştır. Yaşanan değişimlerin de etkisiyle, işçileri ve yaşam tarzlarını, modern dünya ile geçmişi aynı zamanda gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeleri birbirinden ayıran çeşitli yapılar ortaya çıkmıştır.¹⁰ Sanayileşme aynı zamanda, *Batı'nın dünya egemenliğini sağlayan ilişkilerin şekil verdiği bir olay olmakla birlikte, Batı'nın kendisini tanımladığı bir özellik olmuş ve bu özellik Batı kendini dünyanın geri kalanından ayırmıştır.*¹¹

Bir toplumun sanayileşmesi için, o toplumun belli başlı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Russell'ın sıraladığı bu özellikler arasından en dikkat çekici olanları incelersek;¹² öncelikle toplumda yapılacak iş için çeşitli *işçi kitlelerine* ihtiyaç vardır; Çünkü bir malın üretimi, dağıtımı derken birden çok kişinin o iş için emek harcaması gerekmektedir. Sadece işçi kitlelerinin varlığı üretim için yeterli değildir; endüstri zaman zaman karmaşık olabilir, bu durumda makina üretiminden anlayan *vasıflı*

⁸ Friedrich Engels, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, (Çev. Öner Ünalın), Sol Yayınları, Ankara, 1974 s.22-23

⁹ Rivera, Isaisas R., "**Industrialization**", ... , s. 898

¹⁰ Serdar Şahinkaya, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma & Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s.17

¹¹ Mehmet Vecdi Gönül, *Sanayileşme ve Batılılaşma Sürecinde Türkiye'de Teknolojik Belirlenmişlik: Bir Model Önerisi Olarak Offset Uygulaması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s.79

¹² Dora&Bertrand Russell, **Endüstri Toplumunun...**, s.22

işçilere de ihtiyaç vardır. Dengeli ve kararlı bir hükümet endüstrileşmeye çaba harcayan bir toplum için oldukça gereklidir; aksi takdirde elindekiyle yetinmeye çalışan bir toplum ortaya çıkabilir ve bu durumda bilimsel çalışmaların sürdürülmesi beklenemez. Russell sanayileşme süreci içerisindeki en önemli faktör olarak *bilimsel birikimden* söz etmektedir. Çünkü yeni buluşlar ortaya çıkarmak ve bu buluşları kullanabilmek için bilimsel birikim olmazsa olmazdır.

Sanayileşme bazen sosyal bir süreç olarak da görülmektedir. Simandan, sanayileşmeyi tanımlarken; “üretimde ve değer yaratmada daha etkin yolların keşfedilmesiyle ilgili bir dizi ekonomik ve sosyal süreç için verilmiş genel bir ad”¹³ ifadelerini kullanmaktadır. Bunun yanında Simandan, ekonomik değişimi olaylar (hızlı tekil değişiklikler) ve süreçler (uzayan kümülatif değişiklikler) olarak ikiye ayırmakta ve sanayileşmenin bir olay değil, sürecin ürünü olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bir süreç, bir dizi benzerliği paylaşan ve yavaş bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkan olayların bir araya toplanmasından kaynaklanan bir sistemin (ülke, bölge) ortaya çıkan bir özelliğidir.¹⁴

Bunun yanında, sanayileşme sürecinde öne çıkan üç ekonomik sektörün olduğunu ifade etmiştir. Fourastie’e göre; Birinci sektör tarım ve ilkel madencilik, ikinci sektör imalat, üretim ve montaj, üçüncü sektör ise çoğunlukla hizmet endüstrisinden oluşmaktadır. Dolayısıyla sanayileşmenin gelişimi bu üç sektörde ve onların tarihsel gelişimlerinde saklıdır.¹⁵

Sanayi Devrimi’ni ve sanayileşmeyi daha iyi anlamak için proto-sanayi yani sanayi öncesi dönemi kavramak sanayinin gelişimini daha iyi anlamakta etkili olacaktır. Birçok iktisatçı ve iktisat tarihçisine göre *sanayi öncesi toplum* olarak adlandırılan toplum yapısı, durgun, geri ve tarımsal bir yapıya sahiptir.¹⁶ Dolayısıyla böyle bir toplum yapısından, dinamik, üretken ve sanayileşmiş bir toplum yapısına birden geçmek mümkün değildir. Bu yüzden sanayileşme öncesi olarak adlandırılan

¹³ Dragos Simandan, “Industrialization”, *International Encyclopedia of Human Geography*, Oxford: Elsevier, 2006, s. 419

¹⁴ Simandan, “Industrialization”..., 419-420

¹⁵ Rivera, “Industrialization”, ... , s. 899

¹⁶ İşaya Üşür, “Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?”, *Praxis*, Sayı: 11, 2004, s. 222

proto-sanayi dönemini de sanayileşmenin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple proto-sanayileşme dönemine kısaca bir göz atmak gerekmektedir.

Proto-sanayileşme, Avrupa'nın çoğu bölgesinde, 16. ve 19. yüzyıllar arasında yer alan, yerel olmayan pazarlar için mal üreten yerli sanayilerin gelişmesine verilen addır.¹⁷ Bu tarihler ele alındığında aslında birçok kaynak tarafından sanayileşme dönemine denk geldiği görülmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, çoğu iktisatçı, sanayileşme döneminin birden gelişmediğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu dönem proto-sanayi dönemi olarak da kabul edilmektedir. “Proto-sanayileşme” terimi ilk kez Franklin Mendels tarafından, 1981’de yayımlanan “Flaman Keten Endüstrisi” tezinde kullanılmıştır.¹⁸ Mendels’e göre, proto-sanayileşme sanayileşmenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu tür sanayileşme çoğu zaman kırsal kesimlerde ortaya çıkmış, tarımla birlikte uygulanmış ve genellikle ileri teknolojiyi benimsemeden veya işçileri fabrikalara yerleştirmeden genişlemiştir.¹⁹ Dolayısıyla, Üşür’ün de deyimiyle “proto sanayileşme, sanayileşmenin kökenlerini kırsal sanayi, tarımsal uzmanlaşma, tüccar kapitalizmi ve aile örgütlenmesinin birbiriyle ilişkilendirilmesi”²⁰ ile ilgilidir. Çeşitli teorilere göre fabrika sanayileşmesi için gerekli olan sermayeyi, emeği, girişimciliği, tarımsal ticarileşmeyi ve tüketici talebini proto sanayileşme dönemi yaratmıştır.²¹ Bunun yanında proto-sanayileşme, tüccarların bölgeler ve uluslararası ticaret deneyimleri kazanmalarını sağlayarak, teknik bilgi birikimi edinmelerine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu dönemde ticari tarımın gelişmesi, sanayileşmenin sonraki dönemlerinde tarımsal bölgelere, kentlere gıda malı arzı sağlamak için olanak sağlamıştır.²² Dolayısıyla sanayileşmeye doğru atılan adımlar hız kazanmıştır.

Proto-sanayileşme dönemi aslında sanayileşme öncesi dönemden daha ötesidir. Çünkü sanayileşme başlamıştır. Sadece fabrika sistemine, ileri teknolojiye atılan adımdan bir adım geride kalan bir dönemi ifade etmektedir. Dolayısıyla, bu dönemi

¹⁷Sheilagh C. Ogilvie, “Proto-Industrialization in Europe”, **Community and Change**, Cambridge University Press, Sayı:8, Cilt:2, 1993, s. 159

¹⁸ Ogilvie, “Proto-Industrialization”, **The New Palgrave Dictionary of Economics**, Second Edition, Volume 6, 2008, s. 711

¹⁹ Ogilvie, “**Proto-Industrialization in Europe**”... s. 159

²⁰ Üşür, “**Proto Sanayileşme: Sanayileşme...**”, s. 225

²¹ Ogilvie, “**Proto-Industrialization**”... s. 711

²² Üşür, “**Proto Sanayileşme: Sanayileşme...**”, s. 227

sanayi öncesi dönem diye adlandırmaktan çok, kırsal bölgelerde bulunan nüfusun büyük bir bölümünün bölgeler arası ve uluslararası pazarlar için önemli ölçüde endüstriyel seri üretim yaptığı “sanayileşme öncesi sanayileşme” dönemi²³ olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Sanayileşmenin kökenleri genel anlamda İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi ile bağlantılı varsayılmıştır.²⁴ Hatta iktisat tarihçileri sanayileşmenin iktisadi sebepleri derken her daim endüstri devriminin temel sebepleri olarak kabul edilen özellikleri kast etmişlerdir.²⁵ Batı’nın endüstriyel olarak kalkınması ve iktisadi gelişmesi için birer araç olarak nitelendirilen iktisadi faktörler dokuz ana başlığa ayrılmıştır. Bunlar; nüfus hareketleri, tarım, ticaret ve taşıma alanlarında görülen gelişmeler, sermaye ve sermaye kaynakları, bankacılık ve finans piyasaları, sömürgecilik ve silah sanayidir. Bu faktörlerin her biri Batılı sanayi toplumlarında hızla gelişirken, aynı zamanda kalkınma, büyüme ve egemen bir güç olma gibi çeşitli amaçların gerçekleştirilmesi için birer araç olarak sanayileşme üzerinde etkili olmuşlardır.²⁶ Sanayileşmenin hız kazanması aynı zamanda Sanayi Devrimi’ni de tetiklemiştir. Bu bağlamda Sanayi Devrimini ele almak, sanayileşmeyi kavramak için oldukça önem arz etmektedir.

1.1. Sanayi Devrimi

Bir yerde *devrimin* kendini göstermesi için, insanların içinde yaşadıkları toplumu sosyal, ekonomik, siyasi ve ideolojik olarak komple değiştirmek amacıyla harekete geçmeleri gerekmektedir.²⁷ Devrim, sosyal ve politik bilimde, hükümette ve onun kurum ve kuruluşlarında yapılan genellikle şiddet içeren değişiklikleri ifade ederken, ekonomik ilişkiler ve teknolojik koşullardaki radikal ve köklü değişimlere atıfta bulunan *Sanayi (Endüstri) Devrimi* gibi ifadelerde benzetme amacıyla kullanılır.²⁸

²³ Peter Kriedte, Hans Medick, Jürgen Schlumbohm, **Industrialization Before Industrialization**, Çev. Beate Schempp, Cambridge University Press, 1981, s. 6

²⁴ Rivera, “**Industrialization**”, ... , s. 898

²⁵ Hacı Duran, **Endüstri Çağının Dinamikleri**, Değişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.149

²⁶ Duran, **Endüstri Çağının...**, s.151

²⁷ Allan Todd, **Revolutions 1789-1917**, Cambridge University Press, United Kingdom, 2003, s.2

²⁸ Revolution, <https://www.britannica.com/topic/revolution-politics> Erişim Tarihi: 15.02.2018

M.Ö. 8000 yılında *Tarım Devrimi* olduğu kabul edilmektedir.²⁹ Tarım Devrimiyle birlikte toprağın başlıca sermaye kaynağı olmasıyla, insan toplulukları göçebe hayattan yerleşik hayata geçmiştir. Toprağın yanında kas gücü de bu devirde başlıca üretim aracı olmuş ve buna bağlı olarak insan ve hayvan kas gücünün daha verimli kullanılabilmesi için çeşitli aletler geliştirilmiştir.³⁰ Tarım Devrimi, Sanayi Devrimi'nin oluşmasının temelindeki en büyük etken olmuştur. 18. yy'da İngiltere ekonomisine egemen bir faktör olan tarım, sanayileşmeden sonra endüstri tarafından desteklenen önemli bir istihdam sağlayıcısı olarak kalmıştır. Çünkü tarım faaliyetleri sayesinde yeni araçlar ve hasat teknikleri geliştirilmiş, verimlilik ve tarımsal refah artmıştır,³¹ bu sayede ise sanayileşme süreci hız kazanmıştır. Russell'ın düşüncesi de bu tezi destekler niteliktedir; çünkü Ona göre endüstrileşmede ilk adımı atan, ekimden önce toprağı sürmeyi akıl eden ilk insandır.³²

Endüstri Devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından, makine gücünün hâkim olduğu üretim tarzına geçişi ifade etmektedir. 18. yüzyılda İngiltere'de dokuma alanıyla başlayan makineleşme giderek diğer alanlara da yayılmıştır.³³ Hobsbawm'ın deyiimiyle bu devrim; *tarımın ve kentlerin icadından beri dünya tarihinin muhtemelen en önemli olayıdır.*³⁴ Makineye dayalı üretimin ortaya çıkmasıyla üretimin şekli ve miktarındaki değişim kendini göstermiştir. İngiliz makine iplikleri ilk kez 1792 yılında Avrupa Pazar ve sergilerine sunulmuş, ipliklerin düzgünlüğü, ucuzluğu ve sürülen malların miktarındaki çokluk herkesi hayran bırakmıştır. Ekin'e göre, pamuk ipliğini makinede bükme basit bir iştir ancak bu durum kendi içerisinde Endüstri Devrimi denilen bir devrimi saklamaktadır, böylelikle küçük zanaat hayatından kitle üretimine geçişle ortaya çıkan bir teknoloji devri kendini göstermeye başlamıştır.³⁵ İlk sanayileşme dalgası 1775 yılında tekstil sanayisinde kendini göstermiş, ikinci olarak 1800'lerde demir ve çelik devri ortaya çıkmış, üçüncü

²⁹ Durmuş Günay, "Sanayi ve Sanayi Tarihi", **Mimar ve Mühendis Dergisi**, Sayı 31, İstanbul, 2002, s.8

³⁰ Durmuş Günay, "Sanayi....", s.8

³¹ Artemis Manolopoulou, "The Industrial Revolution and the Changing Face of Britain", https://www.britishmuseum.org/research/publications/online_research_catalogues/paper_money/paper_money_of_england_wales/the_industrial_revolution.aspx Erişim Tarihi: 19.02.2018

³² Russell, **Endüstri Toplumunun....**,s.21

³³ A. Mesut Küçükkalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1997, s.52

³⁴ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Bahadır Sina Şener (Çev.), Ankara, 2013, s.57

³⁵ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, Venüs Ofset, İstanbul, 1987, s.1

olarak ise 1825'te Freyer'in deyimiyle ulaştırma çağı başlamıştır.³⁶ Kısacası, sanayi devrimi, toplumun emeğinin hemen hemen her alanında tarımdan üretim mekanizasyonuna geçtiği bir aşamada ortaya çıkmış olarak görölmektedir.³⁷

Hobsbawm'a göre, Endüstri Devrimi'nin patlak vermesi, insanlık tarihinde ilk defa toplumların kendi üretici güçlerinin oluşturduğu zincirlerden kurtulmaları demektir. Bu devrimden sonra üretici güçler artık hızla ve durmadan, sınırsızca insan, mal ve hizmet artışı yapabileceklerdir. İktisatçılar bu duruma teknik olarak yaklaşmış ve "kendini besleyen bir büyümenin kalkış noktası" adını vermişlerdir.³⁸

Endüstrileşmenin ilk dönemlerinde vasıflı işçilere gerek duyulmazken, özellikle demir ve kömür sermaye endüstrisinin gelişmesiyle vasıflı işçi ihtiyacı kendini göstermiştir. Böylelikle maliyet artmış ve kapitalistler işgücü tasarrufu sağlayan makineleri elde etmek için daha fazla çaba göstermişlerdir. Aslında sürekli bulunan ucuz emek bir yandan endüstrileşmeyi de geciktirmiştir. Çünkü kar peşinde olan kapitalistler ucuz emek var oldukça yeni üretim tekniklerini keşfetmek zorunda kalmamışlardır.³⁹ 1830'lardan sonra sanayileşmenin ikinci aşaması kendini göstermiş ve kömür, demir, çelik gibi sermaye malları sanayi kurulmaya başlanmıştır. Buhar motoru kullanılmaya başlanmış ve ulaşımda devrim yaratan demiryolları yapılmıştır. Kömür ve demir sanayileri, pamuğun tam tersine ağır sermaye yatırımlarını gerektirmiş ve bu durum kapitalist olmayan kitlelerin gelirlerini aşağıya çekmeden mümkün olmamıştır.⁴⁰ Ateş de, Endüstri Devrimi'ni sanayideki gelişme açısından iki aşamalı olarak değerlendirmektedir. İlk etapta, sanayi teknik açıdan basittir ve pahalı değildir. Bu aşamada yenilik kendini yeniliklerde değil, pratik insanların uzun zamandan beri mevcut olan ve erişilebilen bilim ve teknolojiyi kullanmaya başlamalarıyla, fiyatların ve masrafların hızla düşmesiyle açık pazarda kendini göstermektedir. Bu sebeple birinci aşama, ağır sanayinin gelişmeye başladığı ikinci aşamadan daha dikkat çekicidir.⁴¹ Sanayi Devrimi'nin ilk döneminin bir ürünü olan buhar makinesi bulunana kadar, teknoloji çok yavaş bir biçimde ilerlemiştir. İkinci

³⁶ Ekin, **Endüstri İlişkileri...**, s.8

³⁷ Rivera, "**Industrialization**", ... , s. 898

³⁸ Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789...**, s.37

³⁹ Ateş, "**Industrial Revolution...**", s.39

⁴⁰ Ateş, "**Industrial Revolution...**", s.39

⁴¹ Davut Ateş, "Industrial Revolution: Impetus Behind the Globalization Process", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:15, Sayı:2, Manisa, 2008, s.39

dönem olarak adlandırılan dönemde ise, teknoloji artık haberleşme araçları, bilgisayarlar ve uzay sanayinde kendini göstermeye başlamıştır.⁴² Birinci dönemde bedensel gücün yerini alan makineler, ikinci dönemde kısmen zihinsel gücün yerini almıştır.⁴³ TÜSİAD ise, teknolojik ilerlemeleri bağlamında Sanayi Devrimi'nin dört evresinin olduğunu şu sözlerle belirtmiştir; *18. yüzyılın sonlarında fabrikalarda buhar gücüyle çalışan makineler kullanılmaya başlanmış, 20. yüzyılın başında elektrik enerjisi ile seri üretim mümkün olmuş, 1970'lerden itibaren ise elektronik ve bilgi teknolojileri (BT) ile sanayide otomasyon yaygınlaşmıştır. Günümüzde ise, siber-fiziksel sistemler ve dinamik veri işleme ile değer zincirlerinin uçtan uca bağlandığı, sanayi devriminin dördüncü evresine tanıklık ediyoruz.*⁴⁴

Sanayi Devrimi ile ilgili çeşitli tanımlamalar ve özellikler sıralansa da üç özelliğin ortaklığı dikkat çekmektedir. İlk olarak Sanayi Devrimi genellikle ekonomik olarak ele alınmakta, ikinci olarak sanayi devriminde yeni buluşlar ve makine olgusu öne sürülmekte ve son olarak sanayi devriminin etkisiyle ortaya çıkan yeni toplumsal sınıflar ve piyasalar göze çarpmaktadır.⁴⁵

Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'da görülen endüstriyel kapitalizmin sebebi Avrupa'da süregelen sömürgecilikten kaynaklanmaktadır. Bu dönemde sömürü, tüm dünyada işlem görüp dolaşıma giren çeşitli emtialar şeklini almıştır.⁴⁶ Bu sebeple Sanayi Devrimi'nin İngiltere gibi hem Avrupalı hem de sömürge tarihinde çokça kendini gösteren bir devlette başlaması şaşırtıcı değildir. Bu sebeple, Sanayi Devrimi'ni İngiltere'de oluşumu açısından incelemek, bu devrimin sömürgeciliğe ettiği etki bakımından fikir verecektir.

1.1.1. Sanayi Devrimi ve İngiltere

Endüstri Devrimi'nin oluş zamanı arasındaki ilk tartışma “evrimciler” ve “devrimciler” arasında kendini göstermiştir. Evrimcilere göre bu devrim uzun bir

⁴² Gönül, “Sanayileşme ve Batılılaşma...”, s.83

⁴³ Gönül, “Sanayileşme ve Batılılaşma...”, s.83

⁴⁴ TÜSİAD ve The Boston Consulting Group, **Türkiyenin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0**, Sis Matbaacılık, İstanbul, 2016, s.19 <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf> Erişim: 22.02.2018

⁴⁵ Şahinkaya, “Sanayileşme Süreçleri...”, s.20-21

⁴⁶ Tryfon Bampilis, “Industrial Revolution”, **The Encyclopedia of Consumption and Waste**, Sage Publications, 2012, sf. 425

iktisadi evrim sürecinin zirvesi iken, devrimcilere göre İngiliz iktisat tarihinde bir dönüş noktasıdır ve genel görüş devrimcidir.⁴⁷

Yine Hobsbawm'a göre, Endüstri Devrimi'nin başını İngiltere'nin çekmesi rastlantı değildir.⁴⁸ Çünkü devrimden önce bile İngiliz endüstrisinin üretim ve ticaretiyle karşılaştırılabilir bir endüstri kendini göstermemiştir. Öyle ki, 1765-1850 Sanayi Devrimi süresince İngiltere'den, *Dünyanın Atölyesi* olarak bahsedilmektedir.⁴⁹ Daha da önemlisi Hobsbawm'ın deyiimiyle *İngiltere, kapitalist koşullar altında endüstri devrimine öncülük etmeye hayranlık duyulacak kadar uygun bir endüstriye ve buna olanak veren bir ekonomik konjonktüre sahiptir: Pamuk endüstrisi ve sömürgeci yayılma.*⁵⁰ Çünkü pamuk, devrimleşmiş ilk endüstridir.⁵¹

Elbette Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de görülmesinin arka planında çeşitli faktörler bulunmaktadır. Öncelikle Sanayi Devrimi, fabrikada tekstil üretimi, kömür ve demir endüstrisi ve buhar makinesinin mükemmelliğini gözler önüne seren buluşlarla İngiltere'de başlamıştır.⁵² Daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere sanayileşmesini hızlandıracak çeşitli kaynaklara sahiptir ve bu kaynaklara kolay erişebilmesi İngiltere açısından büyük bir avantajdır. Tekstil fabrikalarıyla başlayan Sanayi Devrimi sırasında İngiltere “pamuk” gibi yeri doldurulamaz bir kaynağa Hindistan aracılığıyla sahiptir. Bunun yanı sıra kömür ve bakır gibi doğal kaynakları elinde bolca bulunan İngiltere, bu kaynakların kullanımında maliyet en aza indiği için sanayileşmede git gide hız kazandığını söylemek doğru olacaktır. İkinci olarak Tarım Devrimi'ni önemli bir faktör olarak göstermek doğru olacaktır; çünkü tarımın hız kazanmasıyla, tarımsal verimliliği arttırmak için ortaya çıkan buluşlar, endüstrileşme açısından büyük bir adımdır. Bir diğer faktör olarak İngiltere buluşlar açısından bir merkez olarak görülmektedir; iplik bükme makinelerinden dokuma tezgâhlarına kadar birçok buluş İngiltere'de yapılmıştır, ancak kuşkusuz bunlardan en önemlisi James Watt'ın buhar makinesidir. Son olarak, sömürgecilik tarihinin en büyük aktörlerinden

⁴⁷ Küçükkalay, “Endüstri Devrimi ve...”, s.54

⁴⁸Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789...*, s.38

⁴⁹ Günay, “*Sanayi...*”, s.12

⁵⁰ Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789...*, s.42

⁵¹ Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789...*, s.46

⁵² Robert C. Allen, “*The British Industrial Revolution in Global Perspective: How Commerce Created The Industrial Revolution and Modern Economic Growth*”, 2006, <http://www.nuffield.ox.ac.uk/users/allen/unpublished/econinvent-3.pdf> Erişim Tarihi: 19.02.2018

biri olan İngiltere için sömürgelerinin varlığı Sanayi Devrimi'ne hız kazandıran bir faktördür; Çünkü İngiltere hammadde ihtiyacını bu sömürgelerden karşılamış ve ürettiği malları yine bu sömürgelere satmıştır. Hindistan örneğine bakacak olursak; İngiltere buradaki sanayileşme politikalarını sömürge politikaları çerçevesinde şekillendirmiş, kendi yararına ancak Hindistan'ın maliyetine olacak politikalar tasarlamıştır; Hindistan'ı ekonomik olarak geliştirme imkânını görmezden gelmiş, endüstride büyük ölçüde iş gücüne sahip olan Hindistan'ın endüstrileşmesini etkili bir biçimde azaltmış ve geleneksel endüstrilerini yok etmiştir.⁵³ Böylelikle küçük endüstrilerini yok ettiği kolonilere kendi ürünlerini yüksek karla satmış, Hindistanlılar İngiliz üretimi gömlekler giymek zorunda bırakılmışlardır.⁵⁴ Burada şunu söylemek gerekirse; gerek İngiltere gerekse diğer sömürge devletleri endüstrileşme sürecinde sömürdükleri devletlerin gelişmesini engeller nitelikte hareket etmişler; söz konusu devletleri hammadde kaynağı ve ürünlerini satacakları birer pazar olarak gördüklerinden onların kendi sanayilerini oluşturmalarını engellemişlerdir, bu bağlamda tek amaç kendi sanayileşme hareketlerini tamamlamak olmuştur. İngiltere bu açıdan en çok öne çıkan isimdir çünkü *İngiltere dünya tarihinin bir dönemine tek üretici, tek büyük ithalatçı ve ihracatçı, tek taşımacı, tek emperyalist, neredeyse tek uluslararası yatırımcı, bir dünya politikasına ve dünyanın tek donanma gücüne sahip devleti sayılabilir. Bu durum bir süre vazgeçilmez olarak kaldıysa da diğer ülkeler sanayileştiğinde bu tekel konumu kendiliğinden yok olmuştur.*⁵⁵

Daha başlangıcından itibaren Sanayi Devrimi ülkeler arasındaki dengeleri yerinden oynatmıştır. Avrupalı Devletler birbirleri ile kıyasıya rekabet ederken, sömürgelerini birbirlerine kaptırmamak için de çaba harcamışlardır. Bunun en büyük örneği olarak Kuzey Afrika'yı göstermek doğru olacaktır. Çünkü burada bulunan Mısır, Tunus, Cezayiri Libya gibi ülkelerin Akdeniz'de söz sahibi olmak isteyen ülkeler için oldukça önem arz ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda Fransa, sömürge

⁵³ Sudip Chaudhuri, **The Indian Economy: Major Debates Since Independence**, Oxford University Press, New Delhi, Hindistan, 1998, s. 249

⁵⁴ Gönül, "Sanayileşme ve Batılılaşma...", s.81-82

⁵⁵ Gönül, "Sanayileşme ve Batılılaşma...", s.81

topraklarına kattığı Cezayir'i kaybetmemek için, İngiltere gibi kendine bağımlı kılmak yerine, bu toprakların Hıristiyanlaştırılması ve Fransızlaştırılması yolunu seçmiştir.⁵⁶

Sanayi Devrimi bir Avrupa ülkesi olan İngiltere'de kendini göstermeye başladıktan sonra zaman içerisinde diğer ülkelerde de varlığını ortaya çıkarmıştır. Birçok çalışma, devrimin öncelikle neden İngiltere'de başladığı üzerine yoğunlaşmıştır. Sıralanan çeşitli faktörlerin ötesinde, bu çalışmalarda Fransız ekonomisi de ön plana çıkmış, Sanayi Devrimi'nin neden önce Fransa'da değil de İngiltere'de başladığının üzerinde durulmuştur; Çünkü o dönemde İngiltere ekonomisiyle kıyaslanabilecek güçte olarak Fransız ekonomisi gösterilmiştir. Teknolojik, toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel faktörlerin hepsi bir araya geldiğinde, İngiltere'nin sanayileşme açısından Fransa'ya karşı hafif bir avantajı bulunmaktadır, ancak bu avantajlar niceliksel olmaktan ziyade nitelikselidir.⁵⁷

Endüstrileşmenin etkisiyle İngiltere büyük değişiklikler yaşamıştır. 1750'lerle 6.5 milyon olan İngiltere nüfusu 1900'lerde 32.5 milyon civarlarına yaklaşırken, ülke genelinde binlerce yeni fabrika kurulmuş, üretim fazlalaşmıştır. Önceleri nüfusun %80'i kırsal bölgede, %20'si şehir merkezlerinde yaşadığı halde, endüstrileşmenin etkisiyle 1850'lerden sonra nüfusun %80'i şehir merkezlerinde yaşamaya başlamış, sadece %20'si kırsal bölümde kalmıştır.⁵⁸ Sosyal sınıf farklılıklarının da yaşanmaya başladığı İngiltere endüstrileşmenin etkisiyle değişime uğrayan tek merkez olmamıştır. Endüstrileşme genel anlamda sosyal ve ekonomik değişimler ortaya çıkarmıştır.

1.1.2. Sanayi Devrimi'nin Etkileri

Üretim alanında kendini gösteren teknolojik yeniliklerin de etkisiyle Sanayi Devrimi, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yarattığı çeşitli değişimlerle kendini göstermiştir.

⁵⁶ Haktan Birsal, "Emperyal Fransa'nın Osmanlı Cezayir Stratejik Düzleminde Bir Kültür ve Kimlik Asimilasyonu Örneği, (Aziz Charles de Faucauld'un Mektubu)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 29, 2013, s. 50

⁵⁷ Nicholas Francis Robert Crafts, "Industrial Revolution in England and France: Some Thoughts on the Question, 'Why was England First'", **The Economic History Review**, New Series, Sayı: 30, 1977, s. 430

⁵⁸ Oxford Big Ideas Geography History, **Industrial Revolution**, https://www.oup.com.au/_data/assets/pdf_file/0021/58071/Oxford-Big-Ideas-Geography-History-9-ch5-Industrial-revolution.pdf Erişim Tarihi: 11.01.2018

1.1.2.1. Sanayi Devriminin Ekonomik Etkileri

Fabrika sanayinin ön planda olmasıyla *üretim, tüketim ve pazarlama ilişkileri* değişmiştir, bu değişim sadece şekilde değil miktarda da kendini göstermiştir; böylelikle kendi içine kapalı bir ekonomik ve sosyal bir düzenden, para ve piyasa ekonomilerine geçilmiş ve *modern sektör* ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Geçimlik ekonomi olarak da adlandırılabilen kendi kendine yeterlilik ve öztüketim (otoconsumption) piyasa için tüketime dönüşmüş ve kar artık teşvik edici bir unsur olmuştur. Karın teşvik eden bir unsur şeklini alması, üretim stilinde meydana gelen değişimin de etkisiyle üretimde profesyonel yöneticilik ve üretim araçlarında ‘müteşebbisler’ olarak adlandırılan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Üretimin değişen yüzüyle birlikte, *milli gelirin* önem arz eden bir bölümü sanayi ve hizmet sektörlerinden elde edilmeye başlanmış, dış piyasalara dönük ihracat ekonomileri ortaya çıkmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi üretim ve tüketimde büyük değişiklikler meydana gelmiştir, bu sebeple Bampilis, Sanayi Devrimini ‘tüketim devrimi’ olarak adlandırmıştır. Yeni kitle mallarının düşük maliyeti sebebiyle üretimde görülen artış hacmi, tüketimin de artmasına neden olmuştur; örneğin İngiltere 1815 yılında ortalama 20 pound şeker tüketirken, bu miktar 1890’da 90 pounda kadar yükselmiştir.⁶¹ Üretim ve tüketimde görülen artışın da etkisiyle verimlilik sürekli olarak artış göstermiştir; Nüfus, 1801-1911 yılları arasında %1.26 artış gösterip 10,5 milyondan 41,8 milyona çıkarken, milli gelir 19. yüzyıl süresince 14 kat artmıştır ve istatistiklere göre bu oran yıllık %2-2.5 artışa denk gelmektedir.⁶²

Sanayi Devrimi’nin gelişimi ve yeni makinelerin büyüklüğünün de etkisiyle kapatılan küçük atölyeler yerlerini ucuz ve kaliteli mallar üreten fabrikalara bırakmış ve fabrikalaşma dönemi başlamıştır. Ancak bazı görüşlere göre özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da görülen imalat sektöründeki iş kayıpları, bu alanlarda görülen ‘‘endüstriyel yozlaşmanın’’ ilk aşaması olarak görülmüştür.⁶³

⁵⁹ Nusret Ekin, *Endüstri İlişkileri...*, s.4

⁶⁰ A. Mesut Küçükkalay, ‘‘Endüstri Devrimi ve...’’, s.63

⁶¹ Tryfon Bampilis, ‘‘Industrial Revolution’’, s.425-426

⁶² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2009, s. 189

⁶³ Frederick Nixon, ‘‘Industrialization and Development’’, *Journal of International Development*, Cilt: 3, Sayı:1, 1991, s.81

Ulaşım alanında görülen yenilikler de şüphesiz Sanayi Devrimi'nin en büyük etkilerinden biri olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte artan üretim ulaşımında da yeniliği ihtiyaç haline getirmiş, gerek hammadde, gerek üretim araçları gerekse üretilen malların taşımaları için daha etkili taşıma yöntemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Önceleri ahşap raylar üzerinde atların yardımıyla yapılan taşımacılık, yerini önce demir raylara bırakmış daha sonra İngiliz bilim insanı Richard Trevithick'in öncülüğünde ilk lokomotif yapılmıştır.⁶⁴ Zaman içerisinde demiryolları inşa etmesi için çeşitli şirketler kurulmuştur; 1840 yılında 2000 mil demiryoluna sahip olan İngiltere, 1850'ye kadar mil uzunluğunu 6000'e kadar çıkarmıştır.⁶⁵ Daha hızlı ve daha ucuz ulaşım araçları, maliyeti biraz daha düşürerek sanayi ekonomisinin üzerinde büyük etki yapmış ve artan satışlar sebebiyle daha fazla fabrika daha fazla makine gerekmiştir;⁶⁶ böylelikle sanayinin kazandığı ivme hız kesmeden devam etmiştir.

1.1.2.2. Sanayi Devriminin Toplumsal Etkileri

Sanayi Devrimi her ne kadar ekonomi alt tabanlı bir devrim olarak kendini gösterse de, yarattığı toplumsal etkiler en az ekonomik etkiler kadar ses getirmektedir; çünkü *endüstrileşme toplumun yapısal olarak değişimine yol açan önemli bir faktördür.*⁶⁷

Öncelikle hızlı bir *kentleşme* kendini göstermiş, hem ülke için de hem de ülke dışında muazzam bir coğrafi hareketlilik ortaya çıkmıştır; çünkü Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı değişimlerin etkisiyle köylülerin yaşama ve çalışma biçimlerini kökten değiştirmiş, böylece onları endüstri bölgelerinde yeni yaşama ve çalışma koşulları içine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Yani bu dönem içerisinde endüstri bölgelerinde kendini gösteren nüfus birikimleri, ortaya çıkan kentleşme dalgasının bir sonucudur.⁶⁸ Bu dalgalanma özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kendini göstermiştir; birçok Avrupa ülkesinde insanlar ticaretle uğraşmaya başlamış, böylelikle kentsel alanlar yerleşmek, mülk edinmek, mal ve hizmetleri tüketmek

⁶⁴ **The Industrial Revolution and Its Impact on European Society**, s.587, <http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/106/106-Bkgr/20-Industrial-Rev.pdf> Erişim Tarihi: 21.02.2018

⁶⁵ **The Industrial Revolution and...**, s.587

⁶⁶ **The Industrial Revolution and...**, s.588

⁶⁷ Kerem Gabriel Öktem, *Pathways to Universal Social Security in Lower Income Countries: Explaining the Emergence of Welfare States in the Developing World*, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006, Ankara, s.22

⁶⁸ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri...**, s.3

isteyen insanlarla dolu ekonomik merkezlere dönüşmüşlerdir.⁶⁹ Böylelikle tarımla uğraşıp geçimini tarımdan sağlayan birçok insan bu merkezlere gelmekle, geçim kaynaklarını değiştirdikleri için farklı alanlarda kendilerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu sebeple, insanların kendilerini geliştirmesinin ve eğitmesinin bilimsel gelişmelere de katkıda bulunduğunu söylemek doğru olacaktır.

Endüstri devrimiyle birlikte kitle üretimine geçilmiş, böylelikle mevcut zanaat hayatının, esnaf ve lonca düzeninin iktisadi olanakları ellerinden alınmıştır. Bu sebeple küçük zanaat hayatının usta ve kalfaları, yeni düzen içerisinde fabrika sanayinin vasıflı ve yarı vasıflı işçileri olurlarken, fabrika sanayinin ihtiyacı olan vasıfsız işçiler ise, kentleşme ile birlikte tarım merkezlerinden kopup endüstri merkezlerine göç eden kitlelerden sağlanmıştır.⁷⁰

Şüphesiz Sanayi Devrimi'nin en büyük etkilerinden biri, sosyal yapıda kendini gösteren değişimdir; bu değişimin etkisiyle bugüne kadar görülmeyen sosyal sınıflar meydana çıkmış, hali hazırda var olan sosyal sınıf ve tabakalar ise değişime uğramıştır.⁷¹

Sanayileşme süreci sosyal ve ekonomik olarak ilerlemeyi teşvik etse dahi, bütün bunların ötesinde dönemin çalışma koşulları Sanayi Devrimi'nin bambaşka bir yüzünü ortaya çıkarmaktadır; çocuk ve kadın işçiliği bu duruma gösterilebilecek en büyük örnektir.

1.1.3.Sanayi Devrimi'nde Sosyal Sınıflar

Yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal sınıfların uğradığı değişimler Sanayi Devrimi'nin doğrudan neden olduğu etkilerden biridir. Çünkü sosyal sınıfların uğradığı değişim demek, toplum yapısının değişmesi demektir.

Endüstri Devrimi'nin en büyük etkilerinden biri şüphesiz “orta sınıfın” (middle class) ortaya çıkmasıdır. Orta sınıf genel olarak yöneticiler, muhasebeciler, perakendeciler ve o dönemde iyi bir işi ve geliri olan insanlardan oluşmaktaydı.

⁶⁹ Rivera, “**Industrialization...**”, s. 899

⁷⁰ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri...**, s.3

⁷¹ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri...**, s.3

Devrimin etkisiyle daha ucuz ve verimli üretilen malların dolayısıyla daha ucuza geldiğini daha önceden belirtmiştik. İşte bu sebeple sanayileşme döneminde insanlar ihtiyacı olan her şeyi satın alırken, orta sınıftakiler hem ihtiyaçlarını eksiksiz tamamlayan hem de kendine arta para ve boş vakit ayıran insanları temsil etmektedir.⁷² Dolayısıyla Endüstri Devrimi'nden esas faydalanan orta sınıf olarak adlandırılan insan topluluğu ve işleri yeni makineler tarafından ortadan kaldırılamayan vasıflı işçilerdir. Her ne kadar 1790-1850 yılları arasında emekçi sınıflar için reel ücretlerde artış görülsün bile, bu artış, yaşam standartları düşük olan –rahatsız barınak, yetersiz yiyecek, kötü sağlık, ve çalışma ve yaşam biçiminde görülen değişikliklerle ortaya çıkan psikolojik travma-sanayi işçileri için bir anlam ifade etmemiştir.⁷³ Sanayinin ortadan kaldıramadığı ve makinelerin yerini dolduramadığı vasıflı işçilerin yanında sanayinin kendisine ihtiyaç duymadığı el tezgahlarında çalışan dokumacılar da dikkat çekmektedir, çünkü dokumacılarla aynı konumda olan işçiler Hobsbawm'ın deyişiyle; *Endüstrinin onlara ihtiyacı kalmadığında, kötü kaderlerine isyan edip tezgahları başında ölmüşlerdir.*⁷⁴

Orta sınıfın yanında işçi sınıfının da ortaya çıkmasıyla sosyalizm kendini göstermiştir. Dönemin sınıf ayrımını Marx ve Engels *Komünist Manifesto* kitabında ele almışlardır. Daha manifaktür sistemi kendini gösterdiği sırada, lonca ustaları kendilerine gerek kalmadığını düşünen orta sınıfın etkisiyle bir kenara atılmışlardır.⁷⁵ Sanayinin daha da ilerlemesiyle ve manifaktür yerine dev ve modern sanayinin kendini göstermesiyle, sanayici orta sınıf şekil değiştirmiş ve yerini sanayi milyonerlerine, dev sanayi ordularının komutanlarına ve modern burjuvalara bırakmıştır.⁷⁶ Sanayinin yaygınlaşması ve gelişmesiyle burjuvazi de gelişmiş, sermayesi daha da artmış ve diğer bütün sosyal sınıfları arka plana itmiştir.⁷⁷ Ancak Burjuvazinin gelişmesi, işçi sınıfının Marx-Engels'in deyişiyle proletaryanın çöküşü demek değildir; aksine

⁷²Ankur Poddar, **The Industrial Revolution: Causes and Effects**, <https://firstindustrialrevolution.weebly.com/causes-and-effects.html> Erişim Tarihi: 23.01.2018

⁷³**The Industrial Revolution and Its Impact...**, s.604

⁷⁴Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789...**, s.46

⁷⁵Marx, Engels, **Komünist Manifesto...**, s.51

⁷⁶Marx, Engels, **Komünist Manifesto...**, s.51

⁷⁷Marx, Engels, **Komünist Manifesto...**, s.51

burjuvazi ne kadar gelişirse iş bulabildikleri sürece yaşamlarına devam edebilecek olan proletarya ve modern işçi sınıfı da o kadar gelişir.⁷⁸

Sanayileşme süresince işçi sınıfının yaşadığı problemler işçi sınıfı hakları ile ilgili sosyalizm görüşlerini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle bu problemlere göz atacak olursak; makinelerin kullanılmaya başlamasıyla proletaryanın yaptığı iş bireysel niteliklerini kaybetmiş, böylelikle makineler emeğin farklılıklarını ortadan kaldırarak ücretleri düşük düzeye indirmiştir, üstelik ücretlerin inmesine karşılık çalışma saatleri ve iş yükü daha da ağır olmuştur.⁷⁹ Bu durum işçilerin işverenlerine duyduğu tam bağımlılıktan da kaynaklanmaktadır. İşverenlerinden aldıkları ücret dışında hiçbir geliri olmayan işçi sınıfın bağımlılığın farkında olan işverenler, çalışma saatlerini ve iş yükünü sürekli arttırmış ancak ücretleri azaltmışlardır.⁸⁰ Böylelikle ağır iş yükü altında çalışan işçiler tarafından oluşturulan gelir, esas olarak burjuvaziye fayda sağlamış ve onlar kar ederken, işçi sınıfı ise işverenlerinin emekleri karşılığında onlara sundukları ücret ve maaşlarla, azla yetinen taraf olarak kalmıştır. İşçiler adeta makinelerin birer uzantısı haline gelmiş, kol emeğini gerektiren işlerde beceri ve güce duyulan ihtiyaç azaldıkça yani modern sanayi geliştikçe erkek emeğinin yerini o ölçüde kadın ve çocuk emeği almıştır,⁸¹ çünkü dönemin şartlarında aile geçimi açısından kadın ve çocukların da çalışması kaçınılmaz olmuştur. Sürekli yenileri açılan fabrikalar gün geçtikçe daha fazla iş gücüne ihtiyaç duymuş ve söz konusu olan işgücü açığı kadın-çocuk işçiliği ile kapatılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda kadın ve çocukların erkeklere oranla daha düşük ücretlerle çalıştırılması da işverenler için bir tercih sebebi olmuştur.

Marx ve Engels Sanayi Devrimi'ni, işleri ve mülkleri üzerindeki kontrollerini kaybeden ve bunun sonucunda yaşam standartları düşüşe geçen işçiler için bir felaket olarak görmüşlerdir.⁸² Söz konusu işçiler dönemin zorlu şartları altında yaşam mücadelesi veren işçi sınıfını oluşturmuştur.

⁷⁸ Marx, Engels, **Komünist Manifesto**..., s.57

⁷⁹ Marx, Engels, **Komünist Manifesto**..., s.57-59

⁸⁰ Thomas S. Ashton, **The Industrial Revolution**, Oxford University Press, Londra, 1955, s.70

⁸¹ Marx, Engels, **Komünist Manifesto**..., s.58

⁸² Henry Heller, **The Birth of Capitalism: A 21st Century Perspective**, Pluto Press, London, 2011, s.190

Sanayi Devrimi döneminde işçi sınıfının çok az bir ücret karşılığında sadece hayatlarını devam ettirebilmek için, ağır şartlarda ve uzun saatler boyunca çalıştıkları daha önce belirtilmişti. Dönemin baskın faktörü kapitalizmin etkisiyle işverenler arasındaki rekabet sürekli artmış, bu durum üretim açısından bir yarışa dönüşmüş ve üretimin devamlılığı için çalışma saatleri sürekli arttırılarak işçi sınıfı sömürülmüştür. Bütün bunların ötesinde Sanayi Devrimi süresince kadın ve çocuk işçiliği en göze batan unsurlardan olmuştur; tek amacı üretimin artması ve ücretlerin azalması olan işverenler, kas gücünün geri planda kaldığı bu dönemde kadın ve çocuk işçileri uzun saatler daha düşük ücretlerle çalıştırarak sömürmüştür. Dönemin şartları gereği, kadın ve çocuk işçiler için çalışmak bir tercih değil bir zorunluluk olduğundan ucuz işgücü olarak daha çok tercih edilmişlerdir. Bunun yanında tekstil işçiliğinde yapılacak ince işler için çocukların küçük ellerinin daha güzel iş çıkarması, madencilik gibi alanlarda ise çocukların küçük bedenlerinin dar ve derindeki dehlizlere daha kolay girebilmesi çocuk işçileri tercih etmek için işverenler açısından en büyük nedenlerden olmuştur.⁸³

Engels, işçi sınıfı arasında yer alan çocukların ölüm sayısını, çalışma süresince yaşadıkları sağlıksız koşulların en büyük kanıtı olarak görmüştür. Uzun saatler boyunca çalışan çocuklar, temiz havadan yoksun, soğuk ve nemli bir ortamda, yetersiz giyimleriyle çalışmışlar ve en iyi ihtimalle sadece hasta olmaya eğilim göstermişler,⁸⁴ daha da ötesi çocuk işçiler uzun saatler uykusuz kalmalarının yanında fiziksel şiddete de maruz bırakılmışlardır.⁸⁵ Sağlıksız koşullardan zarar gören sadece çocuk işçiler değildir, her ne kadar yetişkin de olsalar kadın işçiler de zor bir süreçten geçmişlerdir. Hamile olsalar dahi kadın işçiler teslimat saatine kadar fabrikada çalışmaya devam ettirilmiş; aksi takdirde ücretlerini kaybetme tehdidiyle karşı karşıya kalmışlar, işlerini bırakırlarsa yerlerine yeni birinin alınabileceği korkusunu yaşamışlardır.⁸⁶ Sonuç olarak Engels'in deyimiyile *üreticilerin açgözlülüğü* ortaya uzun bir “rahatsızlık listesi” çıkarmıştır; doğurganlığı zarar gören kadınlar, deforme olmuş çocuklar, güçsüz adamlar, hastalığa ve acizliğe maruz kalan insanlar.⁸⁷ İşte bahsedilen bütün bu

⁸³ Douglas A. Galbi, “Child Labor and The Division of Labor in the Early English Cotton Mills”, **Journal of Population Economics**, Cilt:10, Sayı:4, 1997, s.367

⁸⁴ Friedrich Engels, “The Condition of the Working Class in England”, **American Journal of Public Health**, Cilt:93, Sayı: 8, 2003, s.1246

⁸⁵ Engels, “**The Condition of the Working...**”, s.1249

⁸⁶ Engels, “**The Condition of the Working...**”, s.1248

⁸⁷ Engels, “**The Condition of the Working...**”, s.1249

zorluklar sosyalizmin gelişimine tek tek katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle, sosyalizmi incelemek, o dönemi kavrayabilmek için bize yardımcı olacaktır.

1.2. Sosyalizmin Gelişmesi

Sosyalizmin tanımının ekonomik ve siyasal olmak üzere iki yönü vardır. Ekonomik olan kısım malların üretimi ve dağılımı, siyasal kısım ise güçlerin dağılımı ile ilgilidir.⁸⁸ Sosyalist düşünceye göre üretim açısından tüm arazi ve sermaye devletin malı olmalı, bu mallar gerektiğinde sendikalar, kooperatifler gibi büyük üretici ya da tüketici örgütlere devredilebilmelidir.⁸⁹ Gelir eşitliği sosyalizm açısından gerçek bir ülkü olarak benimsenmekte, ancak bu ülkü uygulanırken değişik işçi gruplarının özel gereksinmelerine göre düzeltmeler de yapılmaktadır.⁹⁰ Siyasal açıdan ise sosyalizm, bütün aklı başında olan yetişkinlerin siyasal güçte eşit katkılarının bulunmasını öngörmektedir.⁹¹

Sosyalizm tanımları incelendiğinde görülmektedir ki sosyalizm birey, devlet ve toplum arasındaki ilişkileri ele almıştır. Sanayi Devrimi döneminde görülen birey, devlet ve toplum ilişkileri sosyalizmin gelişimini gerekli kılmıştır. Bu nedenle, sosyalizmin gelişimi Sanayi Devrimi'nin şüphesiz en büyük sonuçlarından biri olmuştur. Çünkü sosyalizm, sanayileşme döneminde ortaya çıkan sosyal ve iktisadi eşitliklere tepki olarak kendini göstermeye başlamıştır. Sanayi Devrimi döneminde kapitalist sistem ağır basmış; Dönemin ağır basan kapitalist uygulamalarına karşı ortaya çıkan sosyalizm, kitle hareketlerini de tetiklemiştir. Hatta bazı görüşlere göre, İngiltere'de buhar ve dokuma makinelerinin icadıyla başlayan Sanayi Devrimi, modern sosyalizmin dinsel, politik, sosyal ve iktisadi koşullarını yaratan unsurlar içinde yer almıştır.⁹²

Sanayi Devrimi ile teknolojinin günden güne yenilediği, bunun yanında ekonominin de değişime uğradığı daha önce de belirtmişti. Söz konusu değişimlerle birlikte üretimdeki gelişmeler, işçilerin çalışma koşullarındaki ağırlık, minimum

⁸⁸ Russell, *Endüstri Toplumunun...*,s.81

⁸⁹ Russell, *Endüstri Toplumunun...*,s.81

⁹⁰ Russell, *Endüstri Toplumunun...*,s.82

⁹¹ Russell, *Endüstri Toplumunun...*,s.82

⁹² Michael Brie, Christoph Spehr, “**Sosyalizm Nedir?**”, (Çev. Murat Çakır), 2009, s. 7, http://bianet.org/files/doc_files/000/000/069/original/sosyalizm_nedir.pdf Erişim: 07.03.2018

düzeyde tutulan ücretler vb sorunlar işçi hareketlerinin önem kazanmasına sebep olmuştur;⁹³ Çünkü Sanayi Devrimi ile artan üretimle birlikte, işgücünden başka hiçbir varlığı bulunmayan işçi sınıfının sayısını arttırmaya devam etmiştir. Her şeyden önce sosyalizmin temeli toplumda var olan eşitsizliğe dayanır, ancak bu eşitsizliği sadece ekonomik olarak adlandırmak yanlıştır. Gerek sosyal gerek ekonomik olsun, eşitsizliğin her türü sosyalistler için kabul edilemez olmuş, bu durum ise mevcut sisteme karşı harekete geçenlerin güç aldığı bir unsur olmuştur.⁹⁴ Sanayi Devrimi döneminde de sosyalistlerin kabul etmediği eşitsizlik durumu kendini fazlasıyla göstermiştir. İşçiler ağır koşullar altında işverenlerine daha fazla kazandırmak için yok pahasına çalışıp, yine de yokluk ve sefalet içinde yaşarken, işverenler hayatlarını refah içinde devam ettirmişlerdir. Ancak zaman içerisinde kapitalizmin neden olduğu bu eşitsizlik insanlar tarafından sorgulanmaya başlamıştır.

Bu dönemde devlet faktörü de etkili olmamıştır. İlk etapta sanayileşmenin durmadan yükselmesiyle sanayicilerin ve girişimcilerin sayısı git gide artmış, ancak hepsi devletin piyasalara olan müdahalesinden şikayet etmiş, bu bağlamda müdahalesiz ve korumasız gelişim ve ekonomik rejim için İngiltere öncülük yapmıştır.⁹⁵ Kısacası sanayileşme bir gelişim süreci olarak görülmüş, bunun için devlet etkisizleştirilmiştir. Oskar Lange, *Economic Theory of Socialism* (University of Minnesota Press, 1938) adlı eserinde devletin neden geri planda kaldığını şöyle açıklamıştır;⁹⁶

"Özel girişime ve üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir ekonomik sistem, ancak, özel mülkiyet ve özel mülkiyet ve girişimden gelir sağlama güvenliğinin korunduğu sürece, işleyebilir. Sosyalizmi getirmeye yönelik bir hükümetin salt varlığı, bu güvenlik için sürekli bir tehdit oluşturur. Bu nedendir ki, kapitalist ekonomi, hükümet sadece ismen sosyalist olmadıkça, bir sosyalist hükümet yönetiminde işleyemez. Eğer sosyalist hükümet kömür madenlerini bugün sosyalleştirir ve dokuma endüstrisinin beş yıl sonra sosyalleştirileceğini ilân ederse dokuma endüstrisinin sosyalleştirilmeden önce yıkılacağından kesinlikle emin olabiliriz. Çünkü mülksüzleştirme tehdidi

⁹³ Ateş Uslu, "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2014, s. 4-5

⁹⁴ Maurice Dobb, **Kapitalizm Sosyalizm Az Gelişmiş Ülkeler ve Kalkınma**, (Çev. Mehmet Selik), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1981, s.68

⁹⁵ Ayşen Hiç Gencer ve Özlen Hiç Birol, "A. Smith ve Klasik Okul, K. Marx ve Marksist Sosyalizm, J.M. Keynes ve Keynesçil Devrim ve Daha Sonraki Gelişmeler", **International Conference on Eurasian Economics**, 2014, s.2 <https://www.avekon.org/papers/1166.pdf> Erişim:07.03.2018

⁹⁶ Maurice Dobb, **Kapitalizm Sosyalizm...**, s.106-107 (Alıntılanan; Lange Oskar, **Economic Theory of Socialism**, University of Minnesota Press, 1938)

altında bulunan mülk-sahipleri, gerekli yatırımları ve iyileştirmeleri yapmak ve bunları etkin bir biçimde yürütmek için hiçbir heves duymazlar. Ve hiçbir hükümet denetimi veya yönetim önlemi mülk-sahiplerinin ve bunların yöneticilerinin pasif direnme ve sabotajları ile etkili bir şekilde başa çıkamaz."

Lange'nin bu düşünceleri K. Marx'ın düşüncelerini destekler niteliktedir; Marx, demokratik olsun olmasın devletlerin kapitalistlerin bir aracı olduğunu, bu bağlamda sadece kapitalistlere onun deyiimiyle burjuvaziye hizmet edip, çalışanların lehine davranmadıklarını ileri sürmüştür. Böylelikle burjuvalar tekelleşerek daha da zenginleşmiş, Marx'ın proleter olarak adlandırdığı işçi sınıfı ise fakirleşmiştir. Marx, kapitalist sistemde görülen konjonktür dalgalanmalarının sebep olacağı ekonomik buhran döneminde kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan işçi sınıfının isyan edeceğini düşünmüş, bu isyanın sonucu olarak ise "sosyalizm" in bir sistem olarak kurulacağını, böylelikle üretimin devlet eline geçip, elde edilen sosyal refahtan herkesin faydalanacağını ileri sürmüştür.⁹⁷ Ancak Marx'ın düşünceleri gerçekleşmemiş, söz konusu kapitalist ülkeler çalışanların refah seviyesini yükseltecek çeşitli değişiklikler yapmıştır. Örneğin; İngiltere'de 1802'den itibaren yapılmaya çalışılan hukuki düzenlemeler ve 1833 yılında Fabrika Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte çocukların çalışma saatlerine kısıtlamalar getirilmiş ve fabrikalarda çalışma saatlerinin denetlenmesi için yerel yöneticilerin görevlendirilmesinin yanında, müfettişlerin de fabrikayı denetleyeceği bir sistem kurulmuştur.⁹⁸ Aynı zamanda 1830'larda İngiliz siyasetinde görülen reformist eğilim işçi sınıfının yaşadığı zorluklara kamunun dikkatini çekmiş; bu bağlamda 1832 yılında Sadler Komitesi Raporu (*Sadler Committee's Report*) olarak bilinen tekstil fabrikalarındaki koşullara ilişkin bir meclis araştırması yapılmış ve düzensiz sanayi büyümesinin insan yaşamında neden olduğu korkunç gerçekler açığa çıkarılmış⁹⁹ ve önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Emperyal devletlerin yaptıkları bu düzenlemeler, işçi sınıfının standartlarını yükseltmekten çok, kendilerinin çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Çünkü bu düzenlemelerle işçi sınıfına iyi koşullar sağlanmış ve onların sadakatlerine sahip

⁹⁷ Gencer, Birol, "A. Smith ve Klasik Okul...", s.5

⁹⁸ Uslu, "Avrupa'da Erken Dönem...", s.5

⁹⁹ Socialism, New Dictionary of the History of Ideas, <http://users.clas.ufl.edu/gesenwei/Socialismndhi.pdf> Erişim: 08.03.2018

olunmuştur. Böylece işçi sınıfının kendi rızalarıyla onları sömürme dönemi başlamıştır.

Aynı zamanda Sanayi Devrimi'nde görülen kapitalist sisteme karşı oluşturulan işçi sınıfı örgütlenmesiyle, sınıf duygusu ve işbirliğinin önemi daha da artmış, böylelikle sendikacılık da büyük ilerleme kaydetmiştir.¹⁰⁰

Sanayi Devriminin sadece sosyalizmi tetiklediğini söylemek yanlıştır; sürekli olarak artan üretme isteği, ülkeler arasındaki ulusal rekabeti bir yandan arttırmış, bir yandan söz konusu devletler hammadde bulmak için emperyalist duygularla gelişmemiş ülkeleri sömürmüşlerdir. Bu durum sanayileşme sonrası (post-sanayi) döneminde çeşitli sorunlara neden olmuş, sonuçları ise dünyada büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar ve sonuçları ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁰⁰ Leo Huberman, **Sosyalizmin Alfabeti**, (Çev. Alaattin Bilgi), Çağ Matbaası, Ankara, 1976, s. 53

İKİNCİ BÖLÜM

2. SANAYİLEŞMENİN ULUSLARARASI POLİTİKAYA EMPERYAL ETKİLERİ

Sanayi Devrimi'nde başı çeken ülkenin İngiltere olduğu çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtilmişti; ancak sanayileşmenin İngiltere ile sınırlı kaldığını söylemek doğru olmayacaktır. Sanayileşme rüzgârı İngiltere ile sınırlı kalmamış, kısa zaman içerisinde diğer ülkelere de yayılmıştır. Bu durumun ülkeler arasındaki ilişkilere de önemli etkileri olmuştur.

Fransa, İngiltere'den sonra sanayileşme sürecinin hissedildiği ilk ülkeler arasındadır, bu konuda İngiliz ekonomisine iktisadi anlamda rakip olarak gösterilen tek ülkenin Fransa olması belirleyici olmuştur. Fransa gerek doğa bilimleri açısından gerekse yaptığı daha nitelikli yenilikler¹⁰¹ açısından İngiltere'den üstün olduğu halde onun arkasında kalmıştır; çünkü devrimden önce İngiltere kişi başına üretim ve ticaret bakımından başlıca potansiyel rakibinin oldukça önünde yer almıştır.¹⁰² Bunun yanı sıra İngiltere'nin ticaret hacmi Fransa'nın iki katı olmakla birlikte, ancak 1780'de Fransa biraz öne geçebilmiştir.¹⁰³ İngiltere'nin üstünlüğünü sadece ticaret hacmi üzerinden değerlendirmek doğru değildir; birçok alanda ilk sırada yer alan İngiltere, 1860'ta kömür, linyit, petrol gibi modern kaynaklar kullanılarak tükettiği enerji bakımından Prusya/ Almanya'nın beş katı; Fransa'nın altı katı ve Rusya'nın 155 katıdır.¹⁰⁴ Buna ek olarak sanayileşme süresince İngiltere'nin en büyük avantajlarından biri olan sömürgecilik, Fransa'ya aynı yararı sağlamamıştır; çünkü Fransa'nın nüfuzu ve sömürgeleri İngiltere kadar yaygın değildir.¹⁰⁵

Hobsbawm, ondokuzuncu yüzyıl ekonomisinin İngiliz Endüstri Devrimi'ne göre şekillense de, siyasetini ve ideolojisini de belirleyen Fransızlar olduğunu düşünmektedir. İngiltere'nin ekonomik anlamda getirdiği yenilikler bir örnek teşkil

¹⁰¹ Fransızlar, İngiltere'de tasarlanan dokuma tezgahlarından daha karmaşık bir yapıya sahip Jacquard dokuma tezgahını (1804) üretmişler, ve İngiltere ile kıyaslandığında daha iyi gemiler yapmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz; Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s.39

¹⁰² Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s.38-39

¹⁰³ Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s.62

¹⁰⁴ Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş...**, s.194

¹⁰⁵ Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş...**, s.214

ederken, Fransa onun devrimlerini gerçekleştirip, politik boyutta düşüncelerini üretmiştir.¹⁰⁶

Sanayi Devrimi'nin etkilediği ülkeler sadece İngiltere ve Fransa değildir. Sanayileşme önce Avrupa'yı daha sonra dünyanın geri kalanını etkisi altına almıştır. Hatta İngiltere sanayileşme dönemini çok iyi değerlendirip yükselen bir güç konumuna gelse de, 1860'lı yıllara gelindiğinde sanayileşmenin daha da yayılmasıyla dünyadaki güçler dengesi yeniden şekillenmeye başlamıştır.¹⁰⁷ Bu dönemde demiryolları sanayileşmeyi hızlandıran en büyük etkenlerden olmuştur; Batı'nın daha demiryolu inşasına yeni odaklandığı süreçte, İngiltere'de 1825 yılında 30 civarında demiryolu teknik olarak uygulanabilir durumdadır. Bununla birlikte ilk kısa mesafe hatları 1827'de ABD'de, 1828 ve 1835'te Fransa'da, 1835'te Almanya ve Belçika'da ve hatta 1837'de Rusya'da açılmıştır.¹⁰⁸

Sanayileşme kendini gösterdiği günden itibaren yayılarak varlığını devam ettirmiş ve toplumlara birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. 1844 yılında Samuel Morse'un Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk ticari amaçlı telgraf servisini hizmete sokmasının ardından, 1876 yılında Aleksander Graham Bell telefonu bulmuştur. Diğer taraftan Almanya, tarım teknolojisinde büyük gelişmelere öncülük etmiştir; pancardan şeker üretmeye başlamasının yanında ilk suni gübre de Almanya'da üretilmiştir. 1834 yılında Amerikalı bir mühendis tarafından icat edilen biçerdöver ile birlikte zirai gelişme daha da yükselmiştir. 1830 yılından itibaren madencilikte görülen gelişmeler beraberinde kömür üretiminin hızla artmasını sağlamış, kömürün artmasıyla demir ve çelik üretimi de hız kazanmış ve böylelikle önce İngiltere'de daha sonra tüm Batı Avrupa'da; köprüler, kanallar, demiryolu ve kamu binaları yapımı da hız kazanmıştır.¹⁰⁹ Kısacası icatlar ve yenilikler tüm Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmış,

¹⁰⁶ 1789-1917 yılları arasında siyaset, 1789'un ve 1793'ün ilkeleri uğruna ya da onlara karşı mücadeleden ibaret olarak gösterilmektedir. Dünyanın çoğu yerinde gerek liberal gerekse radikal demokrat siyasetin tartışma konuları ve sözcük dağarı Fransa tarafından sağlanmış, pek çok ülke hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini Fransa'dan almıştır. Hatta o zamana kadar Avrupalı düşüncelere karşı kendini kapatan eski uygarlıklara bile, modern dünya ideolojisi ilk defa Fransa etkisiyle sızmıştır. Bkz. Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s.63

¹⁰⁷ Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş...**, s. 187

¹⁰⁸ Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s.54

¹⁰⁹ Ahmet Meral, **"İngiltere'den Batı Avrupa'ya Sanayi İnkılabı'nın Yayılması"**, <https://www.yuzaki.com/2014/08/ingiltereden-bati-avrupaya-sanayi-inkilabinin-yayilmasi/> Erişim: 29.03.2018

böylece sonraki süreçte görülecek uluslararası rekabetin temelleri yavaş yavaş atılmıştır.

Sanayileşme döneminde hız kazanan rekabet ortamıyla birlikte silahlanmanın ve silah alanındaki sanayileşmenin hız kazanması kaçınılmaz olmuştur. Ağızdan dolan silahlarda görülen gelişmelerin (tüfek kapsülü, yiv açma, vb.) yeterince korkutucu olmasına rağmen, ateş hızını daha da arttıran kuyruktan dolma silahlar ortaya çıkmış; böylece eski tip silahlara bağımlı yerli halkların direnme şansları tamamen ortadan kaldırılarak, Kennedy'nin söylemiyle, "ateş kudreti devrimi" tamamlanmıştır.¹¹⁰ Bu bağlamda silahlanmaya yapılan yatırım gittikçe artış göstermiştir. Fransız hükümeti sürekli olarak harp malzemelerine ve silahlı kuvvetlerle ilgili olan metalurji işlemlerine yatırım yapmıştır.¹¹¹ Burada esas dikkat çeken nokta, İngiltere'nin diğer ülkelere nazaran savunmaya harcadığı yatırımın daha az olmasıdır. İngiltere savunma giderlerini bu dönemlerde minimum düzeyde tutmuştur; 1840'larda yaklaşık 15 milyon Sterlin olan savunma giderleri, daha hareketli bir dönem olan 1860'larda 27 milyon Sterlinin üzerine çıkmamıştır, oysa bu dönemde İngiltere'nin GSMH'sı 1 milyar Sterlini bulmaktadır. Yani, 1815'ten sonraki 55-60 yıl boyunca silahlı kuvvetler GSMH'nın sadece %2-3'ünü tüketmiştir.¹¹² İngiltere gibi dönemin büyük bir gücü konumunda olan bir ülke için bu rakamlar oldukça şaşırtıcıdır; çünkü İngiltere'nin sahip olduğu konumunu korumak için savunmaya ayırdığı bütçenin daha da genişletmesi gerekmektedir. Ancak bu noktada Kennedy, İngiltere'nin kuvvetli olduğu alanların başka olduğunu ve bu alanların İngiltere'ye göre daha da önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu alanlar ise deniz gücü, sömürge imparatorluğu ve maliyedir.¹¹³ Dolayısıyla bu üç alanda kendini geliştiren İngiltere, savunma alanını genişletmeye çok da ihtiyaç duymamıştır; çünkü İngiltere'ye göre esas güç silahlanma ve savunmadan daha ötededir.

Kısaca toparlamak gerekirse, İngiltere, endüstriyel anlamda rakipleri olan Amerika, Almanya, Fransa'yı geride bırakmıştır. Her ne kadar birçok Avrupalı ve Avrupalı olmayan ülkeler sanayileşmenin neden olduğu dönüşümü daha az

¹¹⁰ Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş...*, s.193

¹¹¹ Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş...*, s.213

¹¹² Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş...*, s.196

¹¹³ Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş...*, s.197-199

deneyimlemiş olsalar bile; hem gelişmiş hem de gelişmemiş ülkeler kendilerini yeni bir küresel ekonominin içinde bulmuşlardır.¹¹⁴

Sanayi Devrimi'nin yanı sıra kapitalist toplum düzeni de ülkeler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu sürecin bir özelliği olarak kar elde etmek için üretimi daha da arttırma isteğiyle birlikte hammadde arayışı hız kazanmıştır. Söz konusu hammadde bulunup, istenilen üretim yapıldığında ise üretilen ürünlerin satılması için pazar arayışına girilmiştir. İşte bu hammadde ve pazar arayışı ülkeler arasında uluslararası rekabete hız kazandırmış ve zaten var olan sömürge hareketlerini arttırmıştır. Dolayısıyla sanayileşmenin her ülke için eşit sonuçlar doğurduğunu söylemek kesinlikle yanlıştır; çünkü Avrupa ülkeleri ve Amerika gelişirken basamak olarak başka ülkeleri, onların ham maddelerini ve pazarlarını kullanmışlardır. Bu bağlamda uluslararası rekabet ve sömürgecilik anlayışının daha da gelişmesinin, Sanayi Devrimi'nin doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek doğru olacaktır.

2.1. Sanayi Devrimi'nde Uluslararası Rekabet

Uluslararası rekabet, ülkelerin uluslararası arenada kimi zaman daha fazla güçlü olmak için kimi zaman ise varlıklarını sürdürmeleri için içinde buldukları bir ortamdır. Söz konusu rekabet geçmişten günümüze varlığını sürdürmekle birlikte zaman zaman ülkeler arasında artan gerilimle çeşitli savaflara neden olmuştur. İşte Sanayi Devrimi de böyle bir dönemi ifade etmektedir. Uluslararası rekabet sanayi devriminin neden olduğu en büyük etkenlerden biri olmuş, söz konusu rekabetle birlikte ülkeler arasındaki gerilim artmış, uluslar arası politika çeşitli savaflara tanıklık etmiştir.

Uluslararası rekabetten kısaca bahsetmek gerekirse; ülkelerin rekabet anlayışları birbirlerine göre farklılık gösterebildiğini, bunun sebebi tamamen farklı ulusal yapıların ve farklı hükümet politikalarının varlığından kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır; dolayısıyla ülkelerin içyapılarının incelenmesi, onların uluslararası rekabette diğerlerine kıyasla nasıl ve ne şekilde daha avantajlı ya da dezavantajlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte uluslararası bir rekabete

¹¹⁴ Chris Brown, "International Relations and Industrial Society", London: LSE Research Online <http://eprints.lse.ac.uk/746/> Erişim: 03.04.2018, s.2

girmek sadece istemle oluşmamaktadır, rekabet ortamı kendisi devlet yapılarını etkileyip şekillendirebilir, bu nedenle ülkelerin kendilerini etkilenmiş buldukları rekabet ortamı onları şaşırtmamalıdır.¹¹⁵

Gerschenkron'a göre bir ülkenin sanayi ve teknolojik gelişme seviyesi o ülkenin nispi rekabet gücünün şekillenmesinde oldukça etkilidir. Daha geri kalmış ve daha az rekabet eden bir ülke sanayileşmek için politik ekonomik gücünü kullanmak zorundadır. Bu durum, İngiltere'nin Avrupa'nın ilk sanayileştiricisi olarak hiçbir rekabet sorunuyla karşılaşmadığından, merkezi politik bir otoritenin yardımı olmadan da endüstrileşebileceğini göstermektedir.¹¹⁶

Sanayi Devrimi'nin neden olduğu rekabetin esas amacı hiç kuşkusuz hızla sanayileşen ülkelerin doğal kaynak, hammadde ve pazar arayışıdır. Sürekli artan üretim için kaynak bulunması zorunlu hale gelmiş ve hammadde sağlamak amacıyla diğer gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere yönelme olmuştur. Bu söz konusu ülkelerin kendi hammaddelerini işleyemedikleri anlamına gelmemektedir. Aksine sanayileşmiş ülkeler kendi aralarında daha fazla rekabet ederken bu ülkeleri hammadde ve işgücü olarak sömürmüşler ve ülke içi politikalarına müdahale edip sanayileşmelerine engel olmuşlardır. Aynı şekilde pazar arayışı da ülkeler arasındaki rekabeti yüksek oranda arttırmıştır. Daha fazla sanayileşmek, daha fazla kar elde etmek için artan üretimle birlikte üretilen ürünlerin satılması için pazarlara ihtiyaç duyan sanayileşmiş ülkeler bir kez daha hammadde için sömürdükleri dış dünyaya yönelmişlerdir çünkü artan üretimle birlikte kendi nüfusları bu üretimi tüketememişler ve bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Bu sebeple endüstrileşmiş ülkeler ürünlerini bu pazarlarda satmak için birbirleriyle rekabet edip endüstrileşmemiş ülkeleri sömürge haline getirmişlerdir. Ancak sömürgeci gücün tek amacı sadece sömürgelerdeki üretim süreçlerini denetim altına almak değildir; bunun yanında güçlü olan diğer devletlerin sömürge pazarının kaynaklarının hiçbirine erişememesi, erişse dahi bunun asgari

¹¹⁵ Glenn R. Fong, "Follower at the Frontier: International Competition and Japanese Industrial Policy", *International Studies Quarterly*, 1998, Cilt:42, Sayı:2, s.339

¹¹⁶ Fong, "Follower at the Frontier: International Competition,..", s. 342

düzeyde olmasını garanti altına almak¹¹⁷ amaçlanmaktadır. İşte bu nokta uluslararası rekabetin en büyük göstergelerinden biridir.

Söz konusu rekabet sömürge alanında da kendini göstermiştir. Bu rekabet sadece daha fazla sömürge bulmak için ya da başka bir ülkenin sömürgesini elde etmek için değil, elde edilen gücün diğer ülkelerden daha fazla olması için ortaya çıkmıştır. Örneğin; 1830'ların başlarından 1860'ların ortalarına kadar İngiltere'nin dış politikasına hâkim olan Lord Palmerston ve İngiltere'nin sahip olduğu politik sınıfın büyük bir kısmı, bu dönemde Balkanlar'da Osmanlı iktidarının çöküşünü Rusya'nın etkisinin büyümesini kabul edilemez görmüştür; çünkü Rusya'nın Balkanları etki altına alıp İstanbul ve boğazları ele geçirmesi demek Avrupa'da iktidarın dengesinin bozulması demektir. Böyle bir durumda büyük güç olarak egemenliği elinde tutan İngiltere'nin gücü tehlike altına girecek ve Rusya'nın yükselişi Hindistan'daki İngiliz yönetimi tehdit edecektir. İşte bu sebeple İngiltere için Rus yayılcılığına direnmek bir ihtiyaç olmuştur.¹¹⁸

Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle artan uluslararasıdaki büyük rekabet ülkelerin birbirlerine yönelik politikalarını ve eylemlerini yeniden şekillendirmekle kalmamış tarihte büyük savaşların yaşanmasına da neden olmuştur. Bu rekabet temelli savaşlara “Yedi Yıl Savaşları” ve “Trablusgarp Savaşı” en çok bilinenlerden olarak konuya örnek gösterilebilirler.

2.1.1. Yedi Yıl Savaşları

Yedi Yıl Savaşları 1756-1763 yılları arasında Avrupa'nın güçlü devletleri arasında görülen çeşitli askeri çatışmaları ifade etmektedir. Ancak Avrupa önceki savaşlardan çıkardığı derslere dayanarak Yedi Yıl Savaşları'nı sivil halka zarar gelmeyecek şekilde organize etmiş, savaşlar ordular arasında yaşanmış, toplumun üretken kısmı savaşa dahil edilmemiştir. Bu durum sadece Yedi Yıl Savaşları için değil, Avrupa'da 18. yüzyılda yaşanan savaşlar için de geçerli olmuştur.¹¹⁹ Bu durumda sanayileşmenin etkisi olduğunu söylemek yanlış değildir. Sürekli üretmeye

¹¹⁷ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi**, (Çev. Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.90

¹¹⁸ Brown, “**International Relations and..**”, s.5

¹¹⁹ Yalçın Alganer ve Müzeyyen Özlem Çetin, “Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:23, Sayı:2, 2007, s.295

ve daha da sanayileşmeye kendini adanmış bir Avrupa'nın, savaşların bile üretiminin önüne geçmemesi için çabaladığı söylenebilir.

Yedi Yıl Savaşları'nın sebebi olarak; İngiltere ve Fransa arasındaki sömürge yarışı ve Prusya ve Avusturya arasındaki Orta Avrupa'da görülen güç/hegemonya yarışı gösterilmektedir.¹²⁰ Prusya'nın Avusturya'yı mağlup ettiği savaş sonunda 1748 yılında Aix-la-Chapelle Barışı imzalanmış, böylece Prusya Avrupa'da önemli bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştır.¹²¹ Daha sonraki dönemde Avusturya, Prusya yenilgisinin etkisini Fransız ittifakıyla silmeye çalışmış, bu durum Prusya ve İngiltere'nin yakınlaşmasına neden olmuştur. Fransa-Avusturya ittifakına daha sonra Rusya da katılmış ve bu ittifakların mücadeleleri Yedi Yıl Savaşları'nın ilk bölümünü oluşturmuştur.¹²² Yedi Yıl Savaşları'nın geriye kalan kısmı ise Fransa ve İngiltere arasındaki sömürge mücadelesinden oluşmuştur.¹²³

Yedi Yıl Savaşları'nın bedeli Fransa için ağır olmuş ve galip gelen taraf İngiltere olmuştur. Fransa ile İngiltere arasında 1763 yılında Paris Barış Antlaşması imzalanmış ve böylece Fransa'nın sömürgelerinin denetimi İngiltere tarafından ele geçirilmiştir.¹²⁴ Bu sömürgelerin içinde Kuzey Amerika'daki Fransız kolonileri, Kanada ve Hindistan da bulunmaktadır.¹²⁵ Bunun yanında İngiltere'nin ticaret kanalları açılmış, 1755-1785 yılları arasında Amerika ve Doğu ile ticareti üç kat artmıştır.¹²⁶ Kısaca bu savaşın sonunda İngiltere denizası sömürgecilik yarışında üstünlüğünü sağlamlaştırmıştır. Ancak İngiltere galip gelse dahi savaştan tamamen karlı çıkamamıştır; sahip olduğu malların çoğunu savaş esnasında kaybeden İngiltere'nin, aynı zamanda ekonomisi oldukça zarar görmüş ve bu durum Amerika'daki kolonileriyle sorun yaşamasına neden olmuştur¹²⁷; çünkü ekonomik açığını kapatmak isteyen İngiltere Amerikalı kolonilerinde vergi artışına gitmiş, ancak beklemediği ayaklanmalar ve tepkilerle karşılaşmıştır. Böylece Amerika kendini

¹²⁰ Yalçın Alganer ve Çağlar Yılmaz, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", *Journal of Life Economics*, Cilt:3, Sayı:1, 2016, s. 101

¹²¹ Alganer ve Çetin, "Avrupa'da Birlik...", s.295

¹²² Alganer ve Çetin, "Avrupa'da Birlik...", s.295

¹²³ Alganer ve Çetin, "Avrupa'da Birlik...", s.295

¹²⁴ Hamish Scott, "The Seven Years War and Europe's Ancien Regime", *War in History*, Cilt:18, Sayı:4, 2011, s. 447

¹²⁵ Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2005, s. 228

¹²⁶ Alganer ve Çetin, "Avrupa'da Birlik...", s.295

¹²⁷ Scott, "The Seven Years War...", s.441

uluslararası alanda etkili bir biçimde göstermiş, devam eden ayaklanmaların sonucunda bağımsızlığını kazanmıştır.

2.1.2. Trablusgarp Savaşı

Birliğini yeni yeni sağlamış İtalya'nın milliyetçi önderleri, 19. yüzyılın başlarında Trablusgarp ve Bingazi'yi tanrının İtalya'nın milletine bahsettiği “arz-ı mev'ud” yani “vaad edilmiş topraklar” olarak nitelendirmişlerdir.¹²⁸ Sömürgelerini büyük devlet olmak için genişletmesi gerektiğine inanan İtalyan hükümeti bu yayılmacı düşüncelerine giderek daha fazla ağırlık vermiştir. Her ne kadar Trablusgarp ve Bingazi İtalya için esasen ikinci planda olsa da, elde etmek istedikleri Tunus'un 1881 yılında Fransa tarafından işgal edilmesiyle, bu bölgeleri de diğer bölgelere kaptırmamak için fazlasıyla çaba sarf etmişlerdir. Fransa'nın Tunus'a, İngiltere'nin ise Mısır'a yerleşmeleriyle diplomatik faaliyetlerine hız veren İtalya, Trablusgarp ve Bingazi bölgesinin kendi nüfuz alanı olduğunu gizli antlaşmalarla büyük devletlere kabul ettirmiştir.¹²⁹ Diğer devletlerden Trablusgarp ile ilgili emellerini gizlemeyen İtalya, onların Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar konusunda hareket serbestliklerine karşılık kendisinin de bu bölgede hareket serbestliğine sahip olması için 1902 yılında Avusturya ve Fransa, 1904 yılında İngiltere ve 1909 yılında Rusya ile antlaşmalar imzalamıştır.¹³⁰

İtalyanlar yürüttükleri diplomatik ilişkilerin yanında, bölgeye göçmen göndermeye ve ekonomik olarak bölgeye sokulmaya çalışmış; bu bağlamda Trablusgarp'ın deniz ticareti üzerinde etki sahibi olmayı amaçlamış, okullar açmış, arazi ve emlak alımına girişmiş ve sanayi, ticaret ve ulaşım alanında yatırımlar yapmıştır.¹³¹ Böylece İtalya bölgeye hem diplomatik hem de kültürel anlamda sızmaya çalışmıştır. Ancak İtalya'nın diğer devletlerle yaptığı diplomatik antlaşmalardan Osmanlı Devleti'nin haberi olmamış ve Osmanlı Devlet adamları büyük devletlerin Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya vaat edebileceklerine dair kuşku dahi duymamışlardır.¹³² Öyle ki İtalyan basınının ve hükümetinin Trablusgarp'a yerleşme

¹²⁸ İsrail Kurtcephe, “Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:2, Sayı:6, 1990, s.361

¹²⁹ Kurtcephe, “Trablusgarp'ın İtalyanlarca...”, s.361

¹³⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.3468

¹³¹ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.37

¹³² Kurtcephe, “Trablusgarp'ın İtalyanlarca...”, s. 361

isteklerini açıkça dile getirmesine rağmen Osmanlı hükümetinde işgal tehlikesine yönelik hiçbir çalışma yapılmamış ve pasif bir tavır sergilenmiştir.¹³³ Hatta İtalya tarafından savaş ilanı verilmesine kadar Sadrazam Hakkı Paşa böyle bir ihtimalin olmadığını düşünmüş ve üç gün öncesinde Meclis-i Mebusan'da İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal gibi bir düşüncesinin olmadığını belirtmiştir.¹³⁴ Ancak görmezden gelinen savaş tehlikesi kapıyı çalmış ve İtalyan hükümeti savaş bahanesi yaratmak amacıyla 2 Eylül 1911 tarihli notayı vererek, bu notada Trablusgarp ve Bingazi bölgesinde bulunan İtalyanların şiddete maruz kaldığını ve can güvenliklerinin tehlikeye girdiklerini ileri sürmüştür. Her ne kadar Osmanlı Hükümeti İtalyan notasını aynı gün cevaplandırarak tüm iddiaları reddetse de, İtalya aynı gerekçeyi ileri sürerek 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.¹³⁵

Burada dikkat çekmemiz gereken nokta şüphesiz İtalya'nın uluslararası alanda söz sahibi olmak için sömürgeci hareketlerine nasıl hız kazandırmaya çalıştığıdır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle yayılmacı politikalar izleyen Avrupa devletlerinin arasına katılan ancak sanayileşme açısından diğer Avrupalı devletlerin gerisinde kalmış İtalya, pasif duruşuna son vermek istemiş, gelişen sanayisine hammadde ve pazar arayışına girmiştir. Trablusgarp'ın hem İtalya'ya yakın olması hem de bu bölge üzerinden Afrika'ya yeni sömürge kapılarının açılabilme ihtimali, dolayısıyla bu bölgenin en yakın hammadde kaynağı olarak görülmesi bölgeye İtalya'nın dikkatini çekmekte yeterli olmuştur. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin zayıflığı İtalya için fırsat olmuştur; çünkü Sanayi Devrimi'nin etkisiyle gelişen Avrupa sanayisinin seri ve ucuza mal edilen malları karşısında Osmanlı sanayisinin el tezgahlarına dayanan üretimi rekabet edememiş, bu durum Osmanlı ekonomisinin giderek zayıflamasına neden olmuştur.¹³⁶ Ekonomide görülen bu zayıflama Osmanlı Devleti'ni Batı'dan borç almak zorunda bırakmış, ancak gerektiği gibi kullanılmayan bu borçlar nedeniyle ekonomi tamamen iflas etmiştir. Bu sebeple Duyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) kurularak (1881) borçların ödenmesi amaçlanmışsa da üyelerini Avrupalı

¹³³ Nurdan İpek Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı 38, 2011, s. 238

¹³⁴ Gencer ve Özel, **Türk İnkılap ...**, s. 38

¹³⁵ Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13520.pdf> s.235, Erişim: 08.05.2018

¹³⁶ Orhan Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (XIX.-XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi)**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011, s.45

devlet temsilcilerinin oluşturduğu bu kurulla Osmanlı ekonomisinin bağımsızlığı kaybedilmiş ve savaştan çok daha önce Batı etkisi altına girmiştir.¹³⁷ Osmanlı Devleti'nin sanayileşmenin gerisinde kalmasının yanında yaşadığı iç karışıklıklar ve ayaklanmalar da zayıflamasına ayrıca neden olmuştur. Bütün bunları bir fırsat haline getiren İtalya, Trablusgarp için harekete geçmesini hızlandırmış, diplomasi yoluyla diğer devletleri yanına çekmiş ve böylece işgal konusunda herhangi bir baskıyla karşılaşmamıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum da bu bölgenin seçilmesi için önemli bir etken olmuştur. Mısır'ın İngilizlerin elinde olmasından dolayı karadan yardım gönderemeyen Osmanlı, deniz donanmasının da yetersizliğinden bölgeyi İtalyanlara teslim etmek zorunda kalmış, 1912 yılında imzalanan Uşi Antlaşmasıyla savaş sona ermiş, Trablusgarp İtalya'ya kalarak Osmanlı Devleti Afrika'daki son toprağını kaybetmiştir.¹³⁸

Ülkelerin birbirleriyle rekabeti sadece sanayileşmek ve daha fazla güçlenmek için değildir. Aradaki sömürge yarışı da, bir rekabet sebebi olarak Sanayi Devrimi döneminde büyük etkilere neden olmuştur. Bu bağlamda Sanayi Devrimi döneminde sömürgeciliğin işleyişini incelemekte fayda vardır.

2.2. Sanayi Devrimi'nde Sömürgecilik

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle daha da gelişen Avrupa emperyalizmi, sanayileşmemiş ya da sanayileşmesini tamamlayamamış toplumları onlara uygarlık götördükleri iddiasıyla sömürgeleştirmiş ya da kendisine yarı bağılı kılmıştır.¹³⁹ Sanayi Devrimi'nin etkisiyle öne çıkan bu sömürgecilik oldukça dikkat çekmektedir, ancak bu dönemi anlayabilmek için öncelikle sömürgeciliğin tam olarak ne ifade ettiğini anlamakta fayda bulunmaktadır.

Sömürge terimiyle genel anlamda, kendisinden uzak olan başka bir devletin yönetimi altında yer alan ve dolayısıyla egemen olmayan idari birimler kastedilmektedir.¹⁴⁰ “Sömürgecilik” kelimesi ise etimolojik kökeninin Latince olmasının yanında, bir yerleşim yerini ifade etmekte ve özellikle fethedilen yerlere

¹³⁷ Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.45

¹³⁸ Gencer ve Özel, *Türk İnkılap ...*, s. 39

¹³⁹ Betül Karagöz, *Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Dünya Sistemine: Sivil Uygarlığın Kurumsallaşma Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.320

¹⁴⁰ Wallerstein, *Dünya Sistemleri...*, s.89

yerleşmiş Roma vatandaşlarını kastedmektedir.¹⁴¹ Lorenzo Veracini ise yine bu kelimenin Latin kökenli olduğunu, Latince “colere” (yetiştirmek) kelimesinden geldiğini ve anavatandan çıkarılan, bir yerleşim yerinde yaşayan sömürge konumunda bir kiracı-çiftçi olarak tanımlandığını ifade etmektedir.¹⁴² Veracini, bu kelimeyi günümüz itibariyle eşit olmayan ilişkilerin bir kuralı olarak da tanımlamaktadır.¹⁴³ Başka bir tanımda sömürgecilik, bir ya da daha fazla sömürgecinin ekonomik yararı için sömürülenlerin yerleşim yerinde harekete geçirilen hakimiyet süreci olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁴ Ania Loomba ise *Colonialism/Postcolonialism* kitabında sömürgeciliği, başka insanların toprakları ve malları üzerinde yapılan fetih ve kontrol olarak tanımlamıştır.¹⁴⁵ Ancak sömürgeciliği sadece askeri fetih olarak ifade etmek doğru değildir; çünkü sömürgecilik kendi içinde kitle şiddeti, soykırım, ırkçılık, ticaret, kamulaştırma ve hırsızlık, kölelik gibi faktörler taşımasının yanında bir toplumun kültürel ve eğitimsel uygulamalarında da etkilidir.¹⁴⁶

Maher, sömürgeciliği yerleşimci ve sömürü sömürgeciliği olarak ikiye ayırmıştır. Her ikisi de iktisadi hâkimiyetin amaçlarını benimseseler dahi, yerleşimci sömürgecilik daha farklı olarak sömürülen toplum içindeki içsel baskı ve dinsel çatışma gibi “zorlama” faktörlerini (özellikle İngiliz sömürgeciliğinde görüldüğü gibi) ve daha sıklıkla kitlesel göç ve yerleşim hareketini benimseme eğilimindedir.¹⁴⁷ Böylelikle sömürgeleştiren güç tarafından sömürge bölgelerine gönderilen kişilerle birlikte, o bölgeler için alınacak kararlarda çoğunluk sağlanıp, bölgelerin gerek mülkiyet hakları, gerek siyasi katılım biçimleri, üretimdeki öncelikleri ve tüketim tercihlerine dair kararlar alınmıştır.¹⁴⁸

Her ne kadar sömürgeleştirme için gerçekleştirilen fetihler çoğu zaman güç kullanılarak yapılırsa da, bir toplum üzerinde kültürel bir egemenlik kazanmak için yönetilenlerin rızası gereklidir. Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurma

¹⁴¹ Roger Willoughby, “Colonialism”, <https://www.academia.edu/34744912/Colonialism>, s. 236, Erişim: 05.04.2018

¹⁴² Lorenzo Veracini, “Colonialism”, **Keywords for Radicals: The Contested Vocabulary of Late-Capitalist Struggle**, AKPress, USA, 2016, s.87

¹⁴³ Veracini, “Colonialism”, s.87

¹⁴⁴ George Ciccariello-Maher, “Colonialism”, **The Encyclopedia of Political Thought**, Published by Johny Wiley&Sons Ltd., 2015, s.2

¹⁴⁵ Willoughby, “Colonialism”, s.236

¹⁴⁶ Willoughby, “Colonialism”, s.236

¹⁴⁷ Ciccariello-Maher, “Colonialism”, s.2

¹⁴⁸ Wallerstein, **Dünya Sistemleri...**, s.89

sürecinde, güçlü devletlerin kabul edilebilir olduğunu düşünen kişileri iktidara getirip bu kişileri iktidarda tutmak için zayıf devletlere baskı yaparlar¹⁴⁹, ancak gerekli olan sadece iktidarın değil yönetilenlerin de rızasıdır. Yönetilenlerin rızası ise, yapılan propagandalar ve zihin kontrollerinin yardımıyla, sömürgecilerin sadece askeri olarak değil, ekonomik ve ahlaki olarak da üstün oldukları bu yüzden yönetime daha uygun olduklarını inandırmakla sağlanır. Böylelikle, sömürülen toplumu inandırmak için sömürgeciliğin kimliği, kültürü indirgenir ve çarpıtılır. Buna örnek olarak Hindistan’da sömürge yönetimi ele alındığında, İngiliz eğitim müfredatının tanıtılması gösterilebilir.¹⁵⁰ Böylelikle İngilizler kendi kimlik ve kültürlerini Hindistan’a dayatmaya çalışmışlardır. Ancak rıza faktörü olsa bile sömürge yönetiminin kurulması birden olacak kadar kolay bir hamle değildir. Aslında bu durum iki tarafın da etkisiyle gerçekleşmektedir. Sömürge yönetiminin kurulmasının ve sürdürülmesinin en bariz koşullarından biri sömürenler ve sömürülenler arasında önemli bir eşitsizliğin olmasıdır. Söz konusu eşitsizlik Avrupa’nın Rönesans’tan geçmesi ve Endüstri Devrimi’nin etkileriyle daha da çoğalmıştır,¹⁵¹ çünkü Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle bilim ve teknoloji, üretkenlik ve maddi refah, ulaşım ve iletişim, silahlanma ve politik ve sosyal örgütlenme alanlarında sanayileşmiş ve gelişmiş halklar, gelişmekte olanlara göre daha hızlı ilerlemiş¹⁵² böylece fark daha da artmıştır. Giderek artan bu eşitsizlik sömürge çalışmalarına da şüphesiz hız kazandırmıştır.

Tarih boyunca sömürge kurmak, hem büyük topraklar kazanmak hem de büyük bir devlet olmak için bir gereklilik olarak görülmüştür.¹⁵³ On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Avrupalı devletler- İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda-dünya sahnesinde yerlerini almışlardır. Keşfettikleri uzak medeniyetleri Batı ticareti etkisi altına almak ve onların zenginliğini, toprağını emeğini ve doğal kaynaklarını kendilerini kalkındırmak için kullanma amacı büyük bir girişim haline gelmiştir.¹⁵⁴ Avrupa, kültür ve geleneklerini söz konusu ülkelere dayatmaya başlayıp, birbirleri ile rekabet edip sürekli olarak sömürü alanlarına yerleşmiştir. Söz konusu kolonilerin

¹⁴⁹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri...*, s.88

¹⁵⁰ Willoughby, “Colonialism”, s.237

¹⁵¹ Rupert Emerson, “Colonialism”, *Journal of Contemporary History*, Cilt:4, Sayı:1, 1969, s.3

¹⁵² Emerson, “Colonialism”, s.4

¹⁵³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.78

¹⁵⁴ Stuart Hall, “The West and the Rest: Discourse and Power”, *Formations of Modernity*, Oxford University Press, 1992, s.287

ticaret akışı, Avrupalı imparatorlukların kendilerini zenginleştirmesi için kontrol altına alınmış ve hâkimiyet sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵ Sömürgeleştirme, 1930'larda çok yükselmiş, dünya topraklarının yüzde %84ünden fazla kolonileşmeye maruz kalmıştır.¹⁵⁶ Bu durumun tabii ki Sanayi Devrimi'yle ilgisini görmezden gelmek mümkün değildir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, İngiltere, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle ikinci bir döneme giren İngiliz sömürgeciliği sayesinde sahip olduğu toprakları ürettiği sanayi mamullerine bir pazar olarak kullanmaya başlamıştır. Etki altına alınan bölgelerde yerli sanayinin gelişmesi önlenerek, İngiliz ürünlerinin tüketilmesi teşvik edilmiştir.¹⁵⁷ Örneğin; Hindistan'ı kontrol altında tutan İngiliz hükümeti o dönemde Hindistan'ın sanayileşmesinin karlı bir iş olmadığını ileri sürüp, sanayileşmesini gereksiz bulmuştur.¹⁵⁸ Böylelikle Hindistan, İngiliz tekstilleri için hem büyük bir hammadde kaynağı hem de pazara dönüşmüştür. Böylece “pamuk memleketi pamukla istila edilmiştir.”¹⁵⁹ Bunun yanında İngiltere, sistematik bir şekilde Hindistan'ın Hint mallarına ağır ithalat vergileri koyarak Hint mallarının ihraç edilmesine izin vermemiştir. Böylelikle Hindistan dış ticareti dramatik bir şekilde değişim göstermiş, pamuklu tekstil ve el işi ürünlerinin geleneksel ihracatçısı olan Hindistan, makine yapımı pamuklu bir tekstil ithalatçısı ve bir pamuk ve hammadde ihracatçısı haline getirilmiştir.¹⁶⁰ Bu noktada esas şaşırtıcı olan, İngiltere'nin benimsediği ve Adam Smith tarafından savunulan ‘serbest ticaret’ politikasına rağmen tek yönlü bir serbest ticaret görülmesidir; çünkü İngiliz tüketim malları Hindistan'a serbest girerken, Hint mallarının İngiltere'ye girişinde çeşitli tarifeler uygulanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁵ Hall, “**The West and the Rest...**”, s.287

¹⁵⁶ Willoughby, “**Colonialism**”, s.236

¹⁵⁷ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017, Sayı:16, s.844

¹⁵⁸ Pratik Sharma, “Industrial Development in India During the British Rule”, <http://www.historydiscussion.net/british-india/industrial-development-in-india-during-the-british-rule/5979>
Erişim: 12.04.2018

¹⁵⁹ Sharma, “**British Rule in India: Stages and Consequences/ History of Indian Economy**”, <http://www.historydiscussion.net/history-of-india/economic-history/british-rule-in-india-stages-and-consequences-history-of-indian-economy/5968> Erişim: 12.04.2018

¹⁶⁰ Sharma, “**British Rule in India...**”

¹⁶¹ Sharma, “**British Rule in India...**”

Sanayi Devrimi'nin sömürgecilik sonucundan tek zarar gören ülke tabii ki Hindistan değildir. Bunun yanında Avrupalı ülkeler sömürgeleştiremedikleri ülkeler için çeşitli politikalar izlemişlerdir. Ancak kendini Batı'ya açıp sömürge durumuna düşen bu ülkelerin izledikleri çeşitli politikalar ülkelerin içinde buldukları durumun gidişatını etkilemiş, kimi ülkeler sömürü batağına fazlasıyla batarken, kimisi ise kendini bu durumdan çıkarmayı bilmiştir. Bu durumu daha iyi açıklamak için Çin ve Japonya örneklerini ele alıp durumu kavramakta fayda vardır.

2.2.1. Çin'in Sömürgeleştirilmesi: Afyon Savaşı

Ortaçağ'dan itibaren Avrupa ile ilişkilerini asgari düzeyde tutan Çin, özellikle 17. yüzyıldan itibaren kapılarını Avrupa devletlerine kapamıştır. Bunun sebebi Avrupa devletlerinin Çin'de Hıristiyanlığı yaymak için yaptıkları propagandalardır.¹⁶² Çünkü Hıristiyan papazların (misyonerlerin) yaptığı bu propagandalar halk arasında tepkiye neden olmuş, bu tepkiyle birlikte 17. yüzyıl sonlarında kapılarını Avrupa'ya kapatmıştır. Örneğin, Çin bütün limanlarını Avrupa ticaretine kapatırken, sadece Canton Limanı'nı açık bırakmış ancak bu limanın da sadece bir kısmı Avrupa gemilerine ayrılmıştır. Avrupalı tüccarlar getirdikleri malları bu kısımda Çinli tüccarlara satmışlar ve halkla hiçbir temasta bulunamamışlardır.¹⁶³ Mevsimlik yapılan bu ticarete Avrupa devletlerine kasıtlı olarak güçlükler çıkarılmış, bunun yanında yabancı tacirlere Çin dilini öğretmek ve Çin tarihi ya da kültürüyle ilgili kitap satmak da yasaklanmıştır.¹⁶⁴

1763'te Hindistan'ı ele geçiren İngiltere, Çin'e komşu olmuştur. Bu sırada Hindistan'da yetiştirilen afyonun en büyük pazarı ise halkının afyon kullandığı Çin olmuştur.¹⁶⁵ Bu sebeple Çin'in önemi İngiltere için oldukça büyüktür. Ancak Çin'in önemi sadece afyon ticaretiyle sınırlı kalmamıştır, çünkü o dönemde Çin, gerek kalabalık nüfusu gerekse geniş coğrafyasıyla batılı ülkeler için sahip olunması gereken büyük bir pazar olarak görülmüştür. Hatta dönemin bir İngiliz atasözü batılı devletlerin Çin'e yönelik algısını şöyle dile getirmiştir; "Her bir Çinli bir parmak uzun giyerse

¹⁶² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.85

¹⁶³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.86

¹⁶⁴ Henry Kissenger, **Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin**, Nalan Işık Çeper (Çev.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015, s.61

¹⁶⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.86

Manchester dokuma fabrikalarına yüzyıllarca yetecek bir pazar bulunur.”¹⁶⁶ Bunun yanında İngilizlerin ulusal bir içeceği olan çayın büyük çoğunluğu Çin’den ithal edildiğinden, İngiliz tüccarlar bu ithalatın ekonomik dengesini kurmak amacıyla Çin’e gizliden gizliye afyon sokmuşlardır. Ancak Hindistan’ın Çin’e yaptığı afyon ihracatı 1828’den 1836’ya kadar iki katına çıkmış, bu durum üst düzey devlet memurlarını rahatsız etmiştir.¹⁶⁷ Bu sebeple, Çin’de afyon bağımlılığının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla artan afyon satışını kontrol altında tutmak ve yasallaştırmak için müzakereler yapan Çin, beklenmeyen bir hamleyle afyonu tamamen yasaklamış ve sert önlemler alarak ticaretin tamamen kaldırılmasına karar vermiştir.¹⁶⁸ Bu durum şüphesiz İngiltere ve Çin arasındaki ilişkilerin gerilimini daha da yükseltmiştir.¹⁶⁹ Ancak İngiltere afyon ticaretini yapmaya gizlice devam etmiş ve sonrasında böyle karlı bir ticareti kontrol altında tutup devam ettirebilmek amacıyla “serbest ticaret” anlayışını gerekçe göstererek Çin’e savaş açmıştır.¹⁷⁰ I. Afyon Savaşı olarak adlandırılan bu savaşı İngilizler kolaylıkla kazanmışlar ancak Çin yine de yabancıların üstün geldiği düşüncesini reddetmiştir. Güney Çin dilinde yer alan yakınmadaki ; “Sağlam olan gemileriniz, acımasız top ateşiniz ve güçlü füzeleriniz olmasa, ne üstünlüğünüz var ki?”¹⁷¹ sözleri bu reddedişin en büyük kanıtıdır. İşte Çin’in bu noktada gözden kaçırdığı en büyük unsur sanayileşmedir. Kendini kapatan Çin, diğer Avrupalı devletlerin endüstrileşmede hızlıca ilerlemesini görmezden gelmiş, sanayileşmenin Avrupa’ya kattığı ilerleme ve Avrupa’nın gelişen savaş teknolojileri karşısında duramamıştır.

1842 yılında imzalanan Nanking Antlaşmasıyla birlikte beş antlaşma limanı Çinlilerin elinden zorla alınmıştır.¹⁷² İngiltere’den sonra Birleşik Amerika ve Fransa da 1844’te Çin’le antlaşma imzalayarak İngiltere’nin sahip olduğu ticari hakları elde

¹⁶⁶ Esra Danacıoğlu Tamur, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 2006, s.10

¹⁶⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Batı-Çin Savaşları ve Osmanlı Devleti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:62, 2017, s. 91

¹⁶⁸ Kissenger, *Çin: Dünden Bugüne...*, s.74

¹⁶⁹ Belki de bu gerilimin esas sebebi afyon kısıtlaması değildir. Kissenger’ın da dikkat çektiği gibi, Batı’nın yükselen endüstriyel güçlerinin, Çin’in tek bir liman şehrinde, çeşitli sıkı kurullarla devam ettirilen mevsimlik ticarete uzun süre tahammül edemeyecekleri¹⁶⁹ bir gerçektir. Çünkü sömürü düzenine alışmış Avrupa için ulaşılmaz olan sınırlar daha da can sıkıcı bir hal alacaktır. Bu sebeple gerek İngiltere’nin gerekse diğer Avrupa’lı devletlerin Çin’e müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: Kissenger, *Çin: Dünden Bugüne...*, s.73

¹⁷⁰ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Bahattin Seçilmişoğlu (Çev.), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 511

¹⁷¹ Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri...*, s.511

¹⁷² Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri...*, s.511

etmişlerdir.¹⁷³ Böylelikle Çin'in Avrupa pazarına ipek, porselen ve çay gibi çeşitli ürünlerini sattığı fakat karşılığında çok az mal satın aldığı kapalı ekonomisi daha Birinci Afyon Savaşının etkisiyle değişim göstermiştir.¹⁷⁴ 1856-1860 yılları arasında gerçekleşen İkinci Afyon Savaşı ile birlikte, İngiliz-Fransız donanması üstünlük sağlamış ve Çin'e dokuz antlaşma limanı daha vermeyi kabul ettirmiştir. Çin, Roskin'in deyiimiyle bu emperyalist toprak yağmacılığını "adaletsiz antlaşmalar" olarak adlandırmıştır.¹⁷⁵

Çin'in sömürülmesinde rol oynayan en büyük etkenlerden biri bugün de uygulanmakta olan bir milletlerarası ticaret sistemidir. "En ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi" (most favoured nation clause) olarak adlandırılan bu sisteme göre bir devlet ticari ilişkilerinde herhangi bir devlete çeşitli ayrıcalıklar tanıyacak olursa, bundan otomatik olarak diğer devletler de yararlanmaktadır.¹⁷⁶ Ancak bunun için antlaşmalarında böyle bir prensibin kabul edilmiş olması gerekmektedir. İşte Avrupalı devletler de Çin'le yaptıkları antlaşmalara bu prensibi eklemişler ve böylelikle 1842'den sonra Çin ne zaman herhangi bir devlete imtiyaz tanısa, diğerleri de bu imtiyazdan yararlanmışlardır.¹⁷⁷ Böylece Çin'in kapıları sadece antlaşma yaptığı devletlere değil diğerlerine de sonuna kadar açılmıştır.

2.2.2. Japonya: Sömürge'den Sömürgeci'ye

Çin'in Batı'ya karşı izlediği politika, sömürge çıkmazına daha da saplanmasına neden olmuştur. Hâlbuki kendini Batı'ya Çin'den daha fazla kapatmış Japonya durumu toparlamak için akıllıca hamleler izlemeye çalışmıştır.

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Japonya alışlagelmişin dışında bir ülke olarak dikkat çekmiştir. Batı etkisinde olmayan gelişmiş, iç barışını sağlamış, dış dünyayla herhangi bir sanayi ve ticaret ilişkisi olmamasına rağmen refah düzeyi yüksek bir ülke olmuştur.¹⁷⁸ Japonya'nın taşıdığı bu özellikler ticari yayılma için onu bir hedef haline getirmiş ve Birleşik Amerika'nın dikkatini üzerine çekmiştir. 1846

¹⁷³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi... , s.86

¹⁷⁴ Danacioğlu Tamur, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften..," s.10

¹⁷⁵ Roskin, Çağdaş Devlet Sistemleri..., s.512

¹⁷⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi... , s.86

¹⁷⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi... , s.86

¹⁷⁸ Roskin, Çağdaş Devlet Sistemleri..., s.417

yılında iki ABD savaş gemisi, diplomatik ilişki talebinde bulunmak için Tokyo'nun limanı Yokohama'yı ziyaret etmiş ancak reddedilmişlerdir. Bunun üzerine dönemin ABD Başkanı Millard Fillmore, limana tekrar gidilip Japonya'nın ABD ile ilişki kurması için zorlanmasını emretmiş ve 1853 yılında Japonya'nın üzerine gidilmiştir.¹⁷⁹ Amerika'nın karşısında duramayacağını anlayan Japonya, ertesi yıl gelmeleri için ricada bulunmuş, artık dünyayı daha fazla dışarıda tutamayacaklarına karar verip 1854'te ticari ilişki taleplerini kabul etmişlerdir.¹⁸⁰ Böylelikle Japonya, Birleşik Amerika tarafından Batı'ya açılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Çin Batı'dan kendini kurtarmaya çalıştıkça daha çok sömürülmüştür. Bunun sebebi Çin'in Batı ile ilişki kurmasına rağmen Batı medeniyet ve tekniğini görmezden gelip, benimsedikleri yabancı düşmanlığıyla birlikte Avrupalılar ile temas kurmamaları olmuştur. Ancak Japonya bu politikanın tam tersini benimsemiş; eğer kendilerini toparlayamaz ve Batı tekniğine ulaşamazlarsa Batı'nın bir sömürüsü olarak kalacaklarını fark etmişlerdir.¹⁸¹ Bu sebeple bir an önce Batı'nın seviyesine yükselmek için Japonya bir dizi hızlı ve köklü değişiklik göstermeye başlamıştır; 1854'ten itibaren Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndermiş, bununla yetinmeyip feodaliteyi benimseyen idari yapısını değiştirmeye başlamış, ilköğretim her erkek ve kadın Japon için zorunlu olmuş, derebeyliklere son verilerek ülke çağdaş bir şekilde organize edilmiştir.¹⁸² Yenilikler ekonomik ve teknolojik alanda da kendilerini göstermeye başlamış; 1870'te ilk demiryolu yapımına başlanırken 20 yıl sonra demiryollarının uzunluğu 7200 kilometre olmuş; 1868-1898 yılları arasında 2190 fabrika yapılmıştır.¹⁸³

İşte Japonya'nın izlediği bu politika ve devamında gösterdiği hızlı gelişme, ülkeyi bir sömürge devlet olmaktan çıkarmıştır. Japonya artık Batı sömürsünden kendini kurtarmaya çalışan bir ülke değil, dış dünyaya gözlerini çevirip kendi sömürülerini elde etmeye çalışan bir ülke olmuştur.

¹⁷⁹ Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri...**, s.418

¹⁸⁰ Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri...**, s.418

¹⁸¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.88

¹⁸² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.88

¹⁸³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.88

Sanayileşmenin ülkelere gerekli hale getirdiği ihtiyaçlar sonrasında yaşanan çeşitli savaflara ve ülke politikalarına bir takım örnekler verildi. Burada ise sanayileşmenin neden olduğu ve dünya düzenini oldukça etkileyen savafları ele alınacaktır. Uluslararası rekabetin ve sömürgeciliğin neden olduğu savaflardan farklı olarak, bu savaflar daha geniş coğrafyalara yayılan ve sadece taraflarını değil dünya düzenini doğrudan etkileyen savaflardır. Bu bağlamda sanayileşmenin temelinde, dünya düzeninin politik, ekonomik ve emperyal değişimi incelenecektir.

2.3. Sanayileşmenin Neden Olduğu Savaflar

Öncelikle sanayileşme zaman içerisinde evrenselleşmiş ve dünyaya adım adım yayılmıştır. Önce Batı ve Kuzey Avrupa'da kendini gösteren sanayileşme, daha sonra bu bölgelerde bulunan ülkelerin kolonilerine (Kuzey Amerika-Avustralya), Avrupa'nın geri kalanına (Rusya, Osmanlı Devleti) ve başta Japonya olmak üzere Avrupa dışına az ya da çok yayılıp söz konusu bölgeleri etkisi altına almıştır.¹⁸⁴ Bu durumda sanayileşmeden geri kalmama isteği etkili olmuştur; çünkü teknolojik anlamda diğer ülkelerin gerisinde kalmak demek, uluslararası alanda daha az güce sahip olmak demektir. Üşür'ün de deyimiyle eğer teknolojik bir gelişmenin dışında kalıyorsanız, hayatın da dışında kalıyorsunuz demektir.¹⁸⁵

Sanayinin koloniler dâhil birçok ülkeye pozitif etkilerinin de olduğu görmezden gelinemeyecek bir gerçektir; gerek sağlık gerekse yaşam standartları açısından dünya nüfusunun büyük bir kısmı gelişime tanık olmuştur.¹⁸⁶ Söz konusu standartların yükselmesi, Batılı devletleri kolonileri geliştirme ve onları medeniyetle tanıştırmaya adı altında daha çok sömürmeye yöneltmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi hammadde ve pazar arayışı içinde olan Batılı devletler, sanayileşmemiş ya da sanayileşmesini tamamlayamamış ülkeleri sömürmüş, yayılan sanayileşme dalgası ise bu durumu meşrulaştırmıştır.

Gün geçtikçe gelişen teknoloji yaşamın her alanında yenilikleri beraberinde getirirken, bilim savafları daha yıkıcı yapmış, büyük imparatorluklar ise bu savafları

¹⁸⁴ Karagöz, **Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine...**, s.320

¹⁸⁵ İşaya Üşür, "Teknoloji Felsefesi Üzerine ya da Tarihin Tanrısı Teknoloji midir?", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 25, Sayı 230, 2001, s.7

¹⁸⁶ Karagöz, **Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine...**, s.325

yaygınlaştırmıştır.¹⁸⁷ Bilimin savaşları daha da yıkıcı hale getirmesi şaşırtıcı değildir; çünkü ülkeler sanayileşmeyle silahlanma ve savunma alanlarında da kendilerini giderek daha fazla geliştirmişlerdir. Russell'ın “büyük imparatorluklar” olarak tanımladığı ülkeler hiç kuşkusuz sanayileşmede ön planda olan Avrupalı devletlerdir. Sanayileşmesini tamamlayan ve sömürge yarışında gerek birbirleri arasında gerekse dünyanın geri kalanıyla rekabet içerisine giren bu ülkeler, sahip oldukları ileri teknoloji ve silahlarla bu savaşlardan kaçınmamışlar, daha fazla güce sahip olmak için durmaksızın çabalamışlardır. Bu durum ise dünya sahnesine büyük savaşların çıkmasına neden olmuş, dünya kanlı savaşlara şahitlik etmiştir. Sanayileşmenin, ülkeler arası rekabetin, sömürgeciliğin ve emperyalizmin neden olduğu en büyük savaşlar kuşkusuz Birinci ve İkinci Dünya Savaşları olmuştur.

2.3.1. Birinci Dünya Savaşı

Avrupalı devletlerin 1870'den sonra büyük savaşlar çıkmasını önledikleri gerçeğine karşılık, uluslararası durum 1900'lerden itibaren tehlikeli bir şekilde değişiklik göstermiştir.¹⁸⁸ Söz konusu devletler savaşların kendilerine fazlasıyla zarar verdiğini, fiziksel olarak ülke genelinde büyük bir yıpranmaya neden olmakla birlikte mali olarak da negatif olarak etkilediğini fark etmişlerdir. Ancak özellikle 1900'lü yıllardan sonra ülkeler arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve rekabet ülkeleri yeniden savaşlara yönlendirmiş, böylece tarih kanlı savaşlara tanıklık etmiştir.

Tarihteki en kanlı ya da en uzun savaş olmamasına rağmen, en şiddetli çatışmaların görüldüğü ve o tarihe kadar yapılan savaşlar arasında en geniş coğrafyaya yayılmış savaş olduğu için bu savaşa daha sonra “Birinci Dünya Savaşı” adı verilmiştir. Her kıtadan ülkelerin yer aldığı bu savaş *bilimin dönüştürdüğü ilk savaştır.*¹⁸⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren, tüm savaşan güçler, hem savaş politikalarını yönlendirmek hem de halklarını onlar için savaşmaya ikna etmede

¹⁸⁷ Russell, *Endüstri Toplumunun...*, s.18

¹⁸⁸ J.M. Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl ve Sonrası*, Çev. İdem Erman-Tansu Akgün, İnkılap Kitabevi, Cilt 2, 2002, s.866

¹⁸⁹ Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.869

etkili olabilecek hedefleri belirlemek için mücadele etmişlerdir.¹⁹⁰ Dolayısıyla savaşın belirlenen hedefleri savaşın gidişatı açısından büyük önem taşımaktadır.

Afflerbach'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri olarak gösterilen maddelerin çoğu tarafların taşıdığı politik kaygıların bir yansımasıdır; bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'nda tarafların açık bir amacının olmadığı, savaşın ana kaynağını politik meselelerin oluşturulduğu ifade edilmiştir. Hatta Ona göre 1914'te savaşa giren bütün devletler için savaşın varsayılan amaçları savaş öncesinde değil savaş sırasında yaratılmıştır.¹⁹¹ Bu sebeple Afflerbach Birinci Dünya Savaşı'nı sadece küresel bir savaş olarak değil, aynı zamanda insanlık tarihinin en şiddetli ve karışık politik krizlerinden biri olarak tanımlamıştır.¹⁹² Tarafların açık bir amacı olmadan, bir trajediyi amaç haline getirip savaş başlatmanın da etkisiyle bu savaş, Batı Cephesinde bir ordu komutanı olan Bavyera Prensi Rupprecht tarafından "tüm savaşların en aptalı" olarak nitelendirilmiştir.¹⁹³

Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri diye araştırdığımızda birçok kaynakta belli başlı nedenlerin genel olarak; sanayi devrimi ve buna bağlı sömürgecilik çalışmaları, uluslararası alanda benzeri görülmemiş rekabet ortamı, devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda bloklaşmaları, daha fazla güç için girilen silahlanma yarışı olarak sıralandığı görülmektedir. Bu nedenle sıralanan ana sebeplerin çerçevesinde gelişen olayların kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlediğini söylemek doğrudur.

Armaoğlu, Birinci Dünya Savaşı'nın Fransız İhtilali ve dünya çapında neden olduğu gelişmelerin sonucu olduğunu ifade etmiştir; çünkü Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı yeni fikirler, sosyal ve siyasal konular sadece devletlerin değil milletlerin de davranışlarına etki etmiş, böylece devletlerin kendi sınırları içerisindeki ilişkileri kadar, devletler arasındaki ilişkiler de yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁹⁴ Bu yeni durum Armaoğlu tarafından liberalizm ve milliyetçilikle açıklanmış, liberalizmin artık sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay olarak kalmadığını, devletlerarası ilişkilerle

¹⁹⁰ Boris Kolonitskii, "War as Legitimation of Revolution, Revolution as Justification of War: Political Mobilisation in Russia 1914-1917", **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s.61

¹⁹¹ Holger Afflerbach, "What was the Great War About?", **The Purpose of the First...**, s.3

¹⁹² Afflerbach, "What was the Great War...", s.5

¹⁹³ Afflerbach, "What was the Great War ...", s.3

¹⁹⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.94

yeni çatışma konularını ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Milliyetçilik hareketleri ise liberalizmden daha etkili olmuş; İtalyan milli birliğinin kuruluşu, daha da önemlisi Almanya'nın ortaya çıkıp Avrupa dengesini etkilemesinin yanında Balkan milliyetçiliğini kamçılama¹⁹⁵ savaş öncesi dönemde oldukça dikkat çekmiştir. Bunun yanında Fransız İhtilali'nin başarılı olmasından sonra, her ulusun kendi ulusal devletini kurma düşüncesi Avrupa'ya yayılmış, bu düşünce milliyetçiliği arttırarak, “devletin gücünü arttırma, itibarını yükseltme”¹⁹⁶ biçimine dönüşmüş, bu durum ise devletlerarasındaki çelişkileri arttırıp, onları savaşa daha da yaklaştırmıştır.

İtalya ve Almanya siyasi birliklerinin kuruluşu Avrupa dengesini ciddi anlamda bozmuştur. Güçlü bir Alman Devleti'nin ortaya çıkışı 1815'den beri sürdürülen “Avrupa Uyumu”na son vermiş, 1870 sonrasında ise güç dengesini tamamen değiştirmiştir.¹⁹⁷ Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın Prusya'ya yenilmeleri, bu iki ülkenin Avrupa bölgesi üzerinde etkilerinin azalmasına neden olmuş, Avrupa devletlerinin kendi aralarında kurdukları sömürge düzeni böylece tehdit altına girmiştir.¹⁹⁸ Almanya'nın Alsace-Lorraine bölgesini ele geçirmesi sadece Fransa'yı etkilememiş, Avrupa barışı için de tehdit oluşturan yeni sorunlara neden olmuş ve bu sorunlar yanında sömürgecilik çatışmasının da yaşanmasıyla bloklaşma hareketleri doğmuştur.¹⁹⁹ Almanya öncelikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşmış, bu anlaşmanın kendisine olası bir zarar vermesinden çekinen Rusya, Almanya ile ittifaka yönelmiştir. Ancak Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlara büyüme istekleri bu birliği parçalamış, 1882'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya bir araya gelerek üçlü ittifakı oluşturmuşlardır.²⁰⁰ Almanya'nın güçlenmesinden rahatsızlık duyan en bilindik rakibi Fransa için olası bir savaşta birinci öncelik Almanya sorununun çözülmesi olmuş;²⁰¹ bu sebeple Fransa ittifakın üzerine Avrupa'da bir ittifak arayışına girişmiştir. Çünkü Fransa yavaş sanayileşmenin dezavantajını hissetmekle birlikte, 1870'den sonra askeri açıdan güçsüzlüğünün farkına varmış ve Alman ordusunu tek başına yenemeyeceğini anlamıştır.²⁰²

¹⁹⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.94

¹⁹⁶ Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap...**, s.101

¹⁹⁷ Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap...**, s.99

¹⁹⁸ Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap...**, s.99

¹⁹⁹ Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap...**, s.99

²⁰⁰ Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap...**, s.102

²⁰¹ Geroges-Henri Soutou, “French War Aims and Strategy”, **The Purpose of the First...**, s.31

²⁰² Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.867

Polonya'yı Rus yönetimi altında yeniden birleştirmek, Doğu Galiçya, Çanakkale Boğazı ile İstanbul'u devralmak gibi birincil hedeflerin oluşturulması, Rusya'nın da ittifaka ihtiyaç duymasını sağlamış²⁰³ ve ilk etapta 1894 yılında Rusya ile Fransa anlaşmıştır. Bunun yanında 1904 yılında Fransa ile İngiltere, 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında imzalanan antlaşmalarla Avrupa'da üçlü itilaf adı verilen yeni bir blok kurulmuştur.²⁰⁴

İngiltere'nin itilaf bloğuna katılması şaşırtıcı olmamıştır; dönemin İngiliz Devlet Adamı Edward Grey'in de söylediği gibi, İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile olan ilişkileri Almanya ile olan ilişkilerine nazaran daha gelişmiştir; Grey, Almanya ile ilişkiler düzgün ilerlese dahi bu durumun Fransa ve Rusya ile olan ilişkileri etkilememesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla olası bir İngiltere-Almanya yakınlaşmasına Fransa ve Rusya'nın veto hakkı olmuştur.²⁰⁵ Ancak Grey her ne kadar Almanya'nın askeri gücünün farkında olup Almanya ile ilişkilerin dostça ilerleyebileceğini ifade etse de; kendisine rakip olabilecek devletlere karşı düşmanlık göstermek ve bir kara devletinin denizlerdeki genişleme eğilimini kırmak İngiltere'nin her daim geleneksel politikası olmuştur. Dolayısıyla Almanya'nın Önasya'yı etkisi altına alarak Hint deniz yolunu tehdit etmesi, hâlihazırda güçlü olan kara ordusunun yanında güçlü bir donanma kurarak Afrika ve Uzakdoğu'da İngiltere ile denizlerde ve sömürgecilikte rekabete girişmesi, İngiltere'nin Almanya'yı ezmek istemesine neden olmuştur.²⁰⁶ Bunun yanında ilk sanayileşen ülke olarak İngiltere'nin ülke içinde yaşadığı işçi sınıfı hareketleri ve bunlar karşısında güçlü duramaması gibi çeşitli sorunlar, İngiltere'nin zor günler yaşamasına neden olmuş, yükselen rakipleri daha da dikkat çekmiştir. Alman sanayisinin, teknoloji ve yöntem anlamında Britanya sanayisinin önüne geçmesiyle, Britanyalı birçok iş adamı Almanya'nın önemli bir rakip olduğuna karar vermişlerdir.²⁰⁷ Böylece Almanya, İngiltere için mutlak suretle durdurulması gereken bir rakip konumunu almıştır. Sonuç olarak her devlet tarafını seçmiş ve bu blokların oluşmasıyla, Avrupa'da, Balkanlar'da ve Afrika'da meydana gelen olaylarda artık devletler değil, bloklar yüz yüze gelmeye başlamış, bu durum ise

²⁰³ Kolonitskii, "War as Legitimation of Revolution...", s.61

²⁰⁴ Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.102

²⁰⁵ Keith Jeffery, "British Strategy and War Aims in the First World War", *The Purpose of the First...*, s.47

²⁰⁶ Gencer ve Özel, *Türk İnkılap ...*, s. 46

²⁰⁷ Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.868

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁰⁸ Burada şunu belirtmek gerekir ki bu bloklar sebepsizce oluşmamıştır. Devletlerin ittifak olabilmeleri için ortak bir çıkarı sahip olmaları, iki devletin bir başka devlete karşı birleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla her devletin kendi çıkarı, onun müttefikini belirlemede esas etken olmuştur.

Sanayileşme savaşın çıkmasında oldukça etkili bir unsur olmuştur; 19. yüzyıl içinde endüstrileşmenin hızlanması ve bunun sonucunda gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik ilişkilerin alanını Avrupa'nın sınırlarından çıkararak yeni kıtalara, Afrika ve Uzakdoğu'ya yaymış, çeşitli şekilde bloklaşan büyük devletler arasındaki çatışma alanları ve imkanları artış göstermiştir.²⁰⁹ Devletlerin kendi aralarında gösterdikleri bu karmaşık yapılanma zaman içerisinde gerilimini arttırmış, savaşın patlamasında önemli bir etken olmuştur; çünkü sömürgecilerin el değiştirmesinin asla kabul edilemez olmasının yanında, sömürgecilik yarışında güçlü olabilmek için askeri bakımdan güçlü olmanın zorunluluğuna inanan Avrupa devletleri,²¹⁰ bir silahlanma yarışı içine girmişlerdir. Böylece sanayileşme sömürgeciliği arttırmaktan öte, savaşın daha kanlı olmasında etkin bir rol oynamıştır. Başta, bağımsızlığını korumak ve sömürge yarışında yer alabilmek için silahlanmanın zorunlu olduğuna inanan Almanya, Fransa ve Rusya'nın anlaşmasının da etkisiyle asker sayısını arttırmış, bu durum Fransa'yı telaşlandırmış ve Fransa da asker sayısını yasa hazırlayarak arttırmış ve bunun yanında ordusunu modernize etmiştir.²¹¹ Rusya ve Avusturya-Macaristan da benzer kararlar almış ve uygulamış, İngiltere ise donanmasını güçlendirmeye yönelmiştir. Ülkelerin silahlanma yarışları devam ederken, askeri bürokrasi de siyasa iktidarı etkilemek için yoğun çaba göstermiş, bunun sonucunda ise devletlerde savaşa girme kararlılığı daha da artmıştır.²¹² Silahlanma yarışının da etkisiyle Avrupa savaş sanayisi daha da gelişmiş ve üretilen yeni silahlar savaşları daha da yıkıcı hale getirmiştir.

Avrupa'nın güçlü devletleri, olası bir savaşta kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve hissettikleri tedirginlik ve tehlikelerden kurtulabilmek için bir araç olarak

²⁰⁸ Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.102

²⁰⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.95

²¹⁰ Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.101

²¹¹ Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.101

²¹² Doğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap...*, s.101

görmüşler ve bunun için gerekli hazırlıklarını yapmışlardır. 1914 yılına gelindiğinde genel bir savaşın kendini göstermesi için bütün şartlar oluşmuş, olası bir kıvılcım beklenmiştir.²¹³ Avusturya veliahtının ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi beklenen kıvılcım olmuş, Avusturya'nın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Ancak savaşın tam anlamıyla bir dünya savaşına dönüşmesi Almanya'nın 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açmasıyla olmuştur. Askerlerin baskısı ile 31 Temmuz'da Rusya'da ilan edilen seferberlik Almanya'nın hesaplarına ters düşmüştür; Almanya'nın Rusya'ya karşı elinde tuttuğu koz, Almanya'nın Rusya ile karşılaştırıldığında daha çabuk seferberlik haline geçebilmesi iken, Rusya kendisinden önce davranmıştır. Bunun üzerine Almanya Rusya'ya ultimatom verip seferberliği durdurmasını istemiş, ancak cevap alamayınca Rusya'ya savaş ilan etmiştir.²¹⁴ Rusya'dan sonra Fransa'da seferberliğini ilan etmiş, bunun üzerine Almanya Fransa'ya da ultimatom verip seferberliği durdurmasını istemiş, ancak Almanya istediği cevabı alamayınca 3 Ağustos'ta Fransa'ya da savaş ilan etmiştir.²¹⁵ Böylece Almanya iki cepheli bir savaşın içine girmiş ve öncelikle Belçika üzerinden kuzeyden Fransa'ya girmiştir.²¹⁶ Almanya'nın Belçika'ya girmesi İngiltere'yi tehdit ettiği için İngiltere'nin harekete geçmesine neden olmuş, Almanya'nın Belçika'ya savaş ilan ettiğini öğrenen İngiltere 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir.²¹⁷ Böylece kendini daha da büyük bir kaosun içinde bulan Almanya'nın yaptığı hamleler başarısızlıkla sonuçlanmış, General Schlieffen'in Alman askeri zaferi için yaptığı "stratejik plan"²¹⁸ çökmüştür.²¹⁹

Kısa zaman içerisinde savaşan kuvvetler kendi belirlediği hedefler doğrultusunda birbirlerine karşılıklı savaş ilan ederek savaşın Avrupa'ya yayılmasına neden olmuşlardır. Almanya'nın düştüğü zor durumla birlikte sömürgeleriyle de

²¹³ Gencer ve Özel, **Türk İnkılap ...**, s. 47

²¹⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.99

²¹⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.99

²¹⁶ Timothy Baycroft, "War and Industry: Lille at the Crossroads", **Dutch Crossing: Journal of Low Countries Studies**, Cilt:41, Sayı:3, 2017, s.267

²¹⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.99

²¹⁸ Söz konusu stratejik plan iki cepheli bir savaşla başa çıkabilmek için tasarlanmıştır. Rusya'nın demiryolu azlığı ve yüzölçümünün genişliği sebebiyle seferberliğinin daha uzun süreceği düşünülmüş, bu sebeple Almanya'nın öncelikle esas kuvvetiyle Fransa'ya yüklenmesi ve bu devleti altı haftada yendikten sonra Rusya'ya dönüp onu da yenilgiye uğratması hedeflenmiştir. Ancak Rusya ve Fransa'nın planlarını buna göre yapmasının da etkisiyle Almanya'nın planı gerçekleşmemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.100-101

²¹⁹ Roger Chickering, "Strategy, Politics and the Quest for a Negotiated Peace: The German Case 1914-1918", **The Purpose of the First...**,s.100

bağlantısının kesilmesi nedeniyle, Almanya için tek çıkış yolu savaşın sınırları ötesine yayılmasıdır. Önceleri Almanya için dünyaya açılış kapısı İtalya olarak görülse de, Cebelitarık ve Süveyş'in İngilizlerin denetiminde olması, Akdeniz'de bulunan Fransız Donanmasının oldukça güçlü olması, İtalya'nın deniz gücünü de sınırlandırmıştır. Zaten Almanya ile müttefik görünen İtalya savaşa önce girmemiş, daha sonra İtilaf devletleriyle iş birliği yapmıştır.²²⁰

Ne kadar güçlü olursa olsun, Avrupa'da sıkışmış kalmış Almanya için tek çözüm Avrupa haritasının kenarında yer alan bir müttefik bulmaktır. Hiç kuşkusuz bu müttefik, savaşı Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya taşıyabilecek tek coğrafyaya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'dur.²²¹ Ancak daha önce de belirtildiği gibi, müttefik olmak için ortak bir çıkar gerekmektedir ve Osmanlı Devleti'nin çıkarları da bu doğrultuda kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti her şeyden önce, Kuzey Afrika ve Balkanlar'da resmen ya da fiilen yakın zamanda kaybedilen topraklar sonrasında İngiliz ve Rus tehditlerinin varlığına karşı bir çıkış yakalamak istemiştir.²²² Bu bağlamla, Almanya ve Osmanlı çıkarları jeopolitik olarak uyuşmuş, Boğazlar'ın İtilaf Devletleri'ne kapalı tutulması, Süveyş Kanalı'nın ve Doğu Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması ve Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasında yeniden nüfuz sahibi olması için güçlenmesi hedeflenmiştir. Osmanlı'nın çıkarlarına önemli derecede hizmet edebilecek bu gelişmeler, Almanya'nın içinde bulunduğu ablukayı dağıtması için de büyük bir fırsattır.²²³ Aynı zamanda, tam da bu dönemde Osmanlı Devleti'nin demiryolu projelerini batılı devletlerin ulusal kalkınmalarının bir faktörü olarak görüp, devletin kurtuluşuna yardım edebileceğini düşünmesi²²⁴, Almanya'nın Osmanlı üzerindeki planlarını gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Almanya önceliği Berlin-Bağdat Demiryolu projesinin inşasına vermiş, bu vesileyle Osmanlı Devleti üzerinden siyasi ve ekonomik kazanımlar elde ederken, aynı zamanda bu bölgeye barışçıl yolla nüfuz etmeyi hedeflemiştir.

²²⁰ Burak Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü", *Akademik Bakış*, Cilt:8, Sayı:15, 2014, s.44

²²¹ Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı...", s.40

²²² Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı...", s.42

²²³ Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı...", s.42

²²⁴ Cengiz Yıldız, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış", Trafik ve Yol

Güvenliği II. Ulusal Kongresi, 7-9 Mayıs 2003, Ankara,

https://www.academia.edu/9540817/Osmanli%C4%B1_dan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Demiryolu_Politikal%C4%B1na_Genel_Bak%C4%B1C5%9F Erişim: 13.12.2018

Almanya'nın Osmanlı üzerinde geliştirdiği politikaların yanı sıra, II. Abdülhamit iktidarı döneminde, Almanya'ya yakın bir siyaset izleyerek, askeri yenilikler başta olmak üzere yenileşme konusunda Almanya'yı örnek almıştır.²²⁵ Osmanlı Devleti'nin Almanya'yı kendine rol model olarak seçmesinde ve diğer devletlere karşı dengeleyici bir güç ve daha önemlisi bir dost olarak görmesinde üç faktör etkili olmuştur; öncelikle Almanya Müslüman sömürgelere sahip olmayan bir devlet konumu almıştır; ikinci olarak Almanya ve Osmanlı Devleti'nin aynı sınırı paylaşmamaları, Osmanlı Devleti açısından Almanya'yı doğrudan bir tehdit olmaktan çıkarmış ve güvenilir bir ülkeye dönüştürmüştür; son olarak ise Almanya o güne kadar Osmanlı topraklarına işgal girişiminde bulunmamış büyük bir güç olmuştur.²²⁶ Bütün bunların yanında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini reddetmesi üzerine, Osmanlı Devleti Almanya'ya yanaşmak durumunda kalmıştır.²²⁷ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi kısa vadede tıpkı düşünüldüğü gibi Almanya'yı içinde bulunduğu sıkışmışlıktan kurtarmıştır. Ancak uzun vadede 19. Yüzyılda Kuzey Afrika'ya yerleşen İngiliz ve Fransız etkisinin 20. Yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'ya sıçramasına neden olmakla kalmamış, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamış, hem de Almanya bu stratejinin bedelini uzun vadede ödemiştir.²²⁸

Osmanlı Devleti jeopolitiğinin yanında sahip olduğu petrol yataklarıyla da oldukça dikkat çekmiştir; çünkü petrol Birinci Dünya Savaşı'nın asli sebebi olmasa dahi savaşın bu denli yıkıcı olmasında rol oynayan en büyük unsurlardan biri olmuştur. Sanayinin gelişmesiyle 19. Yüzyılın sonlarına doğru içten patlamalı motorlar üretilmiş ve bu motorlarda yakıt olarak petrol kullanılmıştır. Endüstri alanında ve ulaşım sektöründe kullanılan araçlarda da petrol kullanımı, ülkelerin petrole sahip olma isteğini daha da arttırmış, böylece petrol devletler arasında çeşitli politik, ekonomik ve askeri mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur.²²⁹ Bu sebeple büyük güçlerin

²²⁵ Eylem Tekemen Altındaş, "1878 Berlin Konferansı'ndan Sonra Osmanlı Devleti'nin Askeri Islahat ve Dış Politikasındaki Yeni Yönelimler", *Asia Mirror Studies*, Cilt:4, Sayı:8, 2016, s.123

²²⁶ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Cilt:6, Sayı:6, 1995, s.23

²²⁷ Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırma Enstitüsü Uluslararası Sempozyum, Harp Akademileri Basımevi, 2014, İstanbul, s.157

²²⁸ Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı...", s.54-55

²²⁹ Atasay Özdemir, "Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında...*, s.62

petrol kaynaklarına sahip olma isteği zaman zaman Birinci Dünya Savaşı'nın da arkasında yatan önemli sebeplerden biri²³⁰ olarak görülmüştür. Daha önce savaşın nedenleri olarak saydığımız maddelerde direkt olarak petrolden bahsedilmese de, bu savaşın yaşanmış en kanlı savaşlardan biri olmasının temel nedenlerinden biri kuşkusuz petrol olmuştur.²³¹ Petrole ve petrol yollarına hakim olma isteğini de kendi çıkarlarının arasında bulunduran güçlü devletler, savaş sırasında kullandıkları petrole bağımlı modern savaş araçlarının etkisiyle savaş daha yıkıcı hale getirmişler;²³² modern teknolojiyle geliştirilmiş savaş endüstrisinin hızlı gelişiminin etkisiyle, denizler savaş gemileriyle, gökyüzü ise bombardıman uçaklarıyla dolmuş buna bağlı olarak petrolün fazla tüketimiyle savaş esnasında petrol tüketimi eskiye oranla birkaç kat artmıştır.²³³ Her ne kadar Almanlar ilk etapta ihtiyaç duydukları petrolü Romanya'dan temin edebileceklerini düşündüklerinden Osmanlı Devleti'ni bir seçenek olarak görmese de 1916-1917 yıllarına gelindiğinde yaşanan petrol sıkıntısı Almanya'yı zora sokmuştur.²³⁴ Ancak petrol sıkıntısı yaşayan tek ülke Almanya olmamış, İngiltere ve Fransa da petrol kıtlığı nedeniyle zor günler geçirmiştir. İşte bu noktada tam da Afflerbach'in söylediği gibi, savaşın amacı savaş sırasında belirlenmiştir; Mezopotamya ve Musul, petrole sahip olmak için eskiye oranla daha önemli bir hale gelmiş²³⁵, petrole sahip olma isteği ülkelerin politikalarına etki etmiş ve bu bağlamda İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarını paylaşmak için kendi aralarında çeşitli antlaşmalar yapmışlardır.

Savaşa sonradan dahil olan tek ülke Osmanlı Devleti değildir. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi Japonya da savaş çıktıktan kısa bir süre savaşa dahil olmuş, ancak Osmanlı'nın aksine itilaf devletlerinin yanında yer almıştır. 1915 yılında İtalya Avusturya'daki topraklarını geri almak amacıyla İtilaf Devletleri'ne, Bulgaristan İttifak Devletleri'ne, ertesi yıl Romanya ve 1917'de Yunanistan İtilaf Devletleri'ne katılmış,²³⁶ savaşın coğrafyası giderek genişlemiştir.

²³⁰ Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.63

²³¹ Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.81

²³² Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.81

²³³ Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.76

²³⁴ Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.76

²³⁵ Özdemir, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...”, s.77

²³⁶ Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.875

1914 yılına geldiğinde Amerika Birleşik Devletleri dünyanın dikkatini çeken en büyük güçlerden biri olmuştur. Sanayide makineleşme Amerika'da çok büyük boyutlara ulaştıktan sonra, üretim açısından Almanya ve İngiltere'yi geçmiş, 1914 yılında pik demir ve çelik üretimi Alman ve İngiliz üretimlerinin iki katına ulaşmıştır. Dünyada üretilenden daha fazla motorlu araba üretimine sahip olan Amerika aynı zamanda vatandaşların yaşam standartlarının etkisiyle nüfusun bu bölgeye yönelmesine zemin oluşturmuştur.²³⁷ Savaşın başlarında iki tarafı da tutmayan Amerika'nın görüşü İtilaf Devletleri'nin de etkisiyle zaman içerisinde değişime uğramış; aynı zamanda bu değişimde Almanya'nın gerçekleştirdiği denizaltı saldırılarının da etkisi olmuştur. 1915 yılında Britanya yolcu gemisinin batırılması ve çoğu Amerikalı 1200 kişinin ölmesi²³⁸ Amerika'nın çıkarlarına ve vatandaşlarının güvenliğine bir tehdit olarak algılanmış, bunun yanında Amerika'ya, Almanya'nın Meksika ve Japonya'yla ABD'ye karşı bir ittifak görüşmek istediği bildirilince bu tehdit algısı onaylanmıştır. Bunun üzerine kısa bir süre sonra Amerikan gemisinin hiç uyarılmadan batırılmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri vakit kaybetmeden savaş ilan etmiştir.²³⁹ Amerika tarafsızlığını korumaya çalışsa da, petrol sıkıntısı çektikleri dönemde İngiltere ve Fransa'nın petrol ihtiyaçları Amerika üzerinden karşılanmış,²⁴⁰ böylece Amerika İtilaf Devletleri'ne yakınlaşmıştır. Bunun yanında Amerika Avrupa Devletleri kadar askeri güce sahip olmaması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'nda genel anlamda ticaret ve sanayi gücü olarak yer almıştır.²⁴¹

Sanayileşmenin etkisiyle daha çetin çatışmalara neden olan bu savaş aynı zamanda sanayileşmenin durmadan ilerlemesine neden olmuştur; çünkü savaşan devletler halklarını hiç olmadığı kadar üretim yapmaya, yeni askerleri orduya almak için düşünüldenden daha fazla bir kapasite sergilemişlerdir. Savaş alanındaki milyonlarca insanın ihtiyacı doğrultusunda sadece silah ve cephane değil, yiyecek, giyecek, tıbbi araç gereç ve çok sayıda motorlu araç gerekmiş, böylece Avrupa

²³⁷ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.868

²³⁸ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.877

²³⁹ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.878

²⁴⁰ Özdemir, "**Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki...**", s.77

²⁴¹ Bill Purkhayastha, "First World War:The Results of the War", **The History Files**, 2009, http://www.historyfiles.co.uk/FeaturesEurope/WWI/1918_Conclusions01.htm Erişim: 06.06.2018

imalathaneleri, fabrikaları, madenleri ve ocakları hiç çalışmadıkları kadar çok çalışmışlardır.²⁴²

Her ne kadar başlarda Almanya güçlü görünen taraf olsa da ABD'nin de savaşa dahil olmasıyla dengeler bir kez daha değişmiştir. İtilaf Devletleri'nin orduları çeşitli zaferler kazanıp ilerlemeye başlayınca Alman liderler savaşı sona erdirmenin yollarını aramaya başlamışlar ve Alman yönetiminin ateşkes istemesiyle savaş sona ermiştir.²⁴³

Kendi çıkarları doğrultusunda savaşa istekle girseler bile, savaşın bilançosu büyük devletleri dehşete düşürmüştür; yaklaşık 10 milyon kişi askeri çarpışmalarda hayatını kaybederken, ekonomik alanda da zarar fazla olmuştur. Savaştan bir yıl sonra üretim randımanınının 1914 yılının dörtte üçü kadar olmasının yanında, bazı ülkelerde ulaşım neredeyse yeniden sağlanamayacak duruma gelmiştir.²⁴⁴ Bu durum şüphesiz Avrupalı devletleri ekonomik anlamda çalışmalar yapmaya yönlendirmiş, ve ekonomiyi korumak için yeni planlamalar yapmalarına neden olmuştur.

Savaşın sonuçları da en az kendisi kadar ses getirmiştir. Öncelikle, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa toplumunda "eşitlik" ölçüsü ortaya konmuş, sosyal sınıflar yıkıma uğramış ve Avrupalıların savaşta kullandıkları sömürgeci askerler (Asyalı ya da Afrikalı sömürgeci birlikler) Avrupa dünyasını tanıyarak onların yenilmez olmadıklarını anlamışlardır.²⁴⁵ Bu sömürge devletler için büyük bir adımdır. Öğrenilmiş çaresizlikle birlikte hareket eden hiç kimsenin başarıya ulaşması şüphesiz kolay değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda kendi sömürgelerini diğer Avrupalılara karşı kullanarak Avrupa'nın üstesinden gelinemeyecek bir güç olmadığı algısı böyle sömürülen toplumlar tarafından birebir görülmüş ve bu durum sömürge yönetimlerinin neredeyse sonunu getirmiştir. Alt üst olan sınıf yapıları sadece sömürgeci sistemi etkilememiştir. Bunun yanında savaşta diğer sınıflara göre daha fazla kayıp veren üst sınıfın gerilemesiyle, Avrupa'ya geniş çaplı genel oy hakkı getirilmiş, bu durum işçi sendikacılığındaki patlamayla birleşerek, işçi sınıflarına daha büyük politik ve sosyal

²⁴² Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.875-76

²⁴³ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.880

²⁴⁴ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.882

²⁴⁵ Purkhayastha, "First World War: The Results of the War.."

temsiliyet kazandırmıştır.²⁴⁶ Bunun yanında erkeklerin kitlesel seferberliğine bağlı olarak, iş gücünde kadına olan ihtiyaç artmış böylece kadınların iş gücüne dahil edilmesiyle kadın hakları için de önemli adımlar atılmıştır.

Savaşın politik sonuçları da oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle savaş, Rus, Osmanlı ve Avusturya Macaristan imparatorluklarının çöküşünü beraberinde getirmiş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle Orta Doğu'da yer alan toprakların büyük bir kısmı Batılı devletler arasında paylaşılmış, sahip oldukları petrol kaynakları için sömürgeleştirilmişlerdir.²⁴⁷

Almanya yenilen taraftan olmasına rağmen yok olmamış, ancak Versailles Antlaşmasının etkisiyle ekonomik olarak çökmüş ve bu durum ülkenin kargaşa içine girmesine neden olmuştur. Ülkenin yaşadığı iç çatışma ortamının etkisiyle faşist bir devralma için bütün koşullar sağlanmış,²⁴⁸ bu durum Adolf Hitler'in önünü açmıştır. Yani Birinci Dünya Savaşı olmasaydı belki bir Nazi partisi, toplu cinayet amacıyla kullanılan gaz odaları ve belki de İkinci Dünya Savaşı olmayacaktı.

Savaşın her ne kadar yıkıcı olursa olsun aynı zamanda savaş, politik, sosyal ve tıbbi anlamda da birçok yeniliği beraberinde getirdiği düşüncesi zaman zaman ifade edilmiştir. Öncelikle daha önce de belirtildiği gibi, savaşın hem öncesinde hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında sanayileşmenin büyük etkisi görülmüştür. Özellikle savaş sonrasında, uçakların, denizaltıların, tankların savaşın doğasında yeniliğe neden olmalarıyla birlikte teknoloji vazgeçilmez bir konum almıştır. Bunun yanı sıra dünya tarihinde ilk kez kimyasal silah, 1915 yılında Almanların zehirli gazı başvurmasıyla kullanılmıştır.²⁴⁹ Aslında böylece savaşın doğası değişmekle kalmamış, adeta bir devrim geçirmiştir. Çünkü söz konusu kimyasal silahlar bütün ülkeler için bir tehdit niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda kimyasal silah kullanımını önlemek için hükümetler arası görüşmeler yapıp, kimyasal silahsızlanma için çeşitli sözleşmeler imzalanmıştır. Ancak bu sözleşmelere imza atmayan Suriye'de Beşar Esat yönetiminin Birinci Dünya Savaşı'ndan neredeyse yüz yıl sonra muhaliflere karşı

²⁴⁶ Fraser Cameron, "The Impact of the First World War and Its Implications for Europe Today", https://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/06/the_impact_of_the_first_world_war_and_implications_for_europe_today.pdf Erişim: 13.06.2018

²⁴⁷ Purkhayastha, "First World War: The Results of the War..."

²⁴⁸ Purkhayastha, "First World War: The Results of the War..."

²⁴⁹ Cameron, "The Impact of the First World War...", s.3

kimyasal silah kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı, kimyasal silahların ilk kez kullanılmasında rol oynamış, ve bu dünyayı seneler sonrasında bile etkileyebilmiştir. Yani teknolojinin gelişmesinde rol oynadığı söylenen bu savaş, yıkıcı teknolojiyi daha da ileri taşımıştır.

Modern Cerrahi, tıp alanında da büyük ilerlemenin fitilini ateşleyen Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Modern cerrahi sayesinde birçok gazi savaş sonrası tedavi olarak hayatlarına devam etmişlerdir.²⁵⁰

Savaş sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti ile, Versay antlaşması ile sağlanan düzenin korunması amaçlanmış, bu nedenle bu örgüt “galiplerin örgütü” olarak adlandırılmıştır.²⁵¹ Her ne kadar Cemiyetin temel amacı uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olarak belirtilse de, Milletler Cemiyeti'nin, aldığı kararlar ya da suskun kaldığı gelişmeler incelendiğinde, bu örgütün İngiltere ve Fransa'nın ulusal çıkarlarını ön planda tuttuğu görülmüştür.²⁵² Bu durum örgütün en zayıf noktası olarak belirlenmiş ve başarısız olmasında büyük rol oynamıştır.

Milletler Cemiyeti, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan manda yönetiminde de etkin rol oynamıştır. Bu sisteme göre, yenilen devletlerden ayrılan ülkelerin yönetimi Milletler Cemiyeti tarafından devir alınmasına ve bu ulusların bağımsız olma hakkı kazanana kadar eğitilmesine karar verilmiştir. Ancak bu sürecin cemiyetin kendisi tarafından değil, görevlendirdiği büyük bir devlet tarafından işlenmesi, bu devletin cemiyeti temsilen söz konusu ulusu yönetmesi kararlaştırılmıştır.²⁵³ Kısacası bu sistem, barışçıl bir amaç taşıdığı ileri sürülerek, sömürgeciliğin devamına hukuki bir zemin hazırlamış ve galip devletlerin savaş zararlarını karşılamaya hizmet etmiştir.

Buraya kadar Birinci Dünya Savaşı'nın ilk olarak savaş öncesi dönemini, ikinci olarak savaş esnasındaki dönemi, üçüncü olarak savaş sonrası dönemini inceledik. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük dönemlerinden biri de bugündür. Çünkü

²⁵⁰ Cameron, “**The Impact of the First World War...**”, s.4

²⁵¹ Bilal Karabulut, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi”, **Akademik Bakış**, Cilt:8, Sayı:15, 2014, s. 64

²⁵² Karabulut, “**Birinci Dünya Savaşı ve...**”, s.64

²⁵³ Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:24, Kasım 1999-2003, s.475

savaş, sonrasında yapılan antlaşmaların da etkisiyle kendisinden yüz yılı aşkın süre sonrasında bile dünya politikasını etkiler niteliktedir. Savaş sonrasında kazanan taraf olan İtilaf Devletleri, kaybeden İttifak Devletlerine isteklerini zorla kabul ettirmek için çeşitli antlaşmalar (Versailles-Almanya, Saint-Germain- Avusturya, Trianon-Macaristan, Neuilly-Bulgaristan ve Sevr-Osmanlı Devleti)²⁵⁴ imzalatmışlardır. Osmanlı Devleti'ne imzalatılan Sevr Antlaşması dışındakiler genel anlamda 1939'a kadar geçerli olmuşken, Sevt Anlaşması 24 Temmuz 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile imzalanan Lozan Anlaşmasıyla geçersiz kılınmış, böylece Lozan Anlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın son barış anlaşması sıfatını kazanmıştır.²⁵⁵ Mağlup Devletlere zorla imzalatılan bu antlaşmalar kötü anlaşmalar olarak adlandırılırken, “savaşı getiren barış”²⁵⁶ olarak da nitelendirilmiştir. Çünkü bu antlaşmaların etkisiyle yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmış, İngiltere'nin sahip olduğu bütün güç, topraklarında savaşı görmeyen ancak savaştan oldukça karlı çıkıp büyük bir güç olarak dünya sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiştir.²⁵⁷ Bunun yanında söz konusu antlaşmaların etkisiyle Avrupa'da statükocular ve revizyonistler olarak iki grup ortaya çıkmış, İngiltere ve Fransa gibi statükocu aktörlere karşı Almanya ve İtalya gibi revizyonist aktörler ve bunların yanında yer alan küçük aktörler iki dünya savaşı arasındaki kutuplaşmayı oluşturarak 1939 yılından itibaren altı yıl sürecek daha yıkıcı ve öldürücü yeni bir dünya savaşını başlatmışlardır.²⁵⁸

2.3.2. İkinci Dünya Savaşı

İkinci Dünya Savaşı, 1939-1945 yılları arasında yapılan “dünya tarihinin en büyük savaşı” olarak nitelendirilen küresel bir askeri çatışmadır. Dönemin büyük güçleri olan ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği Müttefik Devletler olarak; Almanya, İtalya ve Japonya ise Mihver Devletler olarak savaşa katılmışlardır. Nükleer silah kullanımının görüldüğü tek savaş olma özelliği taşıyan İkinci Dünya Savaşı'nda tüm taraflar ekonomik, bilimsel ve endüstriyel güçlerini bu savaş için kullanmış,

²⁵⁴ Kadir Kon, “Yüzüncü Yılında (Öncesi ve Sonrasıyla) Birinci Dünya Savaşı 1914-2014”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:11, Ankara, 2014, s. 46

²⁵⁵ Kon, “Yüzüncü Yılında...”, s. 46

²⁵⁶ Kon, “Yüzüncü Yılında...”, s.46

²⁵⁷ Kon, “Yüzüncü Yılında...”, s.47

²⁵⁸ Kon, “Yüzüncü Yılında...”, s.46

Holokost gibi kitlesel sivil ölümleri bile bu savaşta görülmüştür. Dolayısıyla insanlık tarihinin en kanlı savaşı kesinlikle bu savaş olmuştur. Roberts'in de deyimiyle dünya "topyekun bir savaş"a²⁵⁹ tanık olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak nitelendirilse de temelde iki savaş birbirinden farklıdır. Evet, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin yarattığı yeni düzen ortamı, İkinci Dünya Savaşı'nın oluşmasının temelini oluşturmuştur; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın aksine İkinci Dünya Savaşı'nda her iki taraf için açık bir amaç görmek mümkündür; bu savaş bir taraf için bir fetih savaşı niteliği taşıırken, diğer taraf için merhametsiz bir saldırganı durdurma ve yok etme girişimini ifade etmektedir.²⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı'na giden dönemin, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan problemlerden oluştuğu daha önce belirtilmişti. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'nın nedenlerine baktığımızda temelinde Birinci Dünya Savaşı sonrası çözümsüz kalan sorunların ve onların neden olduğu gelişmelerin olduğunu görmekteyiz. Şüphesiz esas sorun iki savaş arasında tam anlamıyla bir barış kurulamamasından meydana gelmiş, galip devletlerin mağlup devletleri fazlasıyla ezmesinden kaynaklı daha da büyümüştür. Her ne kadar barış ortamının devamının sağlanması için Milletler Cemiyeti kurulsa da, başarılı olunamamıştır.

1929 yılına kadar Versailles Antlaşmasında oluşturulan Almanya'ya karşı güvenlik sistemi hala işler durumdaydı; Almanya silahsızlanmış ve askersizleştirilmişti. Galip devletler görünürde birlik ve beraberlik içinde hareket etmiş ve Ekim 1929'a kadar bu durum bir darbe söz konusu olmadan devam etmiştir. Ancak bu tarihte büyük buhranın ortaya çıkması ve ekonomik istikrarın çökmesiyle uluslararası istikrar da sarsılmaya başlamıştır.²⁶¹

Versailles Antlaşması'nın yükünü taşıyamayan Almanlar daha ilk etapta bu antlaşmanın değiştirilmesi için talepte bulunmuş, bu talep çeşitli vaatlerle geçiştirilmiş ancak Almanya Avrupa devletleri için bir tehdit olarak kalmıştır, bu devleti kontrol

²⁵⁹ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.922

²⁶⁰ Afflerbach, "What was the Great War...", s.3

²⁶¹ A.J.P. Taylor, **The Origins of The Second World War**, 1961, s.26
http://www.jrbooksonline.com/pdf_books/origins_second_world_war.pdf Erişim:26.06.2018

altında tutmak bir gerekliliktir ve barışın kalıcı olması amacıyla ardından Locarno Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Almanya Batı sınırlarının değişmezliğini kabul etmiş ancak aynı güvenceyi doğu sınırları için göstermemiştir.²⁶² Bu sebeple aslında bu antlaşmanın barışı kalıcı hale getirme görevini tam olarak sağlayamadığı görülmüş, dolayısıyla Almanya'ya hakim olmak ve kontrol altında tutmak tıpkı I. Dünya Savaşı'ndaki gibi yeniden uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ülkeler arasındaki kuvvetler dengesini bozmuş, Osmanlı'nın yıkılmasıyla Orta Doğu'da oluşan boşluğu yayılcı politikalarıyla Fransa ve İngiltere doldurmaya çalışmışlardır. Bozulan kuvvetler dengesi de savaşın başlamasında büyük rol oynamıştır.

Sanayileşmenin etkisi bu savaşta da kendini fazlasıyla göstermiş, daha önce de belirtildiği gibi nükleer silahlar ilk ve tek bu savaşta kullanılmıştır. Bunun yanında I. Dünya Savaşı'nda kullanılan tank, uçak, denizaltı gibi araçlar daha da geliştirilmiş, bu dönemde ülkeler söz konusu araçlar için seri üretime geçmişlerdir. Ellerinde savaş için gerekli araçlara sahip olmaları, ülkelerin kendilerine olan güvenlerini elbette ki arttırmıştır, ancak savaş esnasında bu araçların ürettikçe daha da yok olduğuna şahit olmuşlardır. Amerika'nın da savaşa katılmasıyla İngiliz ve Amerikan sanayileri ticaret gemisi yapımına hız vermişlerdir; ancak 1942 yılına gelindiğinde yapım ile kayıp arasındaki fark büyük rakamlara ulaşmış, Amerika'nın beş milyon ton ve İngiltere'nin iki milyon ton gemi yapımına karşılık kaybettikleri tonaj 8.245.000 olmuştur.²⁶³

Bunun yanında silahlanma bazen gerekli olsa da²⁶⁴, ekonomik bunalım nedeniyle zaman zaman geri planda bırakılmaya çalışılmıştır, çünkü yeniden silahlanma masraflarının enflasyona yol açarak ülkelerin ekonomilerini toparlama sürecine zarar verebileceği düşünülmüştür.²⁶⁵

²⁶² Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.925

²⁶³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s.346

²⁶⁴ Silahlanma bazen bir güç kazanmaktan çok önlem almak için de kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse, Almanya'nın yeniden silahlanma ihtimali, Fransa'yı oldukça telaşlandırmıştır, çünkü böyle bir durumda Almanya insan gücü açısından Fransa'dan üstün bir duruma geçecektir. Fransa bu sebeple savunmasını güçlendiren ancak saldırı gücünü azaltan bir askeri programa yatırım yapmıştır. Bkz. Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.927

²⁶⁵ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.927

Alman ekonomisi, gerek Versailles Barış Antlaşması ile üzerine kurulan sınırlamalar, gerek aşırı savaş tazminatı nedeniyle çöküntüye uğramış, buna dönemin ekonomik krizi de eklenince enflasyon ve işsizlik giderek artmış, orta sınıfın serveti eriyip yok olmuştur.²⁶⁶ Bu durum Adolf Hitler'in önünü açmış ve Alman halkının ona yakınlaşmasına ve Nazi rejimine²⁶⁷ tanık olmasına neden olmuştur. İtalya da Birinci Dünya Savaşı'nda emperyalist hedeflerini gerçekleştiremeyip umduğunu bulamamış ve burada Mussolino önderliğinde faşist bir yönetimin kurulmasıyla bu ülkenin de dış dünyaya dönük hevesleri giderek artmıştır.²⁶⁸ Dolayısıyla artan ekonomik buhranlar²⁶⁹, söz konusu buhranın neden olduğu ekonomik ve siyasal çalkantılar ve sosyal yapının zor duruma düşmesiyle önü açılan faşist yönetimler iş başına gelmiş, bu ülkelerden her biri kendisinin merkezde bulunduğu yeni bir dünya düzeni kurmayı amaçlayan hedefler belirlemiş ve bu süreç onları savaşa sürüklemiştir. Bu bağlamda söz konusu devletler galip geldiklerinde, kendi ideolojileri çerçevesinde dünya siyasal sistemini ve sistemde yer alan aktörleri (devletler, uluslararası kuruluşlar... vb.) yeniden şekillendirmeyi hedeflemişlerdir.²⁷⁰ Bunun yanında Pasifik'te varlığının sınırlarını belirlemeye çalışan Japonya ve diğer devletler 1930 büyük ekonomik buhranı nedeniyle ekonomik milliyetçiliğe yönelmiş ve bu durum yeni blokların oluşumuna yol açmıştır; uluslararası sistemde artık statükocu devletler (İngiltere, Rusya, Fransa, ABD) ve revizyonist devletler (Almanya, İtalya, Japonya) olmak üzere iki blok belirginleşmeye başlamıştır.²⁷¹ Söz konusu devletlerin her birinin kendi bakış açısından sahip olduğu sebepler, savaşın başlangıcını ve gidişatını etkilemiştir. Dolayısıyla kısaca bu devletlerin amaçlarından söz etmekte fayda vardır.

2.3.2.1. Revizyonist Devletlerin Amaçları

²⁶⁶ Gencer ve Özel, **Türk İnkılap ...**, s.286

²⁶⁷ Nazi Rejimi düşmanlarına karşı gerçekleştirdiği soykırıma dönüşen katliamlara dayanmaktaydı. Bu katliamlar olabildiğince kısa süre içinde Yahudilere kullanılmaya başlanmış, tüm Avrupa en gelişmiş toplumlarından birinde Orta Çağ Avrupası'nın planlı katliamlarına tanık olmuştur. Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.930

²⁶⁸ Gencer ve Özel, **Türk İnkılap ...**, s.287

²⁶⁹ Yeniden silahlanmanın sanayiye hareketlendirmesinin etkisiyle bazı ülkelerde sanayi düzeliyor gibi görünse de, 1933 yılında başarısız olan Dünya Ekonomik Konferansı'nın etkisiyle uluslararası işbirliği ile ekonomiyi düzeltme çabaları sona ermiş, Birleşik Krallık bile serbest ticareti geri plana atıp Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) dönemini kapatmış, hükümetler ekonomiye hiç olmadığı kadar müdahale etmeye başlamışlardır. Bkz. Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.922

²⁷⁰ Hüseyin Emiroğlu, "İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 14, 2007, s.64

²⁷¹ Emiroğlu, "İkinci Dünya Savaşı'na Giden...", s.66

Uzak Doğu ve Pasifik bölgesinde etkin bir güç olan Japonya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı Devletlerin birbirleri arasındaki rekabetten yararlanarak Uzak Doğu'nun en güçlü devleti haline gelmiş ve militarist bir anlayışla yayılcı politikalarını uygulamaya başlamıştır. Üstelik söz konusu yayılcı politikalar çoğu zaman hayatta kalmak için bir şart olarak görülmüştür. Örneğin Albay Ishiwara Kanji, Japonya'nın yurtdışında politik istikrarı sağlaması için yurtdışına açılmayı bir koşul olarak görmüş, Japonya'nın ulusal hedeflerine ulaşması için Amerika ile savaşıma istekli olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷² Aslında Ishiwara burada Japonya'nın hedeflerine ulaşması için ABD ile savaşın bir seçenek değil gereklilik olduğunu görmüştür. Böylece Japonya ilk etapta önemli yer altı ve yer üstü zenginlikleri bulunan Mançurya'ya gözünü dikmiştir; saldırması ve elde tutması kolay olan Mançurya'dan sonra esas amaç tüm Çin'i ele geçirmektir.²⁷³ Nitekim Japonya 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmiştir. Çin konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımış ancak tam bu sırada ekonomik buhran nedeniyle zor günler geçiren Avrupa devletleri ve ABD Japonya'ya tepki verememiştir. Bu sebeple saldırganlığına devam etmek için Milletler Cemiyeti'nden çekilen Japonya, Çin'le batıların bağlantısını kesmeye çalışıp “Asya Asyalıdır”²⁷⁴ düşüncesini savunmuştur. Ancak Japonya yayılcılığını sürdürebilmek ve Malaya, Hollanda, Filipinler, Tayland, Burma gibi yerleri işgal edebilmek için, doğuya doğru ilerlemeden önce genişleme stratejisini güvence altına almak amacıyla Pasifik'teki Amerikan gücünü (Pearl Harbor'daki ABD Pasifik Filosu ve Filipinler'deki ABD Uzak Doğu Hava Kuvvetleri) yok etmek ya da etkisi hale getirmek gerektiğini düşünmüştü;²⁷⁵ bu sebeple 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a “kamikaze” adını verdikleri uçaklarıyla hava saldırısına başlamışlardır.²⁷⁶ Bu olay ABD'nin savaşa dahil olmasına ve dolayısıyla savaşın servinin değişmesinde büyük rol oynamış, Uzakdoğu ve Pasifik II. Dünya Savaşı'nın önemli cepheleri arasında yer almıştır. ABD'nin savaşa girmesi, ABD tarafından Asya'daki Japon askeri hegemonyasının ve onun faşist Avrupa müttefiklerinin durdurulması için ahlaki ve

²⁷² Saburo Ienaga, **Japan's Last War**, Australian National University Press, Canberra, 1979, s.5

²⁷³ Ienaga, “**Japan's Last...**”,s.5

²⁷⁴ Xiaohua Ma, “China, Japan and the United States in World War II: The Relinquishment of Unequal Treaties in 1943”, **Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal**, Cilt 1, Sayı 2, 2015, s.463

²⁷⁵ World War II: The War Against Japan, <https://history.army.mil/books/AMH-V2/PDF/Chapter06.pdf> , s.165 Erişim Tarihi: 28.06.2018

²⁷⁶ United States Army in World War II - Pictorial Record, **The War Against Japan**, Center of Military History United States Army, Washington D.C., 2001, s.2

politik gereklilik olarak yorumlanmıştır.²⁷⁷ Çünkü Japonya'nın saldırgan ve yayılcı hareketlerine ilk etapta sessiz kalınması Avrupalı diktatörlükleri de harekete geçirmiş, Mussolini yönetimindeki İtalya'nın Afrika'da yayılma ve Hitler yönetimindeki Almanya'nın Doğu Avrupa'yı etkisi altına alma amaçlarını daha da istekli hale getirmiştir.

Tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da Almanya'nın karşısında durabilmek ve bu devleti kontrol edebilmek diğer devletler için esas amaçların en başında gelmiştir. Hitler Alman ırkının üstünlüğü ve bütünlüğü, her Alman ekonomik refah gibi propagandalarla kendini göstermiş ve bu durum zor durumda olan ve bu durumdan hoşnutsuz halkın Hitler'e yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Hitler öncelikle ekonominin düzeltilmesi için çaba göstermiş ve zaman içerisinde ekonomik düzeni kontrol altına almıştır. Ancak unutulmuş bir nokta vardır; yapılacak bir savaş ekonomiyi yine zor duruma sokacaktır. Nitekim; Nazi hükümeti küçük farklılıklar dışında savaşlarını büyük ölçüde, demokratik yönetimler tarafından kullanılan aynı geleneksel mali yöntemlerle finanse etmiştir. İç kaynaklara ek olarak fethedilen halklardan kapsamlı fon almasına rağmen, hükümetin savaş masraflarının çoğunu vergi ödemeleri ve hükümet kredi araçlarının alınması yoluyla Alman nüfusu karşılamıştır. Hatta savaşın son iki yılına kadar Almanya'nın savaş harcamalarının vergilerle karşılanmasında sahip olduğu rekor, Büyük Britanya ve Birleşik Devletlerinkiyle karşılaştırılabilir duruma gelmiştir.²⁷⁸

Hitler daha sonra Versay Antlaşması'nın Almanya üzerinde konumlandığı sınırlamaları ortadan kaldırmak istemiş ve ilhak çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Almanya bu bağlamda önce Avusturya'yı ilhak etmiş, daha sonra sahip olduğu Alman nüfusunu bahane ederek gözünü Çekoslavakya'nın Südet bölgesine çevirmiştir. Avrupa'da yeni bir savaş ihtimalinin söz konusu olmasıyla 29 Eylül 1938'de İngiltere'nin girişimiyle Münih Konferansı toplanmış ve 30 Eylül'de İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında imzalanan antlaşmayla Çekoslavakya'nın Südet bölgesi

²⁷⁷ Walter Hoelbling, "The Second World War: American Writing", **The Cambridge Companion to British and American War Literature**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 212

²⁷⁸ Richard W. Lindholm, "German Finance in World War II", **The American Economic Review**, Cilt:37, Sayı:1,1947 s.134

Almanya'ya verilmiştir.²⁷⁹ Ancak Almanya istediğini elde ettikten sonra Münih Konferansı'na sadık kalmayarak taahhüt ettiği gibi yayılmacı politikalarına son vermemiş, böylece Hitler'in anlaşmalara sadık kalmadığı görülmüştür.

Münih Konferansına davet edilmeyen Sovyetler, Çekoslovakya'nın parçalanmasını onaylayan antlaşmadan sonra Batılı devletlerin Almanya'yı durdurma konusunda ciddi olmadıklarını düşünmüş, Stalin Batının Hitler'i Sovyet Rusya'yı yok etmek amacıyla serbest bırakmak istediğini ifade etmiştir.²⁸⁰ Bu bağlamda Stalin, 10 Mart 1939'ta yaptığı konuşmada, yaşanan gelişmelerin ardından Sovyet Rusya'nın Batılı Devletler için ateşteki kestaneleri çıkarmayacağını, bundan sonra daha dikkatli olacaklarını, diğer devletlerle (kastedilen Almanya'dır) de barışçıl bir yol izleyip ticari amaçlar için görüşeceklerini, birilerinin (kastedilen İngiltere'dir) çıkarlarına hizmet etmek için Rusya'nın bir savaş alanına dönüşmesine izin vermeyeceklerini ifade etmiştir.²⁸¹ Bu üstü kapalı ama içeriği oldukça açık olan mesaj direkt olarak Almanya ile olası bir antlaşmaya açık olduğunu ifade etmiştir. Bu gelişmelerden sonra 23 Ağustos 1939 gecesi Almanya ile Sovyetler Birliği arasında barışı güçlendirmek amacıyla Saldırmazlık Pakt'ı imzalanmıştır.²⁸² Ancak bu pakt gerçek bir barışı temsil etmekten çok uzaktı; Sovyet Rusya bu paktı imzalarken iki amacı benimsemiştir; öncelikle Rus-Alman işbirliğinden faydalanarak emperyalist genişlemesini hayata geçirmek, sonra da Batılılarla Almanya'yı karşı karşıya bırakıp birbirlerini yıpratmalarını sağlamak.²⁸³ Almanya ise Avrupa meselesini tamamen hallettikten sonra Rusya'ya yönelmek istemiş, Fin-Rus Savaşı'nda Sovyetler'in askeri gücünün gerçek niteliğinin ortaya çıkması Hitler'in Rusya'ya saldırma kararında etkili bir rol oynamıştır.²⁸⁴ Nitekim 22 Haziran 1941'de Almanya Rusya'ya savaş açmış ve bu savaş Almanya'nın Avrupa'da sahip olduğu üstünlüğü sona erdirmiştir; çünkü bu hamleden sonra Sovyet Rusya Batılılarla işbirliği yapmaya yönelmiştir.²⁸⁵

²⁷⁹ Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:182, 2014, s. 246

²⁸⁰ Öncü ve Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi...", s.247

²⁸¹ Öncü ve Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi...", s.247

²⁸² Öncü ve Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi...", s.250

²⁸³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.335

²⁸⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.328

²⁸⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.338

İtalya'nın durumu Almanya'dan daha farklıdır. Çünkü İtalya, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan tarafta yer almasına rağmen amaçlarına ulaşamamış, bunun yanında savaştan mağlup çıkan ülkelerde görülen huzursuz bir ortama sahip olmuştur. İtalyan ordusunun savaşta yüz binlerce kayıp vermesinin yanında, ekonomik sıkıntılar da savaş sonrasında fazlasıyla kendini göstermeye başlamıştır. Savaş esnasında büyük yatırımlar yapan sanayi işletmeleri azalan talep nedeniyle iflas noktasına gelmişler, bunun yanında İtalyan halkı artan işsizliğin baskısı altında kalmışlardır. Politik yapı da ciddi sorunlarla mücadele eder duruma gelmiş, otoritesini kaybetmiş olan hükümetler peş peşe değişerek (1919-1922 yılında İtalya'da dört hükümet değişmiştir) siyasi istikrarsızlık örneği ortaya koymuşlardır. İşte faşist yönetim böylesine karmaşık ekonomik ve politik şartlardan faydalanarak İtalya'da hâkimiyetini kurmuştur.²⁸⁶

Faşist yönetimin lideri Mussolini, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın isteklerini elde edemeyerek haksızlığa uğradığını savunmuştur. İtalya bu sebeple daha saldırgan bir tavır benimsemiş, gerek sanayisi için hammadde kaynağı bulmak gerekse Büyük Buhran'ın İtalyan ekonomisinde yol açtığı ekonomik sarsıntıyı atlatmak için sömürge arayışına yönelmiştir. Bu bağlamda İtalya, 1896 yılında topraklarına katmayı amaçladığı ancak sahip olamadığı Habeşistan'la yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Japonya'nın 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmesi üzerine Milletler Cemiyeti'nin bu işgali engelleyecek ciddi bir eylemde bulunamaması İtalya'yı cesaretlendirmiş, İngiltere ve Fransa'nın dikkatinin direkt Almanya üzerinde olduğuna emin olduğu noktada Habeşistan'a karşı harekete geçmeye karar vermiş,²⁸⁷ ve işgal başarıyla tamamlanmıştır.

Revizyonist devletlerin düşünce tarzlarına ve eylemlerine baktığımızda, hepsinin milliyetçilik duygularını ön planda tutup, yayılmacı bir yol izlediklerini görüyoruz. Gerek Japonya gerek Almanya gerekse İtalya, İkinci Dünya Savaşı döneminde emperyalist düşüncelerle etkisi altına alabildikleri ülkeleri sömürgeleştirmek ve kendi güçlerine güç katmak için çabalamışlardır. Bu bağlamda bu üç devletin arasında 27 Eylül 1940'da imzalanan Üçlü Pakt adı verilen ittifak antlaşmasıyla Avrupa'da yeni düzenin kurulması görevi Almanya ve İtalya'ya, Doğu

²⁸⁶ Abdül Samet Çelikçi, Can Kakışım, "İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2013, s. 86

²⁸⁷ Çelikçi ve Kakışım, "İtalyan Faşizmi ve...", s.92

Asya'da ise Japonya'ya verilmiştir. Bahsedilen yeni düzen istilaya dayalı egemenliği ifade etmektedir. Bunun yanında, bu üç devletten biri Avrupa savaşına ya da Çin-Japon anlaşmazlığına katılmamış bir devletin saldırısına uğrarsa, diğer devletlerin ona tüm gücüyle yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Burada bahsedilen ülke şüphesiz Amerika Birleşik Devletleridir; kısacası bu pakt ilk olarak Birleşik Amerika'yı tehdit edip onu savaş dışı bırakıp İngiltere'ye yardım etmemesi amacını taşımıştır.²⁸⁸ Ancak böyle bir ortamda, özellikle Avrupa içerisinde büyük bir güç olan İngiltere'nin, başka bir ülkenin kendisinden daha fazla güç sahibi olmasına izin vermesi olanaklı değildir. Bunun yanında Üçlü Pakt Amerika üzerinde ters tepki yaratmış, Amerika İngiltere ile daha yakın işbirliğine başlayarak, bir yandan askeri gücünü arttırmaya bir yandan da İngiltere'ye mümkün olduğunca geniş yardımda bulunmaya karar vermiştir.²⁸⁹ Kısacası, İngiltere gibi kendini ve dünyadaki yerini tehdit altında gören ve önlem almak isteyen ülkelerin de etkisiyle İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir.

2.3.2.2. Statükocu Devletler ve Savaş

Statükocu devletlerin savaş öncesi dönemde tek amacı saldırgan Almanya'yı kontrol altında tutmak ve faşist yönetimlerin yayılmacı ve sömürgeci politikalarını önlemek olmuştur.

Almanya'nın Polonya'yı işgale başlaması Avrupa'da tepkiyle karşılanmış, her ne kadar Almanya tarafından barış teklifleri edilse de İngiltere ve Fransa gerçek barış sağlanana kadar ve Polonya ile Çekoslovakya durumu düzeltilene kadar savaşın bitmeyeceğini bildirerek bu teklifi reddetmişlerdir.

Hitler 1940 yılından itibaren gözünü Batıya çevirmiş ve özellikle Fransa ile İngiltere'yi kendine hedef belirlemiştir, Fransa'nın sırtı İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesiyle yere gelince²⁹⁰ İngiltereye yönelmiş, hava bombardımanlarıyla İngiltere'yi ağır tahribata uğratarak barışa yanaştırmayı planlamıştır.²⁹¹

İngiltere muhaberesi adı verilen ve 13 Ağustos 1940'da başlayan saldırı 31 Ekime kadar sürmüş, bu muharebede İngiltere teslim olmadığı gibi, Alman hava

²⁸⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.334

²⁸⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.342

²⁹⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.329-331

²⁹¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.332

kuvvetleri de ağır kayıplar vermiştir. Muhabere esnasında İngiltere 733 uçak ve 375 pilot kaybetmiş, Londra'da 14.280 kişi hayatını kaybetmiş, 20.235 kişi de yaralanmıştır. Almanya ise 1733 uçak ve bir o kadar da pilot kaybetmiş, muharebenin kazananı İngiltere olmuştur.²⁹²

1941 yılında Alman-Rus Savaşının çıkmasıyla birlikte ve aynı yılın sonunda Japonya'nın Amerika'ya saldırmasıyla, Japonya ve Almanya'nın savaşa katılmasına karşılık Amerika ve Sovyet Rusya da karşı tarafta yer almaya başlamışlardır. Bu bağlamda önce İngiltere ve Rusya kendi aralarında ortak düşmana karşı bir işbirliğine girişmişler, aynı zamanda Amerika da Sovyet Rusya'ya yardım yapmaya başlamıştır. İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk üç ayında İngiltere Sovyet Rusya'ya 450 uçak, 22.000 ton kauçuk, üç milyon çift ayakkabı ve savaş sanayisi için gerekli madenler vermiş, Amerika ise Ekim ayında ilk olarak altmış milyon dolarlık bir yatırım yapmıştır, bütün savaş içerisinde ise Sovyetler'e yaptığı yardım 11 milyar doları bulmuştur.²⁹³

Japonya'nın Pearl Harbor saldırısından sonra Amerika'nın Japonya'ya savaş ilan etmesiyle, Hitler söz verdiği gibi Amerika'ya savaş açmıştır. Aslında bu savaş ilanının temelinde Japonya'dan öte, Hitler'in Amerika'yı bütün niyetleri ve hedefleri karşısında ilan edilmemiş bir düşman olarak görmesi yer almaktadır.²⁹⁴ Böylece Amerika'da savaşa tam anlamıyla dahil olmuş, savaş küresel bir hal almıştır. Artık Amerika'nın Avrupa dışında kalma ve sadece Pasifik'te yayılma ihtimali ortadan kalkmış, bu bağlamda Üçlü Pakt hedefine ulaşamamıştır.

Amerika'nın da savaşa dahil olup diğer ülkelere yardım etmesiyle savaş bir dönüm noktasına uğramıştır. 1942 yılının Kasım ayında Mısır'da bulunan Britanya ordusu Alman ve İtalyan ordusunu kesin bir mağlubiyete uğratarak batıya doğru ilerlemiş ve Kuzey Afrika'yı bütün düşman kuvvetlerinden arındırmıştır. El Alamain muharebesinde, tam bu dönemde Fransız Kuzey Afrika'sına çıkartma yapan Angloamerikan kuvvetleri doğuya doğru ilerleyip Afrika kıtasındaki Alman ve İtalyan direnişini Mayıs 1943'te sona erdirmişlerdir. Ruslar ise bu tarihten altı ay önce, Hitler'in dikkatsizlik nedeniyle yerini belli ettiği bir Alman ordusunu sıkıştırmış, bu

²⁹² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.332

²⁹³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...** , s.340

²⁹⁴ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.936

ordudan geriye kalanlar üç aylık kış ilerlemesinden sonra yenilerek teslim olmuşlardır.²⁹⁵

Savaş Uzakdoğu'da daha uzun sürmüştür. Ağustos 1945'te yenildiğinin farkında olan Japon yönetimi, işgal ettiği bölgelerden çekilmeye başlamıştır. Amerikan bombardımanlarının etkisiyle Japon şehirleri harap olmuş, savunma ve deniz güçleri imha olmuştur. Japonya bu durumdayken Amerika iki Japon şehrine o ana kadar görülmemiş yıkıcı etkileri olan iki atom bombası atmıştır. Patlamaların arasındaki süreçte Ruslar da Japonya'ya savaş ilan etmiş,²⁹⁶ böylece Japonya ABD ve müttefiklerinin sahip olduğu endüstriyel, hava, deniz ve insan kaynaklarının birleşmesine karşı toplam savaşla mücadele etme imkanına sahip olamadığından savaşı kaybetmiştir. Japon donanmasının komutanı Amiral Isoroku Yamamoto Japonya'nın kaybettiğini donanmasının zayıflığına parmak basarak; “Guam'ı, Filipinler'i hatta Hawaii'yi bile almamız yeterli değil. Washington'a doğru ilerlemeli ve Beyaz Saray'daki antlaşmayı imzalamalıyız.” sözleriyle ifade etmiştir.²⁹⁷ Böylece Japonya teslim olma antlaşmasını imzalamış ve İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.

2.3.2.3. Savaşın Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı da tıpkı kendinden önce gelişen savaşlar gibi ardından birçok değişimin yaşanmasına, gerek ekonomik gerek toplumsal gerekse politik sistemde çeşitli değişikliklere neden olmuştur.

Herhangi bir savaş, sermaye stoğunu, altyapı ve üretim kapasitesini bombalama ve çatışma yoluyla yok ederek azaltıp, yiyecek ve diğer üretim birimlerinin askeri üretime kaydırılmasına neden olmaktadır.²⁹⁸ Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı'nda da özellikle savaşın yaşandığı ülkelerde açlık sınırının çok yüksek seviyelere ulaştığı görülmüştür.²⁹⁹ Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın aksine İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünyada hızlı bir ekonomik düzelme görülmeye

²⁹⁵ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.938

²⁹⁶ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.939

²⁹⁷ World War II: The War Against Japan, <https://history.army.mil/books/AMH-V2/PDF/Chapter06.pdf> , s.196 Erişim Tarihi: 3.07.2018

²⁹⁸ Irish Kerternich, Bettina Siflinger, James P. Smith, Juachim K. Winte, “The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes Across Europe”, **Discussion Paper Series**, Ocak 2012, s.16 <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> Erişim: 04.07.2018

²⁹⁹ Kerternich, Siflinger, Smith, Winte, “**The Effects of World War II...**”, s.10

başlamış, savaşın neden olduğu yıkım kısa sürede onarılmıştır. Avrupa'nın kısa sürede toparlanmasında şüphesiz toplumların işbirliği yapıp aynı amaçla hareket etmesi etkili olmuştur; çünkü I. Dünya Savaşı'nın aksine bu savaş Avrupa ulus inşasına katkıda bulunmuş, sınırlar yeniden çizilmiş ve tek bir etnik grup söz konusu olmaya başlamış, daha sonra en azından Batı Avrupa, kalıcı demokratik rejimler kurmuştur.³⁰⁰

Savaşın yol açtığı en iyi sonuçlardan biri Nazi rejiminin yıkılması olmuştur; Müttefik orduları Avrupa'nın içine doğru ilerledikçe burada yaşanan işkencelerin en kötülerine şahit olmuş, Churchill'in halkına söylediği şu sözün gerçek olduğu ortaya çıkmıştır; “ Eğer başarısız olursak, Amerika Birleşik Devletleri dahil bildiğimiz ve ilgilendiğimiz her şey dahil olmak üzere bütün dünya *yolundan çıkarılmış bilimin ışığında* daha kötü ve belki de daha uzun süre yeni bir Karanlık Çağ çukuruna batacaztık.”³⁰¹ Bunun yanında Almanya tek bir parça olarak bırakılmamış, Doğu ve Batı Almanya olarak ikiye bölünmüştür. Savaştan sonra gücünü kaybeden devlet sadece Almanya olmamıştır, İtalya'da da faşist yönetim devrilmiştir. Avrupa sahasında itibarını koruyan tek devlet Britanya gibi gözükse ve bir süre için Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri ile eşit seviyede görülse de, Büyük Britanya'nın da dönemi geçmiştir.³⁰² Büyük Britanya ihtişamlı ve güçlü günlerini geride bırakmıştır; çünkü savaşta Amerikan desteğiyle ayakta kalabilmiş, bu desteğin karşılığında denizaşırı varlıklarını satmaları için baskı altında kalmışlar ve ülkeye büyük oranda Amerikan sermayesinin girmesine izin vermişlerdir.³⁰³ İngiltere'nin kendi gücünü ve görevlerini tam olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne teslim ettiği tarih 21 Şubat 1947 olmuştur. Bu tarihte İngiliz büyükelçiliği, İngiliz hükümetinin ona verdiği görevle ABD'li Bakan George C. Marshall'a ulaşmış ve İngiltere'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki güvenliği sağlama görevini ekonomik ve askeri sorunlar nedeniyle daha fazla sürdüremeyeceğini ve bu bölgedeki ülkelerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşısında güvenliği ve gelişimi için ABD'nin devreye girmesi gerektiğini belirten belgeyi Marshall'a sunmuştur.³⁰⁴ Dolayısıyla dünya sahnesinde artık Büyük Britanya'dan daha güçlü devletler vardır. İngiltere'nin güç kaybetmesi

³⁰⁰ Kerternich, Siflinger, Smith, Winte, “*The Effects of World War II...*”, s.17

³⁰¹ Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.939

³⁰² Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.942

³⁰³ Roberts, *Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...*, s.942

³⁰⁴ Göktürk Tüysüzoğlu, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Dış Politikası: İmparatorluk Yaşıyor mu?”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2011, Sayı:26, s.9

sömürgecilik düzenine de darbe vurmuş, sömürgeci devletlerin güçsüzlüğünü gören sömürü devletlerde ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu savaş, imparatorluklarda devrime neden olmuş, pek çok Avrupalı Avrupa’da imparatorluk çağının bittiğini keşfetmek zorunda kalmışlardır.³⁰⁵

Savaş sonrasında dünyanın yeni süper gücü olarak iki aktör SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve sosyal olarak çöküntü içerisinde olan diğer devletler bu iki aktöre muhtaç duruma gelmişlerdir. Dünyada yükselen bir değer olarak ortaya çıkan sosyalizme, anti-emperyalizm ve anti-sömürgeciliğe karşı eşitlik, kardeşlik ve bağımsızlık değerleri ile dünyada SSCB öncülük etmeye başlamış olmasına rağmen Rusya bu anti sömürgeci tutumunu zaman içerisinde işgalci anlayışa bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda Alman işgalinden kurtardığı topraklardan çıkmamış, bu topraklardaki halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkını onlara vermemiş, tam tersi onları SSCB’nin bir parçası haline getirmiş, bunun yanında bazı ülkeleri işgal etme eğiliminde bulunmuştur.³⁰⁶

Tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi, İkinci Dünya Savaşı da tıpta ve teknolojiye yenilikleri beraberinde getirmiştir. Aşılar, daha düşük ölüm oranlarına ve nüfus artışının desteklenmesine yardımcı olmuştur. Elektronik ve bilgisayar alanlarındaki ilerlemeler, savaş sonrası dünyayı büyük değişime uğratmıştır. Savaş sırasında gerek Avrupalı gerekse Amerikalı bilim adamlarının atom bombalarını geliştirmeleri, sadece gelecekteki potansiyel savaşların doğasını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda nükleer enerji endüstrisinin başlangıcını da belirlemiştir. Bunun yanında Büyük Buhran’ın neden olduğu etkileri bir daha yaşamamak için tüm toplumlarla ciddi bir kararlılık kendini göstermiştir. Bu bağlamda öncelikle, ABD ve diğer büyük güçlerin destekleriyle, 1945’te Birleşmiş Milletler’in kurulması hızlanmış, daha sonra Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi çok taraflı örgütlerin kurulması desteklenmiştir.³⁰⁷

Sonuç olarak, savaşların temelinde yer alan sömürgeci ve emperyalist anlayış diğer güçlü devletler tarafından engellenmeye çalışılsa da savaşın sonuna

³⁰⁵ Roberts, **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl...**, s.942

³⁰⁶ Fethullah Akın, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye”, **İş ve Hayat Dergisi**, Sayı:5, 2017, s.122

³⁰⁷ Cameron, “**The Impact of the First World War and...**”, s.6

gelindiğinde, kazanan devletler uğruna savaştıkları sömürgeci anlayışı benimser duruma gelmişlerdir. Böylece emperyalizm hepsi tarafından ayrı yorumlanmış, dünya her yeni seferinde emperyalizmin yeni bir şekliyle tanışmak durumunda kalmıştır. Sanayi Devrimi'nden çok önce başlayan ve bu devrimin etkisiyle yüksek seviyelere ulaşan emperyalist anlayış, dünya savaşlarının da etkisiyle git gide farklı bir boyut kazanmıştır. Ve bugün emperyalizm geçirdiği dönemlerin de etkisiyle içinde bulunduğumuz bu dönemde, savaşa neden olabilecek bir olgu gücünü kendi içinde barındırmaktadır. Bu nedenle bu bölümde ülkelerin arasındaki acımasız rekabetin emperyalizmi nasıl tetiklediğini ifade etmemizden farklı olarak, emperyalizmin aslında ne olup olmadığı ve küresel dünyada nasıl bir etki bıraktığı üçüncü bölümde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. POST-SANAYİ KAPİTALİZMİNİN EMPERYALİST YAPISI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya toplumları, sanayileşmiş olan gelişmiş toplumlar ve sanayileşemeyip geri kalmış toplumlar olarak ekonomik gelişmeleri bakımından ikiye bölünmüşlerdir. Böylece, birbirleriyle çatışma içerisinde olan iki ayrı dünya görüşü ve ideoloji de ortaya çıkmıştır. Batının gelişmiş toplumları söz konusu zıtlaşmayı sosyal devlet ve refah toplum uygulamalarıyla kolayca aşmışlar ancak bu zıtlaşmanın daha da gelişmiş şeklini diğer ülkelere ihraç etmişlerdir. Böylece bu ikili çatışan yapının ülkeler içinden çıkıp ülkeler arasında kendini gösterdiği yeni bir dünya düzeni kendini göstermeye başlamış, devletler bir kez daha “ezilen masum uluslar” ve “ezen sömürgeci uluslar” olarak ikiye ayrılmaya başlamışlardır.³⁰⁸ Bu durum gelişmemiş toplumlarda, ezen ulusların ideolojisi olarak kapitalizme ve burjuvaziye karşı toplumsal tepkileri de beraberinde getirmiştir.³⁰⁹ Söz konusu kapitalizm geçmişten günümüze ulusların birçok sorun yaşamasına sebep olmuş ancak gerek İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya düzeninin değişmesi, gerek sanayinin gelişmesiyle ülkelerin ihtiyaçlarının başka yönlere çekilmesi kapitalizmi başka bir boyuta taşımıştır.

Bu bölümde kapitalizmin evrilmesiyle günümüzde aldığı şekil ve bu gelişimden toplumların emperyalist açıdan ne şekilde etkilendiği incelenecektir. Bu bağlamda önce kapitalizm kısaca ele alınacak, daha sonra post-sanayi kapitalizminin özellikleri incelenip emperyalist yapısı hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Kapitalizmi Anlamak

Fülberth'e göre “Kapitalizm, kâr ve bu kârı elde etmek için kullanılan aracın (sermayenin), "malı, mal üretimi için kullanmak" (Sraffa 1976), malların alım ve satımını sağlamak veya hizmete dayalı işgücünü arz etmek ve satmak suretiyle birikimini (accumulation) sağlayan toplamların işleyiş tarzıdır.”³¹⁰ Kapitalizm, genel olarak özel aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda mülkiyete sahip olup kontrol

³⁰⁸ Metin Erol, *Sanayileşme ve Ekonomik Gelişmenin Sosyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002, s.184

³⁰⁹ Erol, *Sanayileşme ve Ekonomik...*, s.184

³¹⁰ George Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s.17

ettikleri, piyasalarda serbestçe belirlenmiş fiyatları talep ve arz eden, toplumun çıkarlarına hizmet edebilecek bir ekonomik sistem olarak düşünülür.³¹¹ Bunun yanında kapitalizmin en çok bilinen ve kabul edilen dört tanımı vardır;³¹² bu tanımlardan ilki tek kelimeyle “Sermayecilik” olarak adlandırılmaktadır. İkinci tanıma göre kapitalizm, piyasaya tamamıyla hakim olmak ve tüm piyasayı kontrolü altında tutmak isteyen iktisadi üretim tarzıdır. Bu bağlamda kapitalizm, iktisadi üretimde görülen tekelleşme eğilimiyle ilişkilendirilmektedir. Üçüncü tanım ise, kapitalizmi üretim ve emek arasındaki yabancılaştırıcı ilişkiye dayandıran Marx’a aittir. Marx’a göre, eğer bir yerde üretim araçlarını kontrol altına alıp, onları tekelleştiren sermaye sahipleri (burjuvazi) ve aynı zamanda üretimde istihdam edilmek için beden gücünü belli bir ücretle işverenlere arz eden işçiler (proletarya) varsa, orada kapitalizmin temeli oluşmuş demektir. Böyle bir ortamda bağımsız olarak bir şey yapabilme yeteneğini kaybeden manifaktür işçisi, üretim faaliyetlerini ancak kapitalistin sahibi olduğu atölyenin bir parçası olarak sürdürecektir.³¹³ Dördüncü tanım ise kapitalizmi özünde rasyonalite ile ilişkilendiren Weber’e aittir. Weber için kapitalizm, akılcı iktisadi üretim sistemidir. Dolayısıyla kapitalizm kesinlikle sınırsız kar etme güdüsü değil; aksine en fazla bu güdünün akıl tarafından dizginlenmesidir. Bunun yanında Weber kapitalizmin var olabilmesi için üretimin devlet tarafından değil; özel sektör tarafından yapılmasını şart koşmaktadır. Hatta Weber’e göre, özel işletmelerin ihtiyaçları karşıladığı her iktisadi sistem, en az düzeyde de olsa kapitalizm ile iç içedir.³¹⁴

Kapitalist bir ekonomide, fabrikalar, madenler ve demiryolları gibi sermaye varlıkları özel mülkiyete aittir ve özel mülkiyet tarafından kontrol edilebilir.³¹⁵ Hükümet ise genel olarak barış, adalet ve kabul edilebilir vergilerden sorumlu olarak görülmektedir.³¹⁶ Yani kapitalist sistemde piyasalara hükümet müdahalesi olmaması gerektiğine inanılmaktadır.

³¹¹ Sarwat Jahan, Ahmet Saber Mahmud, “What is Capitalism?”, **Finance&Development-A Quarterly Publication of the International Monetary Bank**, Cilt:52, Sayı:2, Haziran 2015, s.44

³¹² M. Yavuz Alptekin, “Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:10, 2015, s.232

³¹³ Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi**, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s. 349

³¹⁴ Alptekin, “**Kapitalizmin Ortaya Çıkışı...**”, s. 232

³¹⁵ Jahan ve Mahmud, “**What is Capitalism?..**”, s.44

³¹⁶ Bruce R. Scott, “The Political Economy of Capitalism”, Harvard Business School Working Paper, 2006, s.1, <https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-037.pdf> Erişim: 11.09.2018

Tarihsel olarak kapitalist bir toplum, iki sınıf içermekte ve bu sınıflar arasındaki ayrılığı karakterize etmektedir. *Kapitalist sınıf*, üretim ve dağıtım araçlarına sahip olan kişileri ifade ederken; *İşçi sınıfı*, ücret karşılığında kapitalist sınıfa emeğini satan kişileri ifade etmektedir. Bu sınıflara ek olarak, bu sistemde genellikle eğitim ve öğretim yoluyla gerçekleşen ve iki sınıf sistemini alt sınıflara ayıran (Örneğin; orta sınıf) ve uzmanlaşmaya izin veren bir iş bölümü de vardır.³¹⁷

Kapitalizmin temel özelliklerinden biri de hiç şüphesiz kar elde etme arzudur. 18. Yüzyılın filozofu ve modern iktisadın kurucusu olarak bilinen Adam Smith kapitalizmin bu amacını şu sözlerle açıklamaktadır; “Kasap ya da fırıncının bizi beslemeleri hayırseverliklerinden değil kendi çıkarlarını düşünmelerindedir.”³¹⁸ Dolayısıyla Adam Smith’e göre kar elde etme arzusu kapitalizmi tetiklemektedir. Adam Smith örneğinde kar arzusunun bireyselliğe indirgenmiş olsa bile, sanayinin gelişmesiyle birlikte kar ve karlılığın kişisel niteliği gittikçe azalmıştır. Bu durum, sermayenin bireylerin kendi karar ve iradelerine göre şekillenebilen bir üretim ögesi olmaktan çıkıp nesnelleşmesinden ya da meta haline gelmesinden kaynaklanmıştır.³¹⁹

Kapitalizm ülkeler arasında mal, para, emek, teknoloji ve bilginin dolaşım kanallarının kurulmasını olanaklı hale getirmiş ve böylece ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi görülmeye başlamıştır. Örneğin; İngilizler, Hindistan’dan kendilerinin yetiştiremediği pamuğu satın alırken, Hindistan’a onların on sekizinci yüzyılda üretmediği pamuklu bezi satmışlardır.³²⁰ Dolayısıyla bu iş bölümü gerek aynı toplumlarda gerekse farklı toplumlarda, iktisadi aktörleri gönüllü iktisadi adımlar atmaya yöneltmiş ve giderek birbirlerine bağımlı hale getirmiştir.

Kapitalizm, üretkenliği arttıran bir etken olmasının yanında sosyal yaşamın temposunu da hızlandırmış, bunun yanında tanımlanmayan geleneksel ilişkilerin yerine, hali hazırda var olan ilişkileri yerleştirerek akılcı bir yaşama tarzını da beraberinde getirmiştir.³²¹ Çünkü Weber’e göre, “yaşamın ussallaşması, yaşamın

³¹⁷ Kristina Zucchi, “Main Characteristics of Capital Economies”, <https://www.investopedia.com/articles/investing/102914/main-characteristics-capitalist-economies.asp> Erişim: 11.09.2018

³¹⁸ Jahan ve Mahmud, “What is Capitalism?..”, s.44

³¹⁹ Erol, *Sanayileşme ve Ekonomik...*, s.132

³²⁰ Erol, *Sanayileşme ve Ekonomik...*, s.125

³²¹ Metin Erol, “Üretim Kapasitesini Arttıran Toplumsal Mekanizma Olarak Modernleşme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı:1, 2001, s.44

çeşitli alanlarının artık insanlar arası yüz yüze ilişkilerden çıkarılarak insanları da içine alan bir dizi mekanizmaya bağlamak anlamına gelir. Bu daha çok üretkenlik ve daha hızlı bir tempo içinde süren yaşam anlamına gelir.’’³²²

Bütün bunların yanında kapitalizmin bizim için en önemli özelliği şüphesiz rekabete dayanmasıdır. Gerçek bir kapitalizm, rekabetçi bir piyasaya ihtiyaç duyduğundan³²³, serbest rekabete dayanmaktadır. Söz konusu rekabet tekellerin güçlenmesini engellese bile, daha sonra ülkelerin enerjiye duydukları bağımlılıklar açısından dış dünyaya açılmalarına neden olmuştur. İşte bu da üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere gelişmemiş toplumların Batılı kapitalistler tarafından sömürülmesinin yolunu açmıştır.

3.1.1. Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi

Bilimsel literatürde kapitalizmin ne zaman başladığına sorusuna farklı yanıtlar bulunmaktadır. Verilen cevapların çeşitliliği, kapitalizmin farklı kavramlarının kullanılmasının yanı sıra, toplumsal ve ekonomik gerçeklikte belirsiz dönüş noktalarının nadir olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.³²⁴ Bir görüşe göre kapitalizmin erken dönemlerini uzun mesafeli ticaret dönemlerinde görmek mümkündür. Bu dönemde, Mezopotamya'da ve Doğu Akdeniz'de, “İpek Yolu”nda ve Hint Okyanusu'ndaki büyük Doğu-Batı ticaret yolu üzerinde yapılan ticareti büyük ölçüde bağımsız tüccarlar ellerinde tutmuşlardır. Söz konusu tüccarlar genellikle politik açıdan güçlü, diğer tüccarlarla yakın bağlar kurmuş kişiler olmakla birlikte, genel olarak kendi kazançlarına göre işlem yapmışlar ancak buna rağmen ortamda bulunan rekabet ve güvensizlikle başa çıkmak için herhangi bir istek görülmemiştir.³²⁵

Bir başka görüşe göre ise kapitalizmin, kapitalizm öncesinde soylu toprak sahiplerinin egemen konumda oldukları bir toplum düzeni olan feodalizmden³²⁶ doğduğu düşünülmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için öncelikle bireysel

³²² Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Z. Aruoba, Hilal Yayınları, İstanbul, 1985 Aktaran; Erol, “Üretim Kapasitesini Arttıran...”, s.44

³²³ Zucchi, “**Main Characteristics of...**”

³²⁴ Jürgen Kocka, **Capitalism: A Short History**, Çev. Jeremiah Riemer, Princeton University Press, New Jersey, 2016, s. 25

³²⁵ Kocka, “**Capitalism: A Short...**”, s.25

³²⁶ Cahit Aydemir, Selma Yılmaz Genç, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:36, 2011, s. 231

özgürlükten faydalanabilen ancak üretim araçlarıyla geçim araçlarından mahrum ve emek güçlerini satmak zorunda bırakılan insanlar, bunun yanında ikinci olarak önemli miktarda para ve üretim araçlarının bazı kimselerin elinde toplanması bir koşul niteliğindedir. Bu koşullar, meta üreticilerinin farklılaşmaları sırasında, feodal düzenin içinde var olmuştur.³²⁷ Feodal rejimin hakim olduğu dönemde kentlerde aletler ve hammaddelerin işleme yöntemlerinde yetkinleşme, zanaat alanında ise uzmanlaşmanın başlamasıyla silah yapımı, çinicilik, bıçakçılık, kunduracılık... vb gibi yeni üretim dalları ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak zamanla feodal düzen bu gelişmeleri dizginlemeye çalışmış bu bağlamda üretici güçler ile feodal üretim ilişkilerinin dar kalıpları çatışmaya başlamıştır. Bu sırada feodal sömürü düzeni altında bulunan zorla çalıştırma faktöründen dolayı köylerde üretkenlik oldukça düşük seyrettiğinden, tarımsal üretim artış gösterememiş, kentlerde ise zanaatçıların emek üretkenliğinin artması lonca tüzükleriyle dizginlenmiştir. Bütün bunlar, yeni bir sistemin gerekliliğini ortaya koymuş ve buna bağlı olarak kapitalist üretim ilişkileri feodal düzenin ortasında doğmaya başlamıştır.³²⁸ Bu dönemde basit mal üretiminin artması ve kişisel emek ve üretim araçlarının özel mülkiyet üzerine kurulmasının da etkisiyle, meta üreticileri tıpkı köyde olduğu gibi kentte de sonucu zenginler ve yoksullar olarak farklılaşmaya varan bir rekabete girişmişlerdir. Aynı zamanda pazarların genişlemesiyle durumu iyi olan üreticiler durumu kötüleşen zanaatkar ve köylüleri işçi olarak tutmaya başlamıştır. İşte tüm bunların etkisiyle kapitalist ilişkiler de yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.³²⁹ Ticari üretimin gelişmesinin etkisiyle paranın gücü artmıştır. Para ile yapılan işlemlerin artmasıyla köylülük, tarım burjuvazisi ve yoksul köylü olarak farklılaşmaya gitmiş ve bütün bu süreç ise feodalizmin ortadan kalkmasını zorunlu hale getirmiştir.³³⁰

Kapitalizm, feodalizmin bünyesinde kendini göstermeye başlamasına rağmen Maurice Dobb'a göre, feodalizm ile kapitalizm arasında bir geçiş döneminden bahsetmek mümkündür. Batı Avrupa'da feodalizm 14. yüzyılda bir kriz dönemine girip değişik bölgelerde hızlı bir biçimde çözülmeye gitmiştir, ancak kapitalist dönemin başlangıcı için 16. yüzyılın ikinci yarısından daha erken bir tarihten

³²⁷ P. Nikitin, **Ekonomi Politik**, Çev. Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s.65

³²⁸ Nikitin, **Ekonomi Politik**, s.33

³²⁹ Nikitin, **Ekonomi Politik...**, s.33-34

³³⁰ Nikitin, **Ekonomi Politik...**, s.34

bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla arada geçen yaklaşık iki yüz yıllık bir ne feodal ne de tam kapitalist olan bir dönem vardır.³³¹ Sweezy'e göre ise; Batı Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllarda hüküm süren sistemi bir geçiş dönemi olarak adlandırmaktan ziyade, feodalizmin temelini ilk kez sarsan ve yıkım süreci tamamlandıktan kısa bir süre sonra kapitalizmin gelişmesine zemin hazırlayanın meta üretimi olduğunu belirtmek için, “kapitalizm öncesi meta üretimi” olarak adlandırmak yeterlidir.³³²

Kapitalizmin kendini 16. yüzyıldan itibaren göstermeye başlamasına rağmen, bu terim 1800'lü yıllara kadar fazla kullanılmamıştır. Marx, 1850'ler ve 1860'larda “kapitalizm” terimini çok nadir kullansa da “kapitalist üretim tarzı” hakkında bol ve etkili çalışmalar yazmıştır. 1850'de sosyalist Louis Blanc kapitalizmi “sermayenin bazıları tarafından başkalarının dışlanması için tahsis edilmesi” olarak eleştirmiştir. 1867'de ise temsili bir Fransızca sözlük, kapitalizm terimini tanımlamak için “sermaye ve kapitalistlerin gücü” ifadelerini kullanmıştır. 1869'da ise Alman Muhafazakar iktisatçı Johann Karl Rodbertus, kapitalizmin bir sosyal sistem haline geldiğini iddia etmiştir.³³³ Büyük Britanya'da ise bu kavram 1851'in başlarında tamamen bilinmemekle birlikte, 1880'lerden başlayarak halka tanıtılmıştır. Kavramın kullanımı John A. Hobson'un fabrika sisteminin yükselişine odaklandığı “Modern Kapitalizmin Evrimi” (The Evolution of Modern Capitalism) adlı eserini yayımlamasıyla³³⁴ daha da yayılmıştır.

Kapitalizm tarihinin üç ana dönemi arasında ayrım yapılmaktadır. İlk dönem sermaye kapitalizm alanını kapladığında ortaya çıkan ticari kapitalizmdir. İkinci büyük dönem olan sanayi kapitalizmi, el emeğinin rasyonelleştirilmesinin (ya da insanlık ve doğa arasındaki değişimin) sermaye kıymetinin ana kaynağı haline gelmesiyle ortaya çıkar. Son olarak, post-endüstriyel kapitalizm olarak tanımlanan

³³¹ Paul Sweezy, Maurice Dobb'un Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler Eleştirisi, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 1984, s.48

³³² Sweezy, **Feodalizmden Kapitalizme...**, s.52

³³³ Kocka, **Capitalism: A Short...**, s. 3-4

³³⁴ Kocka, **Capitalism: A Short...**, s.5

üçüncü dönem, toplumsal ve bireysel sembolik kaynakların (bilişsel, iletişimsel ve estetik) sermayenin hareketine tabi kılınmasıyla açıklanmaktadır.³³⁵

3.1.1.1. Ticari Kapitalizm

Fülbert'in tanımıyla "ticaret kapitalizmi, özgür kalfaların^y zorla çalıştırılan işçilerin, serflerin, bağımlı köylü ve kölelerin emeğiyle matbaa ve dokuma atölyelerinde mal üreterek, üretilen malların alım ve satımını örgütleyerek ve bütün bu etkinlik için harcanan sermaye üzerinden kâr ve sermaye birikimi sağlamayı amaç edinmiş toplumların işleyiş tarzıdır."³³⁶

Bu dönemin sermayesi, ticaret yapan kimselerin elinde bulunmakla birlikte bu sermaye, malların kullanılması yoluyla elde edilen sermaye ve sermayenin kullanılmasıyla elde edilen sermaye olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu dönemde kar, şeffaf olmayan pazarlar üzerinde yapılan ticari kardan oluşmaktadır.³³⁷

Serbest ticaretin görüldüğü kapitalist toplumlar bir bütün halde düşünülür ve alt ve üst katmanlara bölünürse; alt katmanda çeşitli işlerle meşgul fazla sayıda insanlar, üst katmanda ise bir yanda soyluların diğer yanda ise ticaret burjuvazisinin bulunduğu ikili bir yapı görmek mümkündür.³³⁸

Üretimi kolaylaştıracak ve fiyatları aşağıya çekecek bir teknolojik gelişme bu dönemde henüz ortaya çıkmamış, söz konusu teknolojik gelişmeler endüstri kapitalizmi döneminde daha çok kendini göstermiş ve kapitalizmin gelişimini daha da tetiklemiştir.

3.1.1.2. Endüstriyel Kapitalizm

Kapitalizm tartışmasız olarak sanayileşme döneminde altın çağını yaşamıştır. Sanayi kapitalizmi daha önceki dönemlere göre çok daha farklı ve keskin bir gelişim göstermiştir. Bu değişikliği Marx şöyle özetlemektedir; "Sanayici kapitalistin doğuşu, çiftçinin doğuşu gibi kademeli bir yolla olmamıştır. Kuşkusuz birçok küçük lonca

³³⁵ George Liagouras, "The Political Economy of Post-Industrial Capitalism", **Thesis Eleven**, Sayı:81, Cilt: 1, 2005, s. 24

³³⁶ Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi...**, s.131

³³⁷ Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi...**, s. 131

³³⁸ Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi...**, s. 135

ustası, daha da bağımsız olan küçük zanaatçılar ve hatta ücretli işçiler kendilerini, küçük kapitalistlere, ve (ücretli emeğin derece derece artan sömürsü ve buna karşılık gelen birikimle de) büyük kapitalistlere dönüştürmüştür...’’³³⁹ Yine Marx’a göre söz konusu sanayi kapitalistleri, yani bu yeni güçler, sadece lonca ustalarını değil aynı zamanda feodal beyleri ve servet kaynaklarının sahiplerini de yerlerinden etmeliydi. Böylece sosyal iktidarın fethi, hem feodal beyliğe hem de onun isyancı karşıtlarına karşı kazanılmış bir zaferin meyvesi olarak görülmesinin yanında aynı zamanda üretimin özgürce gelişmesi ve insanın insan tarafından özgürce sömürülmesinin önünde duran engellere karşı bir hamle olarak görülebilir.³⁴⁰

Endüstriyel kapitalizm genel anlamda, sermayenin, ticaretin ve bunun yanında sanayinin bir kar elde etmek amacıyla özel olarak kontrol edildiği ve işletildiği ekonomik ve sosyal bir sistemi ifade etmektedir. Her ne kadar kapitalizm Sanayi Devrimi öncesinde de var olsa da, endüstrileşmenin etkisiyle yeni bir boyut kazanıp daha da gelişmiştir.

Sanayi Devrimi’nin etkisiyle üretim tekniklerinde görülen gelişmeler, daha az maliyetle daha fazla ürünün üretilmesini sağlamış, dolayısıyla bu ürünler için yeni pazarlar aranmaya başlamıştır.³⁴¹ Bu pazarlar ise kuşkusuz kaynaklarının da paylaşılma yarışına girdiği, hammadde bakımından zengin ancak sanayisi gelişmemiş ülkeler olmuştur. Bunun yanında Sanayi Devrimi’nin etkisiyle büyük ölçekli fabrikaların sayıca artması emeğe olan ihtiyacın artmasına neden olmuş ve toplumda bir emek sınıfı oluşmuştur. Ortaya çıkan bu emek sınıfının, daha fazla üretim yapmak için haklarında büyük kayıplar yaşamaya başlamaları, nüfusun ve işsizliğin beklenmedik şekilde artması, hastalıkların daha da yaygınlaşması toplumda huzursuzluğa ve farklı toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlar, devletleri çözüm yolları bulmaya itmiş, bu bağlamda liberal kapitalist sisteme devlet müdahalelerini beraberinde getirmiş, böylece sistem kendini yenilemiştir.³⁴²

³³⁹ Sweezy, **Feodalizmden Kapitalizme...**, s.57

³⁴⁰ Karl Marx, Frederick Engels, **Collected Works-Volume 35: Karl Marx Capital Volume I**, Çev. Richard Dixon, Lawrence ve Wishart Publishers, London, 1996, s. 706

³⁴¹ Muhammed Çelik, Mehmet Dağ, “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, s. 57

³⁴² Çelik ve Dağ, “**Kapitalist İktisadi Düşüncenin...**”, s.58

Sanayi ve teknolojide görülen ilerlemeler aynı zamanda endüstriyel kapitalizm olarak tanımlanan sistemdeki eşitsizliği anlamak için de önem arz etmektedir, çünkü bu gelişmeler 20. yüzyılın bir bölümünde verimliliğin artmasını ve eşitsizliğin azalmasını sağlamıştır. Bunun yanında üretkenlik, ekonomik artışı genişletmiş ve sıradan işçilere daha geniş bir zenginlik sunmuştur. Verimlilikteki kazanımların bir sonucu olarak, bu kazanımlara erişmek için sendikaların varlığı ve büyük şirketlerin makine teknolojisine geniş yatırımlarla tekeli konumu, birçok işçi için ücretin artmasını ve eşitsizliğin azalmasını sağlamıştır.³⁴³

Teknolojik yenilik ve büyüme, nüfusun hızlı büyümesi, yayılması ve kişi başına düşen gelir ve dağıtım süreçlerini de daha karmaşık hale getirmiş ve sermayenin akış hızını ve hacmini kat kat arttırmıştır. Mevcut piyasa mekanizmalarının bu akışları etkili bir şekilde koordine edememesi nedeniyle, yeni teknolojiler ve genişleyen pazarlar bu nedenle ilk kez idari koordinasyona ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu sebeple, girişimciler çok-işletmeli işletme girişimleri oluşturmuşlar ve bunları yönetmek için gerek görülen yöneticileri işe almışlardır. Böylece yönetsel koordinasyonun görünür eli, piyasanın görünmez eline dönüşmüştür.³⁴⁴ Bu durum endüstriyel kapitalizmin iş organizasyonu ve büyük firmaların yükselişi etrafında³⁴⁵ gelişmesini sağlamıştır. İşleyişin bilgi aktarımı üzerine kurulması ise süreci post endüstriyel kapitalizme götürmekte büyük rol oynamıştır.

3.1.1.3. Post-Endüstriyel Kapitalizm

Tarih birbirini izleyen olaylar çerçevesinde ilerlemektedir. Dolayısıyla her bir olayın arkasında başka bir nedenin olduğunu söylemek doğrudur. Post-endüstriyel kapitalizm de birden ortaya çıkmamış, bu dönemin başlamasını sağlayan çeşitli unsurlar olmuştur. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan toplumsal problemler genel anlamda post-endüstriyel kapitalizme geçiş döneminde büyük rol oynamıştır. Aile ve fabrikada, sınıfsal ayrımlarda halkı dışarıda bırakan otokratik güç tepki toplamaya başlamış, kişisel özgürlük, eşitlik (özellikle kadınlar ve erkekler arasında) ve çalışma

³⁴³ Joel I. Nelson, **Post-Industrial Capitalism: Exploring Economic Inequality in America**, Sage Publications, London, 1995, s. 33

³⁴⁴ Richard N. Langlois, “The Vanishing Hand: the Changing Dynamics of Industrial Capitalism”, **University of Connecticut-Economic Working Papers**, Working Paper 2002-21, 2002, s. 1

³⁴⁵ David J. Teece, “The Dynamics of Industrial Capitalism: Perspectives on Alfred Chandler’s Scale and Scope”, **Journal of Economic Literature**, Cilt:31, Sayı:1, 1993, s.223

zorlukları başta olmak üzere zorlamaların sona ermesi için çeşitli talepler oluşmaya başlamıştır. Ekonomik liberalleşme, siyasi demokratikleşmeyi sağlamasından çok, otokrasiye karşı mücadele etmek için istenmeye başlamıştır. Bu anti-otoriter istekler ve buna bağlı ortaya çıkan ayaklanmalar, bilgi yönetimi, esnek çalışma koşulları ve küresel bir bakış açısına vurgu yaparak post-endüstriyel kapitalizmin yolunu açmıştır.³⁴⁶

Manuel Castells tarafından “Bilgi Çağı” dönemi olarak adlandırılan³⁴⁷ post-endüstriyel kapitalizm, endüstriyel kapitalizmle karşılaştırıldığında yapısı bakımından çeşitli farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, post-endüstriyel kapitalist dönemde, emek gücünün yoğun olduğu bir düzenden teknik bilginin yoğun olduğu yeni bir sisteme geçiş görülmektedir.³⁴⁸ İkinci olarak; post-endüstriyel ekonomide, zenginliğin göstergesi artık malların birikimi değil; sembolik ve ilişkisel sistemlerin çoğalması ve iyileştirilmesidir. Bir başka deyişle, modern ekonomideki “kaydileştirme”; yani sermaye araçlarının, fiziksel olarak basılmadan, özdeş nitelik ve hakları taşıyacak şekilde elektronik ortamda kayden izlenmesi eğilimiyle, yazılım, donanım, bilgi ve hizmet ilişkilerinin metaların maddi bileşenleri üzerindeki önemi artış göstermektedir. Yani sanayi-sonrası kapitalizm genel olarak hizmet ekonomisi ve toplumla ilişkilidir.³⁴⁹ Üçüncü olarak, bilgi devrimi, zaman ve mekan denkleminin sıkıştırılmasıyla ekonomik entegrasyonun radikal bir şekilde yeni perspektiflerini açmaktadır. Cartells bu durumu bilgi ekonomisinin küreselliği ile açıklamaktadır. Küresel ekonomi, dünya ekonomisinden farklı olarak tarihsel olarak yeni bir gerçeklik ve aynı zamanda bir gezegen ölçeğinde gerçek zamanlı şekilde bir birim olarak çalışabilme kapasitesine sahip bir ekonomidir.³⁵⁰ Dördüncü olarak, iş organizasyonlarında yeni bir model görülmektedir. İşletmenin uzun vadeli performansı diğer modellerde de olduğu gibi verimlilikle tanımlanmaktadır. Ancak daha farklı olarak; verimlilik, birbiriyle ilişkili üç biçimde elde edilmektedir: (teknik) işbölümünün derinleştirilmesi, emek sürecinin mekanizasyonu ve ölçek ekonomileri. Bunun yanında bilimin üretim sürecine entegrasyonu ve koordinasyon faaliyetlerinin

³⁴⁶ Sol Picciotto, “Liberalization and Democratization: The Forum and the Hearth in the Era of Cosmopolitan Post-Industrial Capitalism”, *Law and Contemporary Problems*, Cilt: 63, Sayı:4, 2000, s. 158-159

³⁴⁷ Picciotto, “**Liberalization and Democratization:...**”, s. 157

³⁴⁸ Liagouras, “**The Political Economy of...**”, s. 21

³⁴⁹ Liagouras, “**The Political Economy of...**”, s. 21-22

³⁵⁰ Liagouras, “**The Political Economy of...**”, s. 22-23

geliştirilmesi gibi önemli yenilikler de görülmektedir. (Finans, muhasebe, pazarlama ve satış). Aynı zamanda üretkenlik kavramı önceki dönemlere göre farklı ifade edilmektedir. Artık kalite ve çeşitliliğin nicelik önceliği aldığı bir ekonomik ortam söz konusudur. Maddi olmayan sermayeye yapılan yatırım (Ar-Ge, eğitim, yazılım ve uzun vadeli pazarlama konumlandırması), emek süreçlerinin mekanizasyonundan daha önemli hale gelmektedir.³⁵¹ Ve son olarak; post-endüstriyel dönemde kitlesel üretimin gelmesi, somut olmayan sermayeye (özellikle insan sermayesine) yapılan yatırımın, geleneksel yatırımlarla karşılaştırıldığında daha fazla önem kazandığı yeni bir dönem başlamaktadır. Ancak bu durum çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir çünkü maddi olmayan sermayeye yapılan yatırım, maddi sermaye yatırımından çok daha fazla belirsizlik ve karmaşıklık anlamına gelmektedir.³⁵²

Yukarıdaki paragraftan da anlaşıldığı üzere, post-endüstriyel kapitalizm altında işletmeler geçmişin hızlı sanayileşmesi ile ifade edilen mühendislik ve üretim becerilerini desteklemek için yeni kaynaklar kullanırlar. Bu yeni kaynaklar tanımlanırken, envanter kontrolü, piyasa analizi, ürün testi, nakit bütçeleme, portföy analizi, finansal ve maliyet kontrolü, muhasebe, sermaye yatırımı analizi, reklam, kamu gibi stratejide geliştirilen yenilikler kullanılır. Bu kaynakların en büyük göstergesi kapitalizmin artan bilgi tabanını yansıtmıştır. Bilgi tabanının artması ise giderek artan eğitim düzeyleri ve daha fazla uzmanlaşmış beyaz yakalı işgücünün okuryazarlığı ile orantılı olarak gelişir.³⁵³ Dolayısıyla bu kapitalist düzenin yeni elitleri, sermayeyi elinde bulunduranlardan çok, beyaz yakalı olarak ifade edilen profesyoneller ve yöneticilerdir.³⁵⁴

Nelson'a göre teknik üretimde uzmanlık ve iş dünyasında ortaya çıkan yönetsel ve profesyonel kaynaklar, kapitalizmin yeni bir aşamasını (post-endüstriyel) veya dönüşümünü hızlandırmakta etkili olmaktadır. Söz konusu kaynaklar aynı zamanda pazarlama ve finansal alanlardaki kar arayışının yoğunlaştırılmasıyla piyasa

³⁵¹ Liagouras, “**The Political Economy of...**”, s.23

³⁵² Liagouras, “**The Political Economy of...**”, s.24

³⁵³ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.4

³⁵⁴ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.48

ekonomisinde canlanmayı sağladığı gibi, küresel pazarlarda rekabetin artmasına da neden olmaktadır.³⁵⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, post-endüstriyel kapitalizmde verimliliğin önemi oldukça büyüktür. Hatta verimli olan en iyisidir³⁵⁶ anlayışı kendini göstermektedir. Ancak verimliliği arttırmak için girişilen çaba aradaki rekabeti de etkilediği için toplumda “eşitsizlik” unsuru yükselmeye başlamaktadır. Söz konusu eşitsizlik kendini sadece ekonomik kurumlarda değil politik kurumlarda da göstermektedir.³⁵⁷ Oysa daha önceki dönemlerde büyüme ile eşitlik arasında pozitif bir bağlantı görülmüş; ekonomik gelişme sosyal gelişmeyi desteklemiştir. Çünkü o dönemlerde çekirdek sanayi kuruluşlarının verimliliği, istikrarlı ve yetenekli bir işgücünün ekonomik ve politik çıkarlarıyla bağlantılı olmuş, ancak post-endüstriyel dönemde ise eşitlik ve büyüme arasındaki bağlantı kopmuştur.³⁵⁸

Post-endüstriyel dönemde, büyük şirketler kontrolü arttırmak ve aynı zamanda politik ve ekonomik faktörleri istismar etmek için bilgiyi kullanmaktadırlar. Bunun için ise kaynak olarak lobicileri, seçim kampanyalarını yürüten danışmanları, anketçileri, reklam verenleri, halkla ilişkiler şirketlerini, odak gruplarını, medya uzmanlarını ve bilgileri kontrol etme ve çatışmayı yönetme konusunda uzman olan diğer kişileri kullanmaktadırlar. Bu kaynaklar her şeyi aynı zamanda halletmeyi garanti etmese bile işçi sınıfının koalisyonunda hızla bozulan emek hareketine ve parçalanmaya ve aynı zamanda eskiden eşitliği sağlamaktan sorumlu işçi sınıfı koalisyonlarını baltalamaya katkıda bulunurlar.³⁵⁹ Dolayısıyla bilgi, büyük şirketler tarafından kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kötüye kullanıldığında toplumsal yapıya zarar vermekte, eşitsizliği körüklemektedir. Ancak işçi sınıfı koalisyonların ve çeşitli sendikaların çalışmalarının bir şekilde engellenmesiyle, eşitsizlik, ona karşı oluşan herhangi bir çatışma ya da sendikal bir hareket olmadan, istikrarlı bir merkez sol politik örgütlenmeden genel olarak politik huzur bağlamında artmaktadır.

³⁵⁵ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.31

³⁵⁶ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.5

³⁵⁷ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.5

³⁵⁸ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.3-4

³⁵⁹ Nelson, **Post-Industrial Capitalism...**, s.5

İş dünyasında kullanılan bilgi kaynaklarının genişletilmesi, rekabet için yeni alanlar ve fırsatlar yaratmaktadır. Kaynaklar büyüdükçe, şirketler arasındaki rekabet giderek yoğunlaşmakta, özellikle ulusal sınırlar genelinde rekabetin kapsamı artmakta, daha fazla kaynak kullanılabilir hale geldikçe, iş örgütleri politik, coğrafi ve kültürel sınırların geçişinde daha yetenekli hale gelmektedir.³⁶⁰ Böylece ülkeler arasındaki sınırlar göz ardı edilmekte, hedefler dışa dönük gelişmektedir.

Kısacası, post-endüstriyel kapitalizm eşitliğin geliştiği tarihi eğilimi azaltarak tersine çevirmiştir. Ulusal engeller yıkılmış, rekabet uluslar arası boyutlarıyla kendini göstermiştir. Piyasalar değişim göstermeye başlamış; yönetim teknikleri ve üretici hizmetleri karlara yeni yollar ekleyerek mal ve hizmetlerin geleneksel üretimini ve dağıtımını zenginleştirmiş, aynı zamanda piyasalarda artık sadece fiyat ve kara göre değil; ihtiyaç ve hizmete göre düzenlenmiş olan yeni kurumlar kendini göstermeye başlamıştır.³⁶¹

Dış dünyaya yeni bir kapının tekrar açılması, küreselleşmenin de etkisiyle emperyalizm olgusunun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda önce emperyalizm olgusunun ne olduğunu açıklamakta, daha sonra post-endüstriyel kapitalizmin emperyalizmi nasıl etkilediğini ifade etmekte fayda vardır.

3.2. Kapitalizmin Işığında Emperyalizmin Gelişimi

Sosyal ve ekonomik bir sistem, varlığını sürdürebilmek için sürekli olarak enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Gerekli enerji miktarı ise toplumların refah düzeyleri tarafından belirlenmektedir. Ancak, bu miktarın karşılanamadığı durumlarda, bir toplumun gelişmişlik düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun, sistemin dinamik denge haline gelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Batı toplumlarının refah düzeyleri yükseldikçe, sosyal enerjiye olan ihtiyaçları artış göstermiş ve zamanla diğer ulusların enerjilerine daha da bağımlı hale gelmişlerdir.³⁶² Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerin, isteyerek ya da istemeyerek, bir taraftan dünya nüfusunu denetim altına alarak pazarlarını genişletmelerini ve bu amaçla dünya ekonomik güç kaynaklarını kontrol altında tutmalarını, diğer taraftan da dünya nüfusunun oluşturduğu artığı kendi

³⁶⁰ Nelson, *Post-Industrial Capitalism...*, s.25-26

³⁶¹ Nelson, *Post-Industrial Capitalism...*, s.154

³⁶² Erol, *Sanayileşme ve Ekonomik...*, s.177

bünyelerine aktarabilmeleri için uluslararası bir sistemin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Yani, daha 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı misyonerlerin Dünya ülkelerine dağılmaları bir tesadüf değildir.³⁶³ Kuşkusuz ki amaç, dünya ülkelerinden her bağlamda faydalanmak olmuştur. Ancak bu olgu geçmişte kalmamış, varlığını farklı biçimlerde sürdürerek, post-endüstriyel dönemde de bambaşka bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda önce bu olguyu yani emperyalizmi tanımakta, daha sonra kapitalist sistemin kıskacında nasıl geliştiğini ifade etmekte fayda vardır.

3.2.1. Emperyalizm

“Emperyalizm” ifadesi kendi içerisinde diktatörlük gücü, keyfi idare ve merkezi yönetim ifadelerini taşımaktadır.³⁶⁴ Bu bağlamda emperyalizm bir devletin başka bir devleti genellikle kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve böylelikle diğer devletin her türlü imkân ve kaynaklarından yararlanma çabasıdır. Ancak emperyalizmi kısaca tanımlamak bu olguyu anlamak için yeterli değildir. Çünkü kısa tanımının ötesinde emperyalizm derin anlamlar barındırmaktadır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, emperyalizm ve sömürge yönetiminin birbirinden ayrı tutulması gereken kavramlardır. Emperyalizm ve sömürge yönetimi siyasi bağımlılık biçimlerinde benzerlik gösterebilir bile, emperyalizmin genel anlamda ekonomik kökenlere dayanmadığı, bunun yanında siyasi bir fenomen olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir. Bunun yanında birçok düşünür emperyalizmi sadece örgütlü kapitalizmle bağdaştırmakla kalmamış, bunun yanında emperyalizmi bir grup halkın diğerleri üzerinde fetih ve zapt politikalarıyla güç kullanma politikaları olarak ifade etmiştir.³⁶⁵

Emperyalizm teorisinin en temel özelliği, imparatorlukların kurulmasının bir seçenek değil; Avrupa ve Amerika'nın ekonomik açıdan gelişmiş devletleri için bir zorunluluk olduğu iddiasıdır. Bu düşünceye göre bahsedilen gelişmiş devletler, sahip oldukları sermaye fazlalığını dünyanın az gelişmiş bölgelerine ihraç etmek zorunda

³⁶³ Erol, **Sanayileşme ve Ekonomik...**, s.177

³⁶⁴ Emre Bağçe, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No: 28, Mart 2003, s.65

³⁶⁵ Tom Kemp, **Theories of Imperialism**, Bookprint Limited, Londra, 1967, s.155

kalmışlardır ve bu durum kolonilerin kazanılmasında muhtemel rol oynayan bir etken ve bu bağlamda bir yatırım olarak nitelendirilmiştir.³⁶⁶

Bunların yanında emperyalizm üzerine çeşitli görüşler ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ekonomik olanı genel olarak emperyalizm karlılığını tartışmaktadır. Emperyalist ülkelerin bütün olarak emperyalizmden kazanç elde ettiğini savunanlar, elde edilen beşeri ve maddi kaynaklara ve üretim, yatırım sermayesi ve nüfus fazlası için pazar oluşturmaya işaret ederler. Ancak Adam Smith, David Ricardo ve J. A. Hobson'ın da aralarında bulunduğu bazı iktisatçılar bu teze karşı çıkmış ve emperyalizmin sadece küçük ve ayrıcalıklı bir gruba yarar sağladığını savunmuşlardır.³⁶⁷ Hobson, 1870'ten bir sonraki yüzyılın başlarına kadar geçen sürede Britanya İmparatorluğu'nun genişlemeci tavrıyla oldukça ilgilenmiş, emperyalistler arasında artan rekabete dikkat çekmiş ve bu rekabetin yeni ve oldukça tehlikeli olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda askeri harcamaları baz alan Hobson, finansal maliyeti ortaya dökmüş ve tam bu sırada emperyalistler arasındaki rekabetin uluslar arası gerginliğin ana sebebi olması gerekçesiyle tüm maliyetin sorumlusunun emperyalizm olduğunu savunmuştur.³⁶⁸ Hobson, emperyalizmin bu kadar negatifliğe rağmen nasıl ve neden hüküm sürdüğünü ise şu sözlerle açıklamıştır: “Tek geçerli neden, bir bütün olarak ulusun ticari çıkarlarının diğer çıkarlardan sonra gelmesidir. Bu her tür hükümetin en yaygın hastalığıdır.”³⁶⁹

Başka bir görüşe göre ise; emperyalizm ile insan ve devlet gibi insan örgütlemelerinin doğası arasında bir ilişki vardır. Buna göre emperyalizm, ayakta kalmak için sürdürülen ‘doğal’ mücadelenin bir parçasıdır. Bu bağlamda “daha üstün” niteliklere sahip olanların diğerlerine egemen olması zorunlu bir yasadır.³⁷⁰ Cecil Rhodes emperyalizmin bu işlevini çok açık ifadeler kullanarak ortaya koymuştur;

³⁶⁶Kemp, *Theories of...*, s.152

³⁶⁷ Esma Köymen, *Emperyalizm Kapitalizmin Doğasında (mi)dir?*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2009, s.2

³⁶⁸ Antony Brewer, *Marksist Emperyalizm Teorileri*, Kalkedon Yayınları, Cansu Aksoy (Çev.), İstanbul 2011, s. 94

³⁶⁹ Antony Brewer, *Marksist Emperyalizm...*, s. 95

³⁷⁰ Esma Köymen, *Emperyalizm Kapitalizmin...*,s.2

“Benimsediğim o aziz fikir, bir toplumsal sorunun çözümüdür; yani, biz kolonyal devlet adamları Birleşik Krallık’ın 40 milyon sakini kanlı bir iç savaştan korumak için, fazla nüfusu yerleştirmek, onlar tarafından fabrikalarda ve madenlerde üretilmiş metalara yeni pazarlar sağlamak için yeni topraklar ele geçirmeliyiz. Her zaman söylediğim gibi, İmparatorluk bir ekmek davasıdır. İç savaştan kaçınmak istiyorsanız emperyalist olmak zorundasınız.”³⁷¹

Bukharin, emperyalizm terimini farklı şekilde kullanmıştır. Ona göre emperyalizm bir terimden öte, bir politikadır ve bunu şu sözlerle açıklamıştır; “Biz emperyalizmden bir finansal sermaye politikası olarak bahsediyoruz. Ancak emperyalizmden bir ideoloji olarak da dem vurulabilir. Benzer bir şekilde liberalizm de bir yandan endüstriyel sermaye (serbest ticaret vb.) politikası iken, diğer taraftan da tüm bir ideolojiyi (kişisel özgürlük vb.) yansıtır.”³⁷²Bunun yanında Bukharin emperyalizmi sadece yayılmacılıkla açıklayan yorumlara karşı çıkmıştır. Emperyalizm hakim olan sınıfın askeri, siyasi ve iktisadi ilişkilerini güçlendirme yoluyla yeniden üreten bir yapıdır. Bu sebeple Bukharin; emperyalizmi finans kapitalin bir kategorisi olarak “zapt etme politikası” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda emperyalizm, finans kapitalin fetih politikasıdır.³⁷³

Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabında emperyalizmi bütün detaylarıyla ele almıştır. Ona göre emperyalizmin en kısa tanımı; kapitalizmin tekelci aşamasıdır.³⁷⁴ Yine Lenin’e göre emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı, sermaye ihracının birinci planda olduğu, dünya paylaşımının rekabeti ortadan kaldırmak ve kontrol sağlama amacı güden çeşitli gruplar tarafından başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında paylaşılmasının tamamlanmış olduğu bir gelişme aşamasına ulaşan kapitalizmdir.³⁷⁵ Bu bağlamda Lenin emperyalizmi, kapitalizmin devam aşaması olarak görmektedir. Ancak Samir Amin’e göre; emperyalizm kapitalizmin devamı ya

³⁷¹ Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, Ayrıntı Yayınları, Abdullah Yılmaz (Çev.), İstanbul, 2012, s.240

³⁷² Antony Brewer, *Marksist Emperyalizm...*, s. 124

³⁷³ Nikolai Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Kalkedon Yayınları, Uğur Selçuk Akalın(Çev.), İstanbul 2009, s.134-136

³⁷⁴ Vlademir İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Cemal Süreya(Çev.), Ankara, 2013, s.95

³⁷⁵ Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin...*, s.96

da en yüksek aşaması değildir; emperyalizm en başından beri kapitalizmin genişlemesinin doğasında vardır.³⁷⁶ Bunun yanında, emperyalizm terimini kapitalizmle bağdaştıran tek isim Lenin değildir. Emperyalizm kavramını incelenmesinde mutlaka kapitalizmden yararlanmalar görülmüştür. Harry Magdoff da bu isimlerden biridir. Magdoff'a göre durmaksızın genişleme kapitalizmin özünde bulunmaktadır. Bu bağlamda başka ülkelerin kaynaklarından faydalanma isteği ve ihtiyacı kapitalist gelişmenin tüm aşamalarında kendini göstermektedir. Bir dünya sistemi olarak kapitalizmin kökeni, tüm sistemin yapısını belirlemiş ve gelişme sürecinde oldukça etki etmiştir.³⁷⁷

Emperyalizm ve kapitalizm arasındaki bağ da çoğu zaman ele alınmıştır. Karagöz'e göre emperyalizm; Marx sonrasındaki kapitalizmin örgütlü modeli olan kapitalist devletin ve bu kapitalist devletin uluslararası ilişkilerinden türeyen sürecin bir ürünü olmakla birlikte, bu süreç Marx'ın ele aldığı tekelci ve sömürgeci pratiği içinde taşımaktadır. Bu sebeple emperyalizmi çözümlemenin ilk aşaması tekelci kapitalizm ve tekelci modelin uygulaması olan uluslararası sömürgeciliği anlamaktan geçmektedir.³⁷⁸

Emperyalizm terimi esas olarak Marksist kuram içinde biçimlenmiş olmasına ve bunun yanında emperyalizm hakkında yapılan çalışmaların çoğunun Marksist gelenek içinden gelmesine rağmen, Marx emperyalizm terimini hiçbir zaman doğrudan kullanmamış, bu terim onun geliştirdiği gelenekten yetişen yazarlar tarafından geliştirilmiş ve yayılmıştır.³⁷⁹ Marx-Engels çalışmaları daha çok geçici bir dönem olarak gördükleri sömürgecilik üzerinedir. Çünkü kendi çağlarında emperyalizmi tam olarak görememişler sadece ayak seslerini duymuşlardır.³⁸⁰ Marksist düşüncenin emperyalizm üzerine geliştirdiği merkezi argümanlardan biri, yayılmanın kapitalizmin doğasında var olduğu ve kapitalist yayılmanın alacağı son şeklin kaçınılmaz bir şekilde emperyalizm olacaktır.³⁸¹ Her ne kadar Marx

³⁷⁶ Samir Amin, "Imperialism and Globalization", **Monthly Review**, 2001, <https://monthlyreview.org/2001/06/01/imperialism-and-globalization/> Erişim: 07.12.2018

³⁷⁷ Esmâ Köymen, *Emperyalizm Kapitalizmin...*, s.5

³⁷⁸ Betül Karagöz(2008), *Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine...*, s.594

³⁷⁹ Karagöz, *Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine...*, s.464-465

³⁸⁰ Karagöz, *Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine...*, s.465

³⁸¹ Michael Hardt, Antonio Negri, **İmparatorluk...** ,s.229

emperyalizm hakkında çok az şey yazsa da, Marksist yazarlar tarafından kapitalist yayılmaya yönelik yapılan analizlerin çoğu bu çerçevede hareket etmiştir.

M. Hardt ve A. Negri, Marksist teorisyenlerin emperyalizm ve kapitalist yayılma eleştirilerini ekonomik ve nicel terimlerle ele almalarına rağmen, meselenin onlar için tamamen politik olduğunu savunmuşlardır.³⁸² Hobson emperyalizmin ana nedeninin finansal olmadığını şu sözlerle açıklamıştır;³⁸³

“Agresif Emperyalizm ırkların kör tutkularının, ya da politikacıların karışık budalalık ve hırslarının ana ürünü değildir. Aslında ilk görüldüğünden daha çok mantığa uygundur... Emperyalizmi güdüleyen asıl gücün tamamen finansal olmadığı doğrudur: Finans, emperyalist işleyişin enerjiyi yöneten ve çalışma yöntemine karar veren düzenleyicisidir.”

Bunun yanında Marx-Engels ikilisinin de bu görüşü benimsediği görülmektedir. 16. yüzyılda başlayan manüfaktür (atölye) üretimiyle birlikte emperyalizm kendini yavaş yavaş göstermeye başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda kapitalizmin de başlangıcını oluşturmaktadır. Tıpkı Hardt ve Negri'nin ifade ettiği gibi; Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde bu dönem için artık ticaretin siyasi bir anlamı oluştuğunu belirtmişlerdir. Çünkü uluslar daha önceki dönemde birbirleriyle saldırgan olmayan alışverişler gerçekleştirirken, manüfaktür ile birlikte çeşitli ulusların rekabet içine girdiklerini ve savaş yoluyla, koruyucu gümrükler ve yasaklar yoluyla sürdürülen bir ticaret anlayışını benimsediklerini ifade etmişlerdir.³⁸⁴ Bu durum ekonomik hesapların önem kaybetmesi ile ifade edilmemelidir. Marksist yazarlar açısından ekonomik yayılma sorununda en önemli politik mesele kapitalizm ve emperyalizm arasındaki koparılamaz bir bağ gösterilmesidir. Eğer iddia edildiği gibi kapitalizm ve emperyalizm arasında bir bağ varsa, emperyalizme ve onun yarattığı yıkımlara karşı gerçekleştirilen her mücadele aynı zamanda kapitalizme karşı bir mücadele olmak zorundadır. Çünkü kapitalist üretim ve birikimin özü zorunlu olarak emperyalist yayılmayı beraberinde getirmektedir.³⁸⁵ Kısacası bu düşünceye göre,

³⁸² M.Hardt, A.Negri, “İmparatorluk...”, s.236

³⁸³ Antony Brewer, *Marksist Emperyalizm...*, s. 96

³⁸⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Sevim Belli (Çev.), Ankara, 1999, s.88

³⁸⁵ M.Hardt, A.Negri, “İmparatorluk...”, s.236

emperyalizmin etkisinden kurtulmak için kapitalizmi ortadan kaldırmak gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi emperyalizmi anlamak için tekelleri kapitalizmi de anlamak gerekmektedir. Çünkü sermaye ihracıyla kendi kendini büyüten kapitalist tekelleşme, kapitalist sistemin emperyalizme doğru ilerlemesinin en büyük sebeplerindendir. V. Lenin *Emperyalizm; Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı eserinde, tekelleşme hususunda çeşitli kurumların rollerinden bahsetmiştir. Lenin'e göre; ilk ve temel görevi ödemelerde aracılık hizmeti görmek olan bankalar, bu yolla atıl para sermayeyi kar sağlayan sermayeye dönüştürüp her çeşit para gelirini toplayarak kapitalist sınıfın emrine vermişlerdir. Ancak bankalar geliştikçe ve az sayıda kurumlar halinde yoğunlaştıkça, mütevazı aracı kuruluşlar olmaktan çıkmış ve bir ülke veya pek çok ülkenin hammadde kaynaklarını ve üretim araçlarının çoğunu kapitalistlerin ve küçük patronların para-sermayelerinin neredeyse tamamını kendi ellerinde bulunduran güçlü tekeller haline gelmişlerdir.³⁸⁶ Tıpkı bankalar gibi çeşitli kuruluşların tekelleri hale gelmesi kapitalizmin emperyalizme dönüşünün yolunu açan en büyük faktörlerden biri olmuştur.

20. yüzyılda üretim ve sermayenin artış göstermesi sadece tekelleri değil, devletin kapitalist yönünü de arttırmıştır. Burada devletten beklenen ana görev tekelleşmenin önünü keserek ve ekonomiye verdiği zararı aza indirerek sınıflar arası ve sektörler arası gerilimi azaltmaktır. Ancak Batı'nın büyük şehirlerinde tekelleşen büyük kapitalistler, hem piyasa talebini tek başlarına karşılamış, fiyatları istedikleri gibi belirlemiş hem de sürdürülen tekelleri düzenin devamı için devleti etkileyecek mali oligarşiyi devreye sokmuşlardır.³⁸⁷ Ulusal sermaye birikiminin yoğunlaşmasına yol açan bu durum, kar oranını arttırmak için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sermaye ihracının gündeme gelmesine neden olmuştur. Böylelikle mali oligarşinin etkisi altında kalan devlet uluslararası ticarete yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Böylelikle ulusal devletler tekelleri devletlere dönüşmüştür.³⁸⁸ Buradan şunu çıkarmak mümkündür; devletin ekonomiye müdahalesi ekonomik gidişatı tersine çevirmek için değildir. Aksine devlet müdahalesi tekellerin yerini sağlamlaştırmış ve

³⁸⁶ Vladimir İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin...*, s.34

³⁸⁷ B.Karagöz, "Mutlakiyetçi Devletten...", s.595-596

³⁸⁸ B.Karagöz, "Mutlakiyetçi Devletten...", s.596

tekelciliği arttırmıştır. Bu bağlamda devlet müdahalesi en çok tekeli kapitalistlere yarar sağlamıştır.

Bütün bunların ötesinde Frank ve Gills'e göre, bir toplumun kendine yeterli bir üretim ve tüketim birimi olmaması, o toplumun daha geniş bir sisteme katılıp, katıldığı sistemi benimsemesi ve bu sistemin içerisinde diğerleriyle birlikte kendini yeniden üretmesi kaçınılmaz bir gerçekliktir.³⁸⁹ Burada devreye merkez ve çevre ülkeler girmektedir. Frank ve Gills emperyalizmi, tek bir sistem içinde gelişmeyi ve az gelişmeyi eş zamanlı olarak tekrar üreten bir merkez-çevre sürecinin karakteristiği olarak ifade etmektedir.³⁹⁰ Genellikle merkez, çevreden ithal edilen hammaddelere dayalı gelişmiş endüstriyel üretim merkezidir ve çevre ise karşılığında merkezden bazı mallar alır.³⁹¹ Ancak Merkez-çevre ülkeler arasında bulunan zorunlu ithalat-ihracat ilişkisinin niteliğinin belirlenmesi gerekli değildir. Bu sebeple sistem içerisinde bulunan merkezin sınai üretim yapan tek yer olması ve aynı şekilde çevrenin de hammadde sağlayan tek kaynak olması zorunluluk içermemektedir. Böyle bir durum zaten küresel sistemin işleyişiyle teknik işbölümüne dayalı bir ilişki oluşturacağı için uyumlu değildir.³⁹² Frank ve Gills merkez-çevre ilişkilerinin daha çok sistemdeki toplam birikim karşısındaki farklı yapısal konumlarla ilgili olduğunu savunmuşlardır. Bunun yanında Frank ve Gills, merkezlerin ilk birikimlerini sağlayan aracın sınai üretim değil; haraç, yağma ve büyük ticari karlar olduğunu iddia etmişlerdir.

Marx, kapitalistlerin tarihi yeniden yaratması sürecinin, büyük sanayinin geliştiği merkez ülkeler tarafından, sanayisi gelişmemiş ya da sanayiden tamamen yoksun olan çevre ülkeleri, dünya ticareti ile birlikte rekabet savaşı içerisine sürükleyerek gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Marx-Engels, her ne kadar büyük sanayi ticaret özgürlüğünü temsil ediyor gibi görünse de; gümrükler, tarifeler ve yasaların her daim bir savunma silahı görevinde büyük sanayiye koruduğunu savunmuştur. Lenin ise Marx-Engels'den farklı olarak kapitalizm serbest rekabet dönemini emperyalizm döneminden ayırmıştır. Çünkü ona göre emperyalizm, dünyanın toprak bakımından paylaşımının tamamlanmış sayıldığı, ancak nüfus

³⁸⁹ Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, **Dünya Sistemi: Beşyüz Yıllık mı, Beş Bin yıllık mi?**, İmge Kitapevi, Esin Soğancılar (Çev.), Ankara 2003, s. 141

³⁹⁰ Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, "Dünya Sistemi: Beşyüz....", s.147

³⁹¹ Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, "Dünya Sistemi: Beşyüz....", s.143

³⁹² Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, "Dünya Sistemi: Beşyüz....", s.144

alanları paylaşımının sürmekte olduğu sömürgecilik sonrası döneme denk gelmektedir.³⁹³

Bütün bunların yanında emperyalizm resmi propagandasında aşağı ırklara uygarlık getirmek, onları kalkındırmak, yüce bir din olan Hıristiyanlığa onları çekmek ve böylelikle cennete gitmelerini sağlamak olduğu için genel anlamda ‘hayırseverlik’ olarak sunulmuştur. Bu yüzden emperyalizm, sermayedarların yanında politikacılar, askerler ve din adamları tarafından da meşru görülüp desteklenmiştir.³⁹⁴ Böylelikle her noktadan destek gören emperyalizm kaçınılmaz şekilde dünyanın merkezine yerleşmiştir. Çünkü emperyalizm sadece ekonomik değil, kültürel olarak da toplumları etkisine almayı başarmıştır.

Görüldüğü üzere emperyalizm birçok yazar tarafından farklı farklı ele alınmıştır. Kapitalizmle bağlantısı birçokları tarafından desteklenmiştir. Geçmişten günümüze farklı şekiller olsa da, post-endüstriyel dönemde bilgi çağı emperyalizmi kendini göstermeye başlamıştır.

3.2.2. Kırılma Dönemlerinde Emperyalizm

Uluslararası sistem, çeşitli olayların etkisiyle kırılmalar yaşamaktadır. Bu kırılmalar dünya sistemlerinde büyük değişimlere yol açmaktadır. Bu bağlamda Sanayi Devrimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, SSCB’nin dağılması gibi fazlasıyla ses getiren gelişmeler emperyalizmin gelişiminde ve şekillenmesinde de rol oynamıştır.

Emperyalizmin geçmişten günümüze farklı çeşitleriyle kendini göstermiş, bir şekilde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Genellikle kapitalizmle birlikte yürüyen emperyalist anlayış, çoğu zaman var olmak için başka faktörlerden de yararlanmaktadır. Bu faktörler; devlet, sanayi, ekonomi... vb. olarak sıralansa da temelinde kapitalist anlayışı barındırmaktadır. Bu durumu kapitalizmin emperyalistleşmesi olarak ifade etmek de mümkündür.

³⁹³ B.Karagöz, “Mutlakiyetçi Devletten...”, s.469

³⁹⁴ B.Karagöz, “Mutlakiyetçi Devletten...”, s.627

Sanayi Devrimi sonrasında daha fazla gördüğümüz kapitalist faktörlerin de etkisiyle, emperyalizm, ham madde zengini, ancak bu ham maddeyi işleyecek sanayisi bulunmayan gelişmemiş ülkelerde fazlasıyla görülmüştür. Bunun yanında, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle, üretimin küresel bir şekilde örgütlenmeye başlaması, maliyet avantajlarının da etkisiyle, sanayi merkezlerindeki üretim birimlerinin az gelişmiş ya da gelişmekte olan çevre ülkelere kaymasına, bu birimlerin dünya pazarına yönelik üretimlerini gerçekleştirmelerine neden olmuş, böylece iş bölümünün temel karakteri yenilenmiştir. Bu tür fabrikalar ise “Dünya Pazarı Fabrikaları” olarak tanımlanmıştır.³⁹⁵

Sanayi Devrimi emperyalizmin gelişimini de desteklemiştir. Bir yandan sanayi gücüne sahip olan devletlerin diğer devletleri fetih politikalarını daha mümkün kılmış, diğer yandan ise bu devletleri gelişmemiş ülkeleri ele geçirmek için daha istekli hale getirmiştir. Çeşitli Avrupa ülkeleri daha fazla ham madde ve kaynak arzusuyla emperyalizmin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.³⁹⁶ Kısacası, kapitalizmin doyumsuzluğu, sanayi devriminin de etkisiyle emperyalizmi tetiklemiştir. Böylece Osmanlı toprakları haricindeki dünya 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'nın kolonileri olmaya başlamıştır. Bu devletlerin başını Hollanda, İngiltere, Portekiz, İspanya ve Fransa gibi ülkeler çekmiş, sömürgeler emperyalist devletlerin mülkü sayılmıştır. Sömürgelerden sanayi için gerekli görülen hammaddelerin yanı sıra, ticaret erbabı için gerekli olan değerli madenler ve mücevherler de elde edilmiş, bununla beraber sömürge toplumları işlenmiş olan sanayi ürünlerinin pazarı haline getirilmiştir.³⁹⁷

Ülkelerin daha fazla kaynak ve ham madde için birbirleri ile rekabete girmesi, uluslararası alanda büyük gerilimlere de neden olmuştur. Bu gerilimler, ülkelerin anlaşmazlığa düşüp karşı karşıya gelmelerini mümkün kılmıştır. Yani emperyalizm tek nedeni olmasa da uzun vadede savaşlarla da sonuçlanmıştır.

³⁹⁵ F. Serkan Öngel, **Kapitalizmin Kısacasında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayi Üzerine Bir İnceleme**, Renas Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 27

³⁹⁶ Larry Slawson, “Imperialism, Revolution and Industrialization in 19th Century Europe”, 2018, <https://owlcation.com/humanities/Imperialism-Revolution-and-Industrialization-in-Nineteenth-Century-Europe> Erişim: 11.10. 2018

³⁹⁷ Duran, **Endüstri Çağının...**, s.86-87

Birinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde, klasik sömürge hareketlerinin daha çok emperyalizm teorilerine dönüştürüldüğü görülmüştür. Savaş öncesi dönemde gerçekleşen Stuttgart Kongresinde alınan kararda; “işçiler, aslında işçi sınıfı bir bütündür, savaflara yol açan faktör kapitalizmin kendisidir ve sömürü düzenidir, aslında savaş denilen şey işçi sınıfını bölmek ve bu sömürü düzenini devam ettirmek için kapitalizmin ürettiği bir araçtır. Bu nedenle de savafla karşı direnmek zorundayız, bütün işçiler savafla karşı direnmek sizin sorumluluğunuzdur”³⁹⁸ ifadeleri kullanılmıştır. Ancak, 1914 yılına gelindiğinde işçi sınıfı, üniformalarını çıkarıp asker kıyafetleri giyerek birbirlerine karşı savaflmaya başlamışlardır. Yani kapitalizm yine işçi sınıfını sömürerek amacına ulaşmayı hedeflemiştir.

Savaşın öncesi ve sonrası önceki bölümlerde incelenmişti. Emperyalizm kavramı açısından bakıldığında savaşın en büyük nedenlerinden biri, 1914 yılına gelindiğinde dünyanın paylaşımının yapılmış olması ve sömürgeci devletlerin kiminin bu durumdan memnunken kiminin ise şikâyetçi olmasıdır. Emperyalist devletlerden İngiltere oldukça büyük bir alanı kontrol altında tuttuğu için statükosunu korumayı hedeflerken, Alman emperyalizmi hedeflediği kadar bölgeye yayılamamış ve bu nedenle dünyanın yeniden paylaşmasını gündeme getirmekten çekinmemiştir. Yani emperyalist hedefler savaşın gelişmesini fazlasıyla etkilemiştir. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı ve emperyalizm kelimeleri birlikte kullanıldığında en dikkat çekici olan nokta Wilson’un 14 noktası olarak adlandırılan 1918 yılında yayınlanan Amerikan prensipleridir. ABD o dönemde özgürlük söylemleriyle hareket etmiş ve bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda daha önceden paylaşılmış Orta Doğu hakkında esas istediği şey klasik sömürgecilik anlayışını bitirip emperyalizm teorileri çerçevesinde dünyayı yeniden tasarlamak olmuştur.³⁹⁹ ABD’nin özgürlük vaat etmesi, dünyada self-determinasyon (kendi kaderini tayin etme) tartışmalarına yol açmış, ABD’nin halklara sunduğu özgürlükle yetinme gibi bir eğilim görülmeye başlamıştır. Bakü’de toplanan Doğu Halkları Kurultayı’nda da böyle bir eğilimin söz konusu

³⁹⁸ Deniz Ülke Arıboğan, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında...**, s.27

³⁹⁹ Levent Ürer, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu’daki Gelişmeler ve Günümüze Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında...**, s.612

olmasıyla söz alan John Reed, (ABD Komünist Partisi delegesi ve “Dünyayı Sarsan On Gün” isimli kitabın yazarı) şu ifadeleri kullanmıştır;

“Siz şimdilik İtalyan, İngiliz ve Fransızların emperyalistlerini tanıyorsunuz ve haklı olarak lanetliyorsunuz. Büyük bir olasılıkla özgür Amerika’nın daha iyi yönetildiğini sömürge halklarını kurtaracağını onları besleyeceğini ve koruyacağını düşünüyorsunuz. Hayır, Filipinler’in işçi ve köylüleri, Karayip Denizi Adaları ve Orta Amerika halkları özgür Amerika’nın egemenliği altında yaşamının ne demek olduğunu bilirler. Örnek olarak Filipin adaları halklarını alalım. 1898’de Filipinler halkı iğrenç İspanyol sömürge yönetimine karşı ayaklandılar ve Amerika onların yardımına gitti ama İspanyollar oradan kovulduktan sonra “yankee”ler oradan gitmek istemediler. O zaman Filipinler halkı Amerikalılara karşı ayaklandılar ve hemen görüldü ki dünyanın kurtarıcıları ayaklananların çocuklarını ve karılarını boğuyor ve yerlileri kitle halinde öldürüyorlardı. Kuzey Amerika’da on milyon zenci yaşar. Bunları Amerikan vatandaşı olmalarına ve kanunlar önünde eşit olmalarına rağmen pratikte ne medeni ne de siyasi hiçbir hakları yoktur. İşçileri haklı davalarından saptırabilmek amacıyla sömürücülerce sinsice ırk savaşını körükleyebilmek için zencilere zulüm politikasını kışkırtırlar.”

Söylemek istediği şey ise, özgürlük vaatlerinde bulunan Amerika’nın kendi içinde bulunan siyahi insanlarla ilgili olarak tartışmaya bile girmediğidir.⁴⁰⁰ Buradan da anlayacağımız gibi, emperyalizmin esas problemi bir şekilde kabul görmesidir. Gerek özgürlük adı altında, gerek ekonomik kalkınma, gerek küreselleşme altında emperyalizm her daim varlığını kabul ettirmiştir.

J. Stalin 9 Şubat 1946’da Moskova Stalin-Seçim bölgesi seçmenlerinin seçim toplantısındaki yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır; “Sorun şudur: kapitalist ülkelerin gelişmesindeki eşitsizlik süreç içinde genellikle, kapitalizmin dünya sistemindeki dengesinin sert bir biçimde bozulmasına yol açar. Bu arada, hammadde ve pazar bakımından yetersiz bırakıldığını düşünen kapitalist ülkeler grubu, genellikle, durumu değiştirmeye ve nüfuz alanlarını silah zoruyla kendi lehine yeniden

⁴⁰⁰ Ürer, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası..., 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında..., s.612

paylaşmaya dönük girişimlerde bulunur. Bunun sonucu olarak, kapitalist dünyanın iki düşman kampa bölünmesi ve bu kamplar arası savaş gerçekleşir.”⁴⁰¹ Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın da bu bağlamda oluştuğunu söylemek doğrudur ancak İkinci Dünya Savaşı'nı, ilkinin kopyası olarak görmek doğru değildir. Birinci Dünya Savaşı klasik bir emperyalist savaştır; yani her iki taraf için de bir fetih politikası taşımaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı, faşist-emperyalist güçlerin tek taraflı başlattıkları bir yağma savaşıdır.⁴⁰²

İkinci Dünya Savaşı, emperyalizm açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Çünkü bu savaşın etkisiyle, Batı Avrupa'nın sömürgeci imparatorlukları maddi ve manevi bitap düşmüşler ve ABD kapitalist dünyanın süper gücü olarak anılmaya başlamıştır. Böylece, emperyalist dönemi o noktaya kadar tanımlayan sömürgeci sistem yıkılarak, yeni-sömürgecilik denilen yeni bir emperyalizm aşamasına geçilmiştir. Birleşik Devletler öncülüğünde tek bir emperyalist dünya sisteminin oluşturulmasıyla, emperyalist rekabet yerini emperyalist bir birliğe bırakmış ve buna Üçlü Emperyalizm (ABD, Batı Avrupa ve Japonya) adı verilmiştir.⁴⁰³ Bu durum emperyalist ülkeler arasında anlaşmazlık yaşanmasını engellemese bile, söz konusu anlaşmazlıkların savaş olmadan çözülebilmesini mümkün kılmış, üçüncü dünya ülkelerini elde etmek için bir birlik sağlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin süper güç olarak ortaya çıkması birden gerçekleşmiş gibi dursa da, temelinde ABD'nin savaş boyunca ve savaş sonrasında uyguladığı ekonomik politikalar etkili olmuştur. ABD, savaş nedeniyle büyük kayıplar yaşayan Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşasına yardım etmiş ve sermaye fazlasının bir bölümünü kapitalist dünyanın yıkık ekonomilerine yatırmak için geniş kapsamlı bir yardım programını kabul etmiştir. Marshall Planı olarak adlandırılan bu program, George Marshall'ın Avrupa'nın acı çeken halklarına yardım amacı taşıdığını ve dünya

⁴⁰¹ Fred Oelssner, “İkinci Dünya Savaşı'nın Karakteri Üzerine”, **Özgürlük Dünyası**, Sayı 155, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/281-sayi-155/832-ikinci-dunya-savasinin-karakteri-uzerine> Erişim: 18.10.2018

⁴⁰² İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen olayları sıraladığımızda bunların faşist güçler tarafından yağmalama amacıyla çıkartıldığını görmek mümkündür. Bu olaylardan bazıları; 1935'de faşist İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve ilhak etmesi, 1936'da Almanya ve İtalya'nın İspanya'daki müdahalelerine başlamaları, 1938 başında Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi, 1938 sonunda Japonya'nın Kanton'u işgal etmesidir. Daha fazla bilgi için bkz. Oelssner, “İkinci Dünya Savaşı'nın...”

⁴⁰³ Anthony Mustachich, “**Imperialism, The Cold War and the Contradictions of Decolonization**”, Global Research, 2013, <https://www.globalresearch.ca/imperialism-the-cold-war-and-the-contradictions-of-decolonization/5334692> Erişim: 22.10.2018

barışını desteklediğini ifade etmesine rağmen⁴⁰⁴ esasen Amerika'nın iyilikseverliğini göstermek için gerçekleşmemiştir. Esas amaç Amerikan sermayesi ve ürünlerinin Avrupa pazarlarına nüfuz etmesinin yolunu açmak olmuştur. Nitekim Marshall Planı'nın etkisiyle, ABD, Batı Avrupa'ya planın onayını takip eden dört yıl boyunca toplam 12,5 milyar dolar yardımda bulunmuş ve sermaye stoğunun yeniden inşasına, üretimi engelleyen darboğazların ortadan kaldırılmasına, kamu altyapılarının sağlanmasına ve Avrupa içi ticaretteki artışa destekte bulunmuştur.⁴⁰⁵

Her ne kadar kapitalizmin yeniden canlanması savaş sonrası dönemde gibi görünse de, aslında savaşın başlangıcında toparlanmaya başlamıştır. Çünkü bu dönemde savaş sonrası kapitalist ekonominin özelliklerini ortaya koyacak Keynesyen ekonomi politikaları uygulanmaya başlamıştır. Keynesçilik, kapitalizmin yetersiz tüketim eğilimine bağlı olarak, hükümetin devlet harcamaları ve ilerici vergilendirme yoluyla toplam tüketimi teşvik etmek için ekonomiye hükümet müdahalesi gerektirdiğini savunmuştur. Bunun yanında ekonomilerdeki en büyük problemlerin tam istihdamın sağlanamamasından kaynaklandığını düşünen Keynes, tam istihdamın sağlanması amacıyla da devletlerin ekonomiye müdahale etmelerinin gerekli olduğunu savunmuştur.⁴⁰⁶ Bu bağlamda kapitalist Avrupa'da, savaş sonrası ekonominin yeniden canlanması ve yoksulluk, işsizlik ve ekonomik güvensizlik gibi kapitalizmin kötü diye adlandırabileceğimiz sosyal sonuçlarını sınırlayan refah devletlerin ortaya çıkarılması gibi önlemler alınmıştır.⁴⁰⁷

Bu dönemde ABD için, tüm üçüncü dünya ülkelerinin onun sermayesine açılması oldukça önem taşımıştır. Zenginliğin periferiden metropollere aktarılmasını sağlamak için resmi kolonilerin artık gerekli olmamasının da etkisiyle, ABD sömürgeciliğin kaldırılması için özellikle İngiltere ve Fransa olmak üzere emperyalist devletlere büyük baskı uygulamaya başlamıştır. Bir emperyalizm bilgini olan Magdoff'un da söylediği gibi; "askeri ve politik gücün doğrudan uygulanması olarak görülen sömürgecilik, bağımlı ülkelerin çoğunun sosyal ve ekonomik kurumlarını

⁴⁰⁴ Marshall Plan Speech by George Marshall, https://www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Marshall%20Plan%20speech.pdf Erişim:26.10.2018

⁴⁰⁵ Francisco Alvarez-Cuadrado, "The Marshall Plan", 2008, https://francisco.research.mcgill.ca/research_files/Marshall%20Plan%20Palgrave%20final.pdf Erişim:26.10.2018

⁴⁰⁶ Coşkun Can Aktan, "Lord Keynes, Keynesyenler ve Fonksiyonalistler", 2001 http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-iflas/lord-keynes.htm Erişim:26.10.2018

⁴⁰⁷ Mustacich, "Imperialism, The Cold War and the Contradictions..."

büyükşehir merkezlerinin ihtiyaçlarına yeniden şekillendirmek için gerekliydi. Bu yeniden biçimlendirmenin başarılmasının ardından, uluslararası fiyat, pazarlama ve finansal sistemler, ana ülke ve sömürge arasındaki egemenlik ve sömürünün ilişkisini sürdürmek ve gerçekten de yoğunlaştırmak için yeterliydi.”⁴⁰⁸ Dolayısıyla ABD, adına emperyalizm demeden üçüncü dünya ülkelerini sömürü yoluna gitmiştir. Zenginliğin üçüncü dünyadan Batı Avrupa ve ABD’ye ulaşmasını sağlamak için, bu dönem itibariyle üçüncü dünya ülkeleri her zaman ticari serbestleşme ve serbest piyasa politikalarını benimsemeye teşvik edilmiştir. Bu düşünce tarzına uymayan ülkelere ise yeri geldiğinde müdahalelerde bulunulmuştur. ABD bu adımları atarken temel dayanak olarak söz konusu üçüncü dünya ülkelerinin saldırgan olduklarını savunmuş, o ülkelere yaptığı müdahaleleri bu temele oturtmuştur. Bu bağlamda önüne çıkan her engel ABD için aşılması şart bir basamak olarak görülmüştür, işte Soğuk Savaş’ın temeli böyle atılmıştır.

ABD ve Sovyetler Birliği arasında küresel bir çatışma olarak yorumlanan Soğuk Savaş, dünya egemenliği amacı çerçevesinde gerçekleşmiş sayılmaktadır. ABD’nin tasdikli belgelerinde, Sovyetler Birliği’nin ABD için oluşturduğu temel tehdit, ABD’nin saldırgan olarak görüp yıkılmasını emrettiği üçüncü dünya rejimlerine Sovyetler Birliği’nin askeri ve ekonomik destek sağlama isteği olarak görülmüştür.⁴⁰⁹ Böylece Sovyetler Birliği’nin istekleri direkt olarak ABD’nin emperyal hedeflerine ters düşmüştür, çünkü bu istek üçüncü dünya rejimleri üzerindeki ABD eylemlerini caydırmaya ve kontrol altında tutmaya hizmet etmek amacını taşımaktadır. Ancak ABD ve Batı Avrupa’nın Sovyet sistemi üzerindeki zaferiyle ve Sovyetler Birliği’nin yenilmesiyle sona eren Soğuk Savaş’la birlikte, serbest piyasaların ve kapitalizmin üstünlüğü bir kez daha kanıtlanmış, neo-liberal kapitalizmin yeni dünya düzeni ortaya çıkmıştır.⁴¹⁰ Bunun yanında Soğuk Savaş, emperyalizmin ideolojik bir dayanağı şeklini alarak, ABD’nin Latin Amerika ve

⁴⁰⁸ John Bellamy Foster, “Imperial America&War”, **The Politics of Imperialism and Counterstrategies**, Aakar Books, Hindistan, 2004, s.35

⁴⁰⁹ Mustacich, “**Imperialism, The Cold War and the Contradictions...**”

⁴¹⁰ Mustacich, “**Imperialism, The Cold War and the Contradictions...**”

Üçüncü Dünya'ya ekonomik ve finansal nüfuzunu kolaylaştırmış, ABD'nin yeni sömürge dünya sisteminin (neo-colonialism) hegemonik gücü olmasını sağlamıştır.⁴¹¹

Neoliberalizm, Keynesyen düşünce tarzının aksine, ekonomik büyümeye ulaşabilmek için, hükümetin ekonomide müdahaleye son vermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece Keynesyen dönemi emperyalist düşünce tarzına yenilerek son bulmuştur. Neo-liberalizm, üçüncü dünyada emperyalizm uygulamalarını değiştirmiş, emperyalist güçlerin ekonomik iradesini temsil eden uluslararası kurumlar, bu ülkeler üzerinde yeni sömürge politikaları uygulamaya başlamışlardır. Dünya Bankası (The World Bank) ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund), üçüncü dünya ülkelerinin ekonomilerini batı pazarlarına açmak için tasarlanan “yapısal uyum programlarını” benimsemeleri şartıyla bu ülkelere “kalkınma kredileri” vermiştir.⁴¹² Ancak bu krediler, söz konusu ülkelerde bir gelişime yol açmadığı gibi, bu ülkeleri batı ekonomilerine daha da bağımlı hale getirmiş, batı emperyalizmi hedefine ulaşmıştır. Böylelikle emperyalist ülkeler, daha az zorlayıcı ama ekonomik bağlarla daha da bağımlı hale getiren bu emperyal sistemle kendilerini güvence altına almışlardır.⁴¹³

Üçüncü dünya ülkelerine yapılan müdahaleler, emperyalizmin kanlı tarafının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Batı ülkelerinin özgürlük, demokrasi ve ekonomik refah adına, üçüncü dünya ülkelerine yaptıkları müdahaleler, bu ülkelerin gelişmesine ya da kurtuluşa yol açmadığı gibi, onların daha önceden görülmemiş bir biçimde yağmalanmaya, terör ve işgal savaşlarına maruz kalmalarına neden olmuştur. Ancak Amerika her ne kadar tüm dünyada özgürlük ve demokrasi olması gerektiğini savunup bu bağlamda müdahale etse de kendi çıkarlarına göre davranmıştır; örneğin Kore'de sağcı diktatörlerin kurulmasının, Amerika'nın sözünü ettiği demokratik ilkelere karşı olmasına rağmen, Korelilerin demokrasi ve özgürlüklerinin ellerinden alınması göz ardı edilmiştir. Çünkü Kore'de genellikle askeri diktatör olan sağcı rejimler, solu bastırmaya ve liberal kapitalizmi teşvik etmeye geldiğinde ABD için bir araç işlevi

⁴¹¹The Cold War and Imperialism, <http://www.globallelearning-cuba.com/blog-umlthe-view-from-the-southuml/the-cold-war-and-imperialism> Erişim: 30.10.2018

⁴¹² Mustacich, “**Imperialism, The Cold War and the Contradictions...**”

⁴¹³ Zoltan Zigedy, “The ‘New’ Imperialism”, <https://philosophersforchange.org/2015/02/17/the-new-imperialism/> Erişim:30.10.2018

görmüşlerdir.⁴¹⁴ Dolayısıyla esas amaç, dünyaya özgürlük ve demokrasiyi değil, Amerikan emperyalizmini yaymak olmuştur.

Kısaca toparlamak gerekirse, tüm dünyayı bir şekilde etkileyen uluslararası gelişmeler, emperyalizmin de bir şekilde şekil değiştirerek günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Genellikle mali olarak etkin olan emperyalizm olgusu, varlığını gerek askeri gücün kullanılması, gerek ekonomik bağımlılığın arttırılması olsun, çeşitli faktörlerle gelişmemiş ülkelerin üzerinde varlığını sürdürmüştür. Yeni yerlerin keşfi ile başlayan süreçle birlikte, sanayi devriminin etkisiyle teknolojinin daha da gelişmesinin insanlığı daha ileri taşıyacakken çeşitli konularda daha geride bırakmıştır. Daha güçlü olma hırsı emperyalizm isteğini tetiklemiş, sanayisi ne kadar gelişmiş olursa olsun üzerinde hüküm süreceği toprağı geniş tutmak isteyen ülkeler bu bağlamda emperyalizmi kullanmıştır. Günümüze gelindiğinde ise emperyalizm bambaşka bir şekil almıştır. Hukuk devletlerinin varlıklarının giderek artması, emperyalist devletlerin hareketlerini kısıtlamaya başlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ise onları daralan çerçevelerinden dışarı çıkarmakta etkili olmuştur. Artık bilgi çağı söz konusudur, yani devir “bilgi emperyalizmi” devridir. Bir ülkeden askeri olarak güçlü olmaktan çok, veri tabanı ve bilgi erişilebilirlik açısından daha gelişmiş olmak emperyalist olmak için daha da etkili olmaya başlamıştır. İşte günümüzün geldiği nokta, endüstri sonrası emperyalizm dediğimiz şey tam olarak budur; *Bilgi çağı emperyalizmi*.

3.3. Bilgi Çağı Emperyalizmi

Post-endüstriyel yani endüstri sonrası emperyalizmi anlamak için öncelikle endüstri sonrası dönemde görülen gelişmeleri incelemek gerekmektedir. Çünkü insanlığın şahit olduğu gelişmeler, içinde buldukları toplum yapısını değiştirmekte ve bu durum emperyalizmin işleyişini de değişime uğratmaktadır.

⁴¹⁴ Kore, Japonya'ya yakın bir bölge olması yanında, Komünist Çin ile Sovyetler Birliği arasında coğrafi olarak sıkışmış bir biçimdedir. Dolayısıyla Asya kıtasına komünist yayılmayı engellemek için önemli bir bölge olmuştur. Bu nedenle ABD, Japonya'daki işgal dönemine benzer bir biçimde, Kore'deki Amerikan Askeri Yönetimiyle, solu baskılayan 'demokratik kurumlar' kurarak Kore'nin siyasi manzarasını değiştirmiştir. Klein'a göre bu Amerikan algısı tarafından yönlendirilen bir gelişme olmuştur; “yeni uluslar, komünizm için bir üreme alanı yaratan ticaret akışına engeller inşa ettiler”, Daha fazla bilgi için bkz;

William J. Moon, “The Pillars of American Imperialism: Rationalizing U.S. Cold War Involvement in the Republic of Korea”, **Lethbridge Undergraduate Research Journal**, Cilt:2, Sayı:1, 2007, <https://lurj.org/issues/volume-3-number-1/coldwar> Erişim: 30.10.2018

Geçmişten günümüze insanlık, ilkel dönemden tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişe şahitlik etmiştir. İşte daha önce de söz ettiğimiz bu kırılma noktaları emperyalizmi farklı bir noktaya taşımıştır. Bu bağlamda emperyalizmin sözünü ettiğimiz post-endüstriyalist yapısını anlamak için endüstri sonrası dönemi incelemekte fayda vardır.

Daha önceki bölümlerde endüstri devriminin ilk adımının İngiltere’de tekstil endüstrisi ile atıldığı ele alınmıştı. Bu dönemde makinelerin gelişmesi, tekstil ve demir-çelik sektörlerinin başta gelmesi dönemin özelliklerini gösterirken, araştırma ve geliştirme için harcama yapılmaması dikkat çekmektedir.

Endüstride görülen ikinci aşama diyebileceğimiz gelişme ise Almanya’da bilim ve üretimin birlikte hareket etmesiyle, üretimde teknik eğitimli mühendislerin yaygınlaşmasıyla görülmeye başlamıştır. Bu dönemde ise başta gelen sektörler, kimya, elektrik, otomobil, lastik sanayileri olmuş, araştırma geliştirme harcamaları ulusal gelir içerisinde %1-5 arasında pay almaya başlamıştır.⁴¹⁵

Endüstri sonrası dönem ise *endüstri ötesi* olarak adlandırılmış, David Reisman “endüstri ötesi toplumu” “boş zaman toplumu” olarak tanımlamıştır. Daniel Bell de bu kavramı çeşitli konferanslarında kullanarak, bu kavramla mal üretiminden hizmet üretimine geçişi anlatmıştır.⁴¹⁶ Bu aşama ise diğerlerinden farklı olarak bilgisayar tabanlıdır. Bu dönemde emek gücünün niteliği azalırken, ulusal gelir içinde araştırma geliştirme harcamalarının oranı %5’i aşmıştır.⁴¹⁷

Bell, “endüstri ötesi toplum”u beş maddeyle tanımlamıştır; “1) Ekonomik sektörde maddi mal üretiminden, hizmet ekonomisine geçiş. 2) Mesleki dağılımda profesyonel ve teknik sınıfların artışı. 3) Gelişmenin ve politikanın kaynağı olarak teorik bilginin merkezi önem kazanması. 4) Teknolojinin kontrolü. 5) Yen bir *entelektüel teknoloji* yaratılması.”⁴¹⁸ Bell’in tanımlamasından da anlayabileceğimiz gibi, endüstri ötesi toplum “bilgi” kaynaklıdır ve bilgi çerçevesinde kendini geliştirmektedir ve bu toplumda görülen entelektüel teknolojinin aleti bilgisayardır.⁴¹⁹

⁴¹⁵ İlker Belek, “Postkapitalist” Paradigmalar, Sorun Yayınları, İstanbul, 1999, s.159

⁴¹⁶ Belek, “Postkapitalist”..., s.154

⁴¹⁷ Belek, “Postkapitalist”..., s.160

⁴¹⁸ Belek, “Postkapitalist”..., s.155

⁴¹⁹ Belek, “Postkapitalist”..., s.155

Endüstri ötesi toplumda, bilim ve akıl yürütmeye dayalı değerlerin rolü, toplumun temel kurumsal gereksinimleri olarak öne çıkmıştır. Bunun yanında alınan kararların daha teknik bir nitelik kazanmasıyla bilimciler ve ekonomistler gibi profesyonel mesleklere sahip olan kişiler politik sürecin içine doğrudan girmeye başlamışlardır.⁴²⁰ Bilginin esas kaynak olarak kullanılmasıyla, toplumun temel kurumları da değişmiştir; Bell'e göre sanayi toplumunu mal üretiminin esas kaynağı olarak fabrikalar temsil ederken, sanayi-ötesi toplumu teorik bilginin kaynağı ve değerlendirme merkezi olarak üniversiteler ve araştırma merkezleri temsil etmektedir ve dolayısıyla bu kurumlar toplumun en temel kurumları haline gelmişlerdir.⁴²¹

Ülkelerin daha önceki dönemlerde askeri güce, sanayi olarak gelişmişliğe dayanan gelişmişlik düzeyleri değişiklik göstererek bilimsel kapasiteleri ile ölçülmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu yeni toplumda; bilgi en önemli üretken güç olarak görülmüş, bu nedenle toplumlardaki güç odakları da değişiklik göstermiştir; endüstri öncesi dönemde toprak sahipleri ve askerler, endüstriyel dönemde iş adamlarının sahip olduğu güç, post-endüstriyel dönemde bilim insanlarının ve araştırmacıların eline geçmiştir.⁴²² Bunun yanında siyasi otorite de değişime uğramış, sanayi ve finans kapitalistleri, toplumun yeni karar alıcılar ve planlayıcılar olarak öncü eliti haline gelen teknokratlara (bilim adamları ve mühendislerden oluşan bilgi sınıfı) karşı egemen konumlarını kaybetmişlerdir.⁴²³

Kısaca toparlamak gerekirse; endüstri ötesi toplumun ekonomik tabanı bilime dayalı endüstriler; birincil kaynağı insan; politik sorunu bilim ve eğitim politikaları; toplumsal yapılanma parametleri bilgi ve beceri; sosyolojik tepkileri ise bürokrasiye direnç ile aykırı kültürel hareketlerdir.⁴²⁴ Dolayısıyla bu toplumda bilgi ve beceri, kas gücünden daha önemlidir. Bunun yanında bu toplum iki bakımdan aynı zamanda "bilgi toplumu"dur: "1) Yatırımların kaynakları giderek artan oranlarda araştırma geliştirme çalışmalarından türemektedir. Teorik bilginin artan işlevi nedeniyle bilim ile teknoloji arasında yeni ve doğrudan nitelikli ilişki gelişmektedir. 2) Ulusal gelir ve

⁴²⁰ Belek, "Postkapitalist"..., s.155

⁴²¹ Zeki Parlak, "Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004, s. 98

⁴²² Belek, "Postkapitalist"..., s.157

⁴²³ Parlak, "Sanayi Ötesi Toplum...", s. 96

⁴²⁴ Belek, "Postkapitalist"..., s.156-157

istihdam hacmiyle ölçülen toplumsal ağırlık bilgi alanına kaymaktadır. Mesleki yapıdaki değişim bunun en büyük kanıtıdır.’⁴²⁵

Bilgi kullanımının artmasıyla ve bilginin değer kazanmasıyla emperyalizm de şekil değiştirmiştir. Daha telgrafın bulunmasıyla oldukça etkilenen iletişim ağı, hiç kuşkusuz bilgisayarların yayılmasıyla daha da genişlemiş, bilgi paylaşımı ülkeler arasında giderek artmıştır. Daha önceki dönemlerde bir bilginin paylaşılması günler, haftalar alırken artık saniyeler içerisinde iletişim mümkün olmaya başlamıştır. Bu durumun en büyük sonucu ise coğrafi sınırların artık eskisi kadar etkili olmaması olmuştur. Sınırların giderek yok olmasıyla ‘küreselleşme’ olgusu da karşımıza çıkmaya başlamıştır. Ürettikleri mallara dünyanın farklı bölgelerinde alıcı bulmaları kolaylaşan emperyalist devletlerin adımlarıyla, dünyada görülen eşitsiz büyüme daha da genişlemiştir; çünkü hem ulaşımın hem iletişimin gelişmesi, emperyal devletlerin hedefledikleri ülkelere daha kolay erişebilmesini ve o ülkeleri daha kolay kontrol edebilmelerini sağlamıştır. Söz konusu emperyalist hedefler için kullanılabilen ülkeler varlıklarını bir şekilde sürdürürken, bu ülkelerin çıkarlarına ters düşen ülkelerin varlıkları tehdit altına girmiştir. Bu sadece günümüzde görülen bir gerçeklik olmamış, geçmişte de kendini göstermiştir. Hobsbawm bu durumu şöyle özetlemektedir;

‘Burjuva dünyasının ekonomik, siyasal, toplumsal ve biyolojik düşüncesine temel eğretilmesini veren bu ‘varolma mücadelesinde’ yalnızca ‘en uygun olanlar’ hayatta kalacaktır ve onların ‘uygunluklar’ının garantisi, sadece hayatta kalmak değil, tahakküm etmek olacaktır. O nedenle, dünya nüfusunun büyük bölümü, ekonomik, teknolojik, dolayısıyla askeri bakımdan üstünlükleri tartışılmaz olan ve rakipsiz görünen ülkelerin (Kuzeybatı ve Orta Avrupa ile dışarıdan gelen göçmenlerin yerleştiği özellikle Birleşik Devletler gibi ülkelerin) kurbanı oldu.’⁴²⁶

Kapitalizm, önceki toplum yapılarında olduğu gibi burada da kendini göstermeye devam etmiştir, ancak tıpkı emperyalizm gibi o da toplum yapısına göre şekil almıştır. Evet, endüstri ötesi toplumun insan geliştirmeyi temel almış bir toplum yapısı olabilir, eskiye kıyasla daha demokratik daha katılımcı bir yapısı olabilir ama

⁴²⁵ Belek, “Postkapitalist”..., s.157

⁴²⁶ Hobsbawm, **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.133

bu durum toplum içerisinde kapitalist hareketlerin olmadığını göstermez. Bell, modern kapitalist toplumların sınıf yapısının, sanayi ötesi toplum döneminde bir dönüşüme uğradığını öne sürmektedir. Bell'e göre modern kapitalist toplumdaki sosyal sınıf düşüncesi sanayi toplumunun bir ürünü olup, 1950'den sonra yok olmaya başlamıştır. Bu dönemde, sınıfsal gücün temeli mülkiyetten bilgi üretimine ve bireysel özelliklere kaymasıyla yeni bir güç eliti oluşmuş ve egemen sosyal sınıf bilim adamları, öğretmenler, sanatçılar, medya, sosyal hizmet çalışanları ve yöneticileri içeren 'teknokrasi' ve 'bilgi sınıfı' olmuştur.⁴²⁷

Bilgi toplumu denildiğinde, sanayi-ötesi toplumun yanında enformasyon toplumu da dikkat çekmektedir. Enformasyon toplumu, bilginin önemini vurgulamak için bilgi toplumu olarak da anılmaktadır. "Bilgi çağı" dönemi olarak bilinen bu süreçte, servet kazanımında bilgi ön plana geçmiş, böylece maddi sermayenin yerini zihinsel sermaye almıştır. Zihinsel sermayenin belli bir noktaya kadar sınırlanamaz yapısının da etkisiyle, bütün yönetim ve toplum ilişkileri değişime uğramıştır.⁴²⁸ Bu dönem içerisinde, teknoloji, eskiden insanın yaptığı görevleri üstlenmiş, hatta insanın yapma olanağı olmayan şeyleri yapmaya başlamış, bu nedenle var olan sosyal ve ekonomik yapılar dönüşüme uğramıştır.⁴²⁹ Bu bağlamda toplum içinde yer alan sınıf yapıları da etkilenmiştir. Tıpkı sanayi toplumunun tarım toplumunu zayıflattığı gibi, enformasyon toplumu da sanayi toplumu üzerinde aynı etkiyi yaratmış, tarım üreticilerinin yerini işçi sınıfına bıraktıkları gibi, işçi sınıfı da yerini bilgi üreten eğitimli sınıfa bırakmıştır.⁴³⁰ Endüstri ötesi toplum ile enformasyon toplumunun en büyük ayrımı, endüstri ötesi toplumda hizmet endüstrisi temel iken, enformasyon toplumunda kuaterner (bilgi) endüstrisinin temel olmasıdır. Kuaterner yani enformasyon endüstrisi dört bölümden oluşmaktadır; 1)Enformasyon endüstrileri: Basım yayıncılık, haber reklam, enformasyon işleme ve hizmet, enformasyon makine endüstrileri. 2) Bilgi Endüstrileri; avukatlık, danışmanlık, maliyecilik gibi özel olarak yürütülen bilgi endüstrileri, araştırma ve geliştirme endüstrileri, eğitim endüstrileri. 3)

⁴²⁷ Parlak, "Sanayi Ötesi Toplum...", s. 100

⁴²⁸ Belek, "Postkapitalist...", s.162

⁴²⁹ Belek, "Postkapitalist...", s.163

⁴³⁰ Oylum Tanrıöver, Serkan Kırılı, "Global Köy ve Kültürel Emperyalizm: Küreselleşme Bağlamında Enformasyon Toplumuna Bakış", **E-Journal of Intermedia**, s. 138, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/91439> Erişim: 09.11.2018

Özel olarak işletilen duygusal enformasyon endüstrilerini içeren sanat endüstrileri. 4) Dini ve ruhi eğitim endüstrilerini içeren etik endüstriler.⁴³¹

Üretimin bilgi üzerinde yoğunlaşmasının etkisiyle, yayıncılık, telekomünikasyon, iletişim araçları gibi bilişim sektörleri üzerinde yoğunlaşma görülmeye başlamış, bilgi şirketleri sektörel dağılım içinde önemli bir noktada yer almaya başlamışlardır. 2008 yılında sermaye varlıklarının büyük bölümü, finans şirketleri ve finansal hizmet şirketleri tarafından oluşturulmuş, ikinci en büyük sektör petrol, gaz, kamu hizmetleri olmuş ve bilgi sektörü de en büyük üçüncü sektör olarak yerini almıştır.⁴³² Yani bilginin ekonomideki önemi artmış, böylece bilgi şirketleri küresel kapitalist ekonomide önemli bir yer tutarak, bilişime doğru bir eğilim yaşanmasına neden olmuştur. Çağdaş ekonomide fosil yakıtların hala önemini koruması, sanayi toplumunun bitmediğinin göstergesi olsa da, bilgi üretiminin, satışının ve tüketiminin genel ekonominin önemli bir unsuru haline gelmesi, bilişimin de tıpkı finansallaşma ve sanayileşme gibi çağdaş emperyalist kapitalizmi karakterize edebileceğinin bir göstergesi olmuştur.⁴³³

Bütün bu bilgileri emperyalizme bağlamak varmak istenilen noktaya ulaştıracak olan adımdır; çünkü emperyalizm artık maddi ve askeri bağımlılık boyutundan çıkmış, bilgi bağımlılığı noktasına gelmiştir. Başta iletişim yöntemlerinde olmak üzere her alanda görülen dijitalleşme, ülkelerin bu alanda kendilerini geliştirmek için adım atmaları gerekliliğini doğurmuştur. Tıpkı sanayi devriminde sanayisi gelişmiş ülkelerin diğer ülkeleri ekonomik olarak kendilerine bağımlı hale getirmeleri gibi, iletişim teknolojileri konusunda gelişmiş ülkeler de bu alanda yeteri kadar gelişmemiş dolayısıyla bilgi birikimi edinmemiş ve üretimi olmayan ülkeleri kendilerine bağımlı kılmışlardır. Günümüzde iletişim teknolojisine, sadece vatandaşların iletişimlerinin karşılanması için değil; aynı zamanda askeri, siyasi, ticari alanlarda da ihtiyaç duyulması, Batılı ülkelerin bilgiyi üretip, bilgi birikimini ellerinde tutarken, Japonya ve Güney Kore gibi bazı ülkeler hariç, Doğu'daki birçok ülkeyi üretim merkezleri gibi kullanmalarının yolunu açmıştır.⁴³⁴ Söz konusu ülkelerin

⁴³¹ Belek, "Postkapitalist...", s.164-165

⁴³² Christian Fuchs, "New Imperialism: Information and Media Imperialism?", **Global Media and Communication**, Cilt:6, Sayı:1, 2010, s.40

⁴³³ Fuchs, "New Imperialism: Information and...", s. 41

⁴³⁴ Tanrıöver ve Kırılı, "Global Köy ve Kültürel...", s.139

üretim merkezleri olarak kullanılmasında ana etken, kuşkusuz o ülkelerde üretimin daha az maliyetle yapılmasının mümkün olmasından kaynaklanmaktadır.

Aynı zamanda ülkeler arasındaki sınırların giderek kalkması ve küreselleşme olgusunun da yayılmasıyla, ülkelerin kültürel açıdan iç içe geçmesi de kolaylaşmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle kullanılan çeşitli sosyal ağlar, başka ülkelerin kültürlerinin tanınmasında etkili bir faktör olmuştur. Dolayısıyla kültürel ve medya emperyalizmi gibi başka emperyalizm çeşitleri de tartışılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz kültürel emperyalizmin yolu bilgi emperyalizminden geçmektedir. Batılı devletlerden tek yönlü olarak ve kitap, dergi ithalatı ve medya yoluyla sağlanan bilgi akışı, üçüncü dünya ülkelerini zamanla etkisi altına alarak, Batı kültürünün etkilerinin toplumda görülmesine neden olmuştur. Yani üçüncü dünya ülkeleri, bilgi toplumu olabilmek için bilgi emperyalizmine maruz kalarak kültürel olarak etki altına alınmışlardır. Dolayısıyla, emperyalist devletlerin etkisinden kurtulduklarını ve bağımsız olduklarını düşünseler bile, bir şekilde bu devletlerin kontrolünde kalmaya devam etmişlerdir.

Bilgi emperyalizmini sağlamanın yolunun kitaplar, dergiler, veri tabanları, filmler, bilgisayar yazılımları, turizm, uluslararası konferanslar yoluyla Batılı devletler tarafından tek taraflı olarak sağlanan bilgi akışından kaynaklandığı bilinmektedir. Ancak bunun yanında bilgi altyapısına sahip güçlü ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri kontrol altında tutmak için çeşitli adımlar atmıştır. Clinton yönetiminin, tüm dünyada ekonomik liberalleşmeyi savunurken, bir yandan ise Küresel Bilgi Altyapı Sisteminin (Global Information Infrastructure System-GIIS) kurulmasına adım atmaları bunun en büyük örneğidir. Bu bağlamda, tıpkı geçmişte sahip olduğu deniz dalgalarının gücü ve kontrol yetkisinin Büyük Britanya'nın en büyük ayrıcalığını oluşturması gibi, "kablo dalgalarının" kontrolünün de Amerikan dış politikasının bir hedefi olduğu düşünülmüştür. Söz konusu küresel sistemin oluşturulmasının ABD için büyük bir ticari fırsat olmasının yanında, altyapıların, uluslararası yasaların ve donanım teknolojilerinin geliştirilmesiyle, küresel siyaset üzerinde etkili olacağı ve bilgi teknolojisinin ABD'nin kontrolü altında kalmasını sağlayacağı ileri sürülmüştür.⁴³⁵ Hatta Roach, bilgi emperyalizminin Üçüncü Dünya ülkelerinde, Amerikan

⁴³⁵ Ding Choo Ming, "Information Imperialism: The Unilateral Information Flow From Developed Countries to Developing Countries", *Media Asia*, Cilt:29, Sayı: 3, 2003, s. 12

kapitalizminin genişlemesiyle ve Amerikan ürünlerinin ve iletişim teknolojilerinin yaygın ihracatıyla doğrudan ilişkisi olduğunu iddia etmiştir.⁴³⁶

Bilgi emperyalizmi diğer çeşitleri ile kıyaslandığında daha tehlikeli olarak görülmektedir, çünkü gelişmemiş ülkeleri bilgi, kültürel, psikolojik, politik ve ekonomik olmak üzere daha çeşitli yönlerden etkilemektedir. Tek taraflı gerçekleşen bilgi akışının etkisiyle, birçok kişinin zevkleri, yaşam şekilleri değiştiği gibi, aynı zamanda kaçınılmaz olarak birçok ulus Batılı değerlere yönelmiş, böylece bilgi içeriği yoluyla tahakküme ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda geleneksel değerlerin ve inançların da zarar görmesine neden olmuştur.⁴³⁷ Hatta çok uluslu şirketlerin (multinational corporation-MNC) reklamları Üçüncü Dünya ülkelerinde, batılı değerleri teşvik etme yoluyla yerli olmayan kültürler yaratmak ve dolayısıyla yerli kültürlerle zarar vermektan dolayı eleştirilmiştir.⁴³⁸ Kısacası Batı etkisi ve kontrolü artık ordular, misyonerler, ekonomik bağımlılıklar gibi sömürgeci kontrolün aksine, bilgi, eğlence, kitle iletişim araçları ve teknoloji ile yayılmaya başlamıştır.

Oluşan yeni küresel bilgi sisteminde emperyalizmin kendini göstermesi kolay olmuştur; çünkü gelişmekte olan birçok ülke, ekonomik kalkınma, modernleşme ve sanayileşme ile telekomünikasyon ve bilgi üretimi arasında bağlantı kurmuş ve kalkınmak için bu faktörleri gerekli görmüştür. Bu bağlamda tıpkı Batılı devletler gibi liberalleşmeyi ve küreselleşmeyi desteklemişler, açık ekonomi sistemini savunmuşlar böylece yerel pazarlarında Batı medya şirketlerine yer açmışlardır.⁴³⁹ Dolayısıyla, Batı medyası güçleri genişleyerek bu ülkeleri etki altına almaya devam etmişlerdir. Böylece gelişmekte olan ülkelerin ulusal bütünlüklerini ve egemenliklerini koruma çabaları, dijital dünyanın ulusal sınırları ortadan kaldırmasıyla etkisiz kalmış, dijital bilginin büyümesiyle hükümetler bilgiyi kontrol etmekte zorlanmış ve bilgi akışını engelleyemez hale gelmişlerdir.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Colleen Roach, "Cultural Imperialism and Resistance in Media Theory and Literary Theory", **Media Culture and Society**, Sage Publications, Cilt: 1, Sayı: 19, 1997, s.48

⁴³⁷ Ming, "Information Imperialism: The Unilateral...", s.12

⁴³⁸ Subir Sengupta, Katherine T. Frith, "Multinational Corporation Advertising and Cultural Imperialism: A Content Analysis of Indian Television Commercials", **Asian Journal of Communication**, Cilt:7, Sayı:1, 1997, s.1

⁴³⁹ Ming, "Information Imperialism: The Unilateral...", s.13

⁴⁴⁰ Ming, "Information Imperialism: The Unilateral...", s.13

Batılı ürünlere olan ilginin artması, Batılı devletlere finansal kardan daha fazlasını sağlamaktadır. Batılı kitapların ve filmlerin yerel olanlardan daha fazla talep görmesi, Üçüncü Dünya ülkelerinde satış ofisi kuran Batılı yayıncıların sayısının artmasına neden olmuş, bu ülkeler yerel üretim yoluyla hatta diğer Üçüncü Dünya ülkelerinden yapılan ithalatlara talepleri karşılayamamış, dolayısıyla yerel bilgi ve eğlence endüstrileri yabancı olanlarla rekabet edemez hale gelmiştir.⁴⁴¹ Bunun etkisiyle Batı'nın ürünü olan kitap ve filmlerle yetişen ve gelişen genç kesim, Batı'ya özenmeye, onların yaşam tarzlarını benimsemeye başlamışlardır. Çünkü Batı onlar için modernleşme anlamını taşımaktadır. Tıpkı Herman ve McChesney'in iddia ettiği gibi, ticari medyanın tüketiminin küresel yayılımı, yerel kültürlerin erozyona uğratılmasına neden olmuştur.⁴⁴²

Batı kültürünün yayılmasında kimi ülkelerin politikalarının da etkili olduğunu söylemek doğrudur. Bu kültürlerin, özellikle Amerikan kültürünün yayılması, Üçüncü Dünya ülkelerinin hükümetlerinin liberal politikaları takip etmesi sayesinde canlılık kazanmıştır. Bu ülkeler, yerel bilgi ajanslarını, yerel endüstrileri ve yerel olan değerleri teşvik etmek yerine, daha kaliteli ve kolay erişilebilen ithalatı tercih etmişler, böylece Batı kültürüne kendilerini tamamen teslim etmişlerdir. Örneğin, Singapur hükümetinin, liberal bir tavır takınarak, Singapur reklamcılık uygulaması yönetmeliğinde belirtilen etik davranış standartlarına ters düşmediği takdirde, yabancı reklamlar üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmediği, bu bağlamda Singapur medyasının Batı modellerini kullanarak, Batılı değerleri yansıtan İngilizce yabancı reklamlarla dolu olduğu belirtilmiştir.⁴⁴³ Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; herhangi bir kısıtlama olmadan, Batı'dan Singapur'a tek taraflı bilgi akışı, aradaki gerek politik gerek sosyal sınırı ortadan kaldırdığı gibi, Batı kültürünü direkt olarak bu ülkeye yansıtmıştır. Ancak bu noktada şunu belirtmek gerekir; Üçüncü Dünya ülkelerinin Batılı ülkelere kapılarını açmalarının en büyük nedeni teknik eksiklikleridir. Batı ile rekabet edemeyen ve Batı kadar bilgi üretimi yapamayan bu toplumlar, sahip oldukları eğitim kurumlarında, Batıdan gelen kitap ve dergileri kullanmışlardır. Dolayısıyla bu kaynakların kesilmesi durumunda oluşan açığı

⁴⁴¹ Ming, "Information Imperialism: The Unilateral...", s.14

⁴⁴² Fuchs, "New Imperialism: Information and...", s. 43

⁴⁴³ Lee Chun Wah, "Relocating Coca Cola's Cultural Space in Singapore", *Media Asia*, Cilt:24, Sayı:1, 1997, s. 40

karşılayamamaktan çekinmiş olabilmeleri mümkündür, ancak yine de yerli üretimin desteklenmesi ve yerli ürünlerin tercih edilmesini sağlayacak politikaların geliştirilmesi bu toplumları bu kadar bilgiye bağımlı yapmaktan kurtaracak tek çözümken, yine de kolay olan seçilmiş, Batı kültürüne açık davetiye sağlanmıştır.

Gerek veri tabanları, gerek bilgisayar sistemleri konusunda Batı ülkeleri gelişmekte olan ülkelerin fazlasıyla önünde bulunmakta ve Batı toplumları bilgiyi bir meta olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bilgi emperyalizmini gerçekleştirmek onlar için çok da zor değildir. Bilgi emperyalizmin önlenmesi için yapılabilecek en büyük adım tek taraflı bilgi akışının sona erdirilmesini sağlamaktır. Ancak bunun için gelişmekte olan ülkelerin bilgi üretiminde Batı ile rekabet edebilecek bir pozisyona geçmesi gerekmektedir. Bu kolay bir adım değildir; çünkü bilgi üretimi için bilginin sağlanmasını kolaylaştıracak bir altyapı gerekmektedir. Ancak, Üçüncü Dünya hükümetlerinin, kitap, dergi vs. yoluyla sağlanan tek taraflı bilgi akışını kesmesi ve kendi bilgi üretimlerini yapması bile, bu ülkeleri bilgi emperyalizminden korumak için yeterli değildir. Bugün, tüm dünya çevrimiçi bir sistem içinde yaşamaktadır. Tüm toplumların bireyleri, kendi istekleriyle Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal ağları kullanmakta ve burada kendi bilgilerini kendi rızalarıyla paylaşmaktadır. Dolayısıyla insan zihnini çevrimiçi internet sistemi de etkilemektedir ve bu sistemi engellemek devletleri demokratik olmaktan çok uzak bir noktaya taşımaktadır. Dolayısıyla önüne geçilmesi neredeyse imkansızdır.

Tüm bunların ötesinde, Batı'nın sahip olduğu bilgi birikimini "silah" olarak kullandığına dair varsayımlar da ortaya atılmış ve buna örnek olarak Stuxnet⁴⁴⁴ virüsü gösterilmiştir. Stuxnet, İran'ın nükleer ve petrol güç sistemlerine giren ve İran'ı ulusal anlamda bir karartmaya ve daha da kötüsü nükleer bir erimeyi başlatma emrini bekleyen ilk virüs silahı olarak adlandırılmaktadır. Bu virüsün nereden geldiği tam olarak bilinmese de Stuxnet'in, İsrail'in gizli nükleer tesisinin merkezi olan Dimona'da test edildiği bilinmektedir ve dolayısıyla şüpheler ABD ve İsrail üzerinde

⁴⁴⁴ Amacı daha fazla bilgisayara yayılıp, o bilgisayarlara zarar vermek olan diğer virüs türlerinden farklı olan bu virüs, bir sisteme yayılmak yerine, endüstriyel sistemleri gizlice gözetlemeye ve yeniden programlamaya programlanmış, tamamen siber savaş amacı taşıyan bir virüştür.

yoğunlaşmıştır. Emperyal ülkelerin, bu virüsü geliştirmek istediği düşünülse de, virüs açığa çıkmış, açık kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴⁵

Yatırım, ticaret, yoğunlaşma, finansallaşma gibi emperyalizmin askeri araçlara başvurmayan ekonomik stratejileri olmasına rağmen, tüm bölgelerin emperyalist devletler tarafından kontrol altında tutamaması ve bu bağlamda bazı direnişlerin ortaya çıkabilmesi muhtemeldir. Bu direnişleri kırmak, krizlerin üstesinden gelmek ve sermaye için güvenli ekonomik etkiyi sağlamak için, savaş, emperyalist devletlerin kullandığı nihai sonuçtur. Yani bu durum, emperyalizmin ekonomik kısmını teşvik etmek için ekonomik olmayan yollarla sürdürülebilmesidir.⁴⁴⁶ İşte böyle bir durumda, ‘bilgi’ iki önemli rol oynamaktadır. İlk olarak düşmanları ve yabancı halkı sindirmek, etkilemek ve onları manipüle etmek için medya aracılığıyla psikolojik savaş yürütmekte bilgi önemli bir faktördür. İkinci olarak ise, savaşın bilgilendirilmesini sağlayan bilgisayar tabanlı silah sistemleri mevcuttur ve bu iki unsur 2003 Irak Savaşı ve 2001 Afganistan Savaşının önemli özellikleri olarak vurgulanmıştır.⁴⁴⁷ Dolayısıyla bilgi, yeni emperyalizmde savaşın önemli bir silahı haline gelmiştir. Ancak bilgi savaşında amaç hiçbir zaman düşmanı yok etmek ya da yenmek değildir; bu nedenle bilgi savaşı maddi değil, fiziksel yıkım ve yenilgi amaçlamaktadır.⁴⁴⁸

Emperyalist devletler her ne kadar ‘bilgi’ faktörünü kullanıp toplumları rızaya dayalı hegemonya altına almak isteseler de söz konusu savaşlar sonrasında ABD’nin saldırgan tavırları, Soğuk Savaş sonrası dönemde elde ettiği rızaya dayalı hegemonyadan ‘‘tahakküme’’ dayalı hegemonik bir sisteme geçmesi olarak yorumlanmıştır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Adam Fish, “**Information Imperialism**”, 2011, <https://sageminds.org/2011/06/20/information-imperialism/> Erişim: 13.11.2018

⁴⁴⁶ Fuchs, “**New Imperialism: Information and...**”, s. 51-52

⁴⁴⁷ Fuchs, “**New Imperialism: Information and...**”, s.55

⁴⁴⁸ Fuchs, “**New Imperialism: Information and...**”, s.55

⁴⁴⁹ Kemal Çiftçi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: ‘Rıza’ya Dayalı ‘Hegemonya’dan ‘İmparatorluk Düzenine, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:10, 2009, s. 204

SONUÇ

Sanayileşme uluslararası alanda birçok etkiye neden olurken, dünyayı da büyük değişimlerle karşı karşıya getirmiştir. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Avrupalı devletlerin sahip oldukları zenginlikleri bilim ve teknoloji ile buluşturmaları üretimin hiç görülmediği şekilde artmasını tetiklemiştir. Dünyanın tanık olduğu bu değişim, ekonomik etkileri beraberinde getirirken, kimi zaman toplumsal ve siyasi etkiler, ekonomik etkilerin önüne geçmiştir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki; gerek toplumsal gerek siyasi olsun, yaşanan değişimlerin temeli ekonomik gelişmelerin temeline dayanmaktadır.

Yüzyıllar boyunca sistem içerisinde bir şekilde var olan kapitalist düzen, Sanayi Devrimi döneminde de kendini göstermiştir. Bunun ilk adımlarından biri, vasıflı işçi maliyetinden tasarruf etmek isteyen kapitalistlerin insan gücünün yerini tutan makine arayışları olmuştur. Bu durum ilk bakıldığında kötü olarak gözükse de aslında endüstrileşmeyi hızlandıran bir faktör olmuştur; Çünkü toplum içinde sürekli bulunan ucuz emek endüstrileşmenin gecikmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kapitalist sistem endüstrileşme için atılan adımlara fayda sağlayan bir unsur olmuş, ancak bunu yaparken aynı zamanda kapitalist olmayan kitlelerin gelirlerini düşüşe geçirmiştir.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle görülen kapitalizmin ana unsurlarından birinin sömürgecilik olduğunu söylemek doğrudur. Çünkü sanayileşen ülkeler, çalışma koşullarının zorluğu, düşük ücretler, çocuk ve kadın işçiliği gibi unsurlarla kendi toplumlarını sömürürlerken, aynı zamanda başka ülkeleri de sömürme yoluna gitmişlerdir. Hammaddelerini sömürgelerinden elde eden bu ülkeler, ürettikleri malları yine sömürgelerinin pazarlarında satmışlar ve kapitalist sistemi bir şekilde ayakta tutmuşlardır.

Kapitalist sistemin varlığı ve daha önce sözü edilen çalışma koşulları işçi hareketlerine hız kazandırmış, temeli toplumda var olan her türlü eşitsizliğe dayanan sosyalizmin doğuşu kaçınılmaz olmuştur. Yani sanayileşmenin etkileri bir dokuma makinesiyle başlayıp, tıpkı bir iplik sökücü gibi durmadan devam etmiştir. Ancak etkiler bunlarla sınırlı değildir; sanayileşme ile birlikte ülkeler arasında o güne kadar

görülmemiş bir rekabetin kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Sanayisi gelişmiş ülkeler hammadde ve pazar arayışı içinde gelişmemiş ülkelere emperyalist bir biçimde yaklaşmış ve onların kaynaklarını sömürmüşlerdir. Bu durum ise post-endüstri dönemini şekillendiren en büyük unsurlardan biri olmuştur. Çünkü bu durum ülkeleri savaşların eşiğine getirmiş, daha fazla güç ve daha fazla kaynak için kapitalist ülkeler geri adım atmayarak emperyalizmin daha da yayılmasına neden olmuşlardır. Dolayısıyla sanayileşme bazı ülkeler için gelişimi ve zenginliği ifade ederken, bazı ülkeler için ise sömürülmeyi ve gelişmekten alıkonmayı ifade etmiştir.

Sanayileşmenin neden olduğu uluslararası rekabet ve emperyalizmin en büyük ve dünya düzenini en çok etkileyen sonuçları Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıdır. Bilimin savaşları daha da yıkıcı hale getirmesi, bu savaşların daha etkili olmasının en büyük nedenidir. Topla tüfekle savaşılan bir dönemden, makinalı tüfeklerle, ağır toplarla, nükleer silahlarla ve hava bombardımanlarıyla savaşılan bir döneme geçilmesi ve ülkeler arasındaki silahlanma yarışı elbette ki kayıpların daha fazla olmasının birinci nedenidir. Bunun yanında sanayileşmenin etkisiyle atılan emperyalist adımların artmasının da etkisiyle ülkeler arasındaki ilişkiler kıtalar arasında yayılmaya başlamış, dolayısıyla savaşlar geçmiş savaşlarla kıyaslandığında daha geniş coğrafyalara yayılmaya başlamışlardır. Ancak bu savaşlar da emperyalizmin aşılması için yeterli olmamış, emperyalizmin başka boyutlarla ortaya çıkmasının yolunu açmıştır.

Tezin önceki bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, emperyalizmin farklı çeşitleri olduğunu söylemek doğrudur. Bu çeşitleri meydana getiren; siyasal sistemler, ekonomik gelişmeler, uluslararası olaylar, güçlü olma isteği ve kapitalist kar arzusu gibi çeşitli faktörler vardır. Söz konusu faktörler emperyalizmin oluşması için gerekli zihniyetin oluşmasına destek vermekte, ona bir zemin hazırlamakta ve varlığını sürdürmesi için yardımcı olmaktadır. Böylece emperyalizm, kendi kendini besleyen bir sistem içerisinde var olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla emperyalizmi belli bir dönemle sınırlamak doğru değildir; Emperyalizm, içinde bulunduğu dönemde, sistemin ilerleyişinin izin verdiği etkiyle farklı boyutlarda meydana çıkmaktadır.

Emperyalizm önceki dönemlerde sömürgeler ve kanlı fetihler aracılığıyla ortaya çıkmış, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla sonlanmış olarak

düşünülmüştür. İşte bu noktada, emperyalizm çeşitlenmeye başlamıştır; fetih politikalarının ötesinde, farklı ekonomik ve siyasi politikalar uygulanmaya başlanmış, ülkeler içerden etki altına alınmaya başlamıştır. Yani bağımsızlık kazandığını düşünen ülkeler, kendi içlerinde bulunan çeşitli siyasi, sosyal, iktisadi yapılar aracılığıyla emperyalizmin var olmasına izin vermişlerdir. Dolayısıyla emperyalizm çağının tamamen bittiğini söylemek doğru değildir.

Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve ülkelerin savaş, antlaşma gibi birbirleriyle girdiği etkileşimler küreselleşme unsurunun hızla yayılmasındaki en büyük etkenler olduğunu söylemek mümkündür. Hiç şüphesiz küreselleşmenin etkisiyle ortadan kalkan sınırlar, ülkeler arasındaki bağlantıları güçlendirmekte ve emperyalizmin gelişimine daha da katkı sağlamaktadır. Söz konusu sınırlar, jeopolitik değil; daha çok ekonomik, politik ve kültürelidir. Küreselleşme ülkeler arasındaki ticaret ve sermaye akışını arttırmakta, bir şekilde güçlü olan daha büyük payı almakta ve kapitalist kar arzusunun doğurduğu eşitsizlik kendini yeniden göstermektedir. Bu nedenle küreselleşmeyi emperyalizmin bir aşaması olarak yorumlamak mümkündür.

Sınırların geri plana atılmasıyla, tıpkı sömürgecilik döneminde olduğu gibi, gelişmiş ülkeler üretimlerini daha az gelişmiş ülkelere ya da üretimin daha ucuza mal olduğu ülkelere yapıp, maliyetlerini düşürürken o bölgede yaşayan insanların daha fazla çevresel kirliliğe maruz kalmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla post-endüstriyel emperyalizm sadece devletler üstü bir sorun değil; toplum içinde yaşayan insanların büyük bir sorunu haline gelmektedir.

Sanayileşmenin birçok alanda gelişimi sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla sanayileşmenin etkisiyle gelişim gösteren sadece demiryolları ve buhar gemileri olmamış, aynı zamanda dünya çapında telgraf ve hızlı kablo ağları gelişim göstermiş, bu durum coğrafyanın sınırlarını ortadan kaldırarak kıtalar arası iletişim hız kazanmıştır. Kalkan sınırların ve artan iletişimin etkisiyle, pazarlar ve tüccarlar arasında yakınlaşma ortaya çıkmış bu durum sermaye akışının yanı sıra bilgi ve fikir akışının da artışına yol açmıştır.

Bütün bunların yanında kıtalar ve ülkeler arasındaki sınırları kaldıran başka faktörler de vardır. Post-modern anlayışı benimseyen Batılı devletler, emperyalizm

politikalarını bu amaçla değiştirmişler ve bu bağlamda en büyük yardımı endüstri faktöründen almışlardır. İnsan hayatını kolaylaştıran ve git gide güçlenen endüstri, emperyalizmin zeminini belli sınırlardan daha ötelere yaymaktadır. Ülkelerin birbirlerine ulaşmaları daha kolay olduğu gibi, birbirlerinin gizli kapılarını aramaları da hem küreselleşme hem de endüstri sayesinde daha mümkün hale gelmiştir. Demokratik olduklarını her fırsatta getiren bu devletler, “demokratik olmadıkları” gerekçesiyle diğer devletlere müdahaleden kaçınmamışlardır. Bu konuda ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgali en net örnekler olmuştur. Ancak her şeyden önce belirtmek gerekir ki; ABD’nin bu müdahaleleri yapmasında en büyük etken, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluklarını tamamen kendisinin doldurması isteğinden kaynaklanmaktadır. En güçlü kim ise, en iyi o sömürür zihniyetiyle küreselleşmenin en büyük payını kendine almak isteyen ABD, dünya kamuoyundan büyük tepkiler alsa da sert adımlar atmaya devam etmiştir.

Dünyada en büyük güç olarak konumlanmak isteyen ABD’nin bugün en büyük ilerlemesi bilgi teknolojileri alanında kendini göstermektedir. Bilgi Çağı’na uygun hareket eden Amerikan emperyalizmi, bilgi sistemlerini ele geçirerek ülkeleri kontrol altında tutmayı ve Amerikan kapitalizmini genişletmeyi hedeflemektedir. Stuxnet virüsü gibi, endüstriyel sistemleri gizlice gözetlemeye ve onları yeniden programlamaya yarayan bir siber savaş virüsünün İsrail’in gizli nükleer tesisinin merkezi olan Dimona’da test edildiğinin bilinmesi, şüpheleri İsrail ve ABD üzerinde yoğunlaştırmakta, dolayısıyla bu ülkelerin teknolojiyi belki bu amaçla da kullanabileceğini bize göstermektedir.

Meydana çıkan yeni küresel bilgi sisteminde, gelişmemiş toplumlar modernleşme ve kalkınma için Batılı devletlere ihtiyaç duymuşlar ve kapılarını onlara açıp pazarlarında Batılı ürünlere geniş yer vermişlerdir. Bu batılı devletler için kar amacı gütmekten ziyade, bu ülkeleri kendi ürettikleri kitap, dergi, film, veri tabanları ile etkileme açısından önem taşımaktadır. Şüphesiz bir toplumu en kolay kontrol etme yolu, o toplumun kültürünü, dilini, sahip olduğu değerleri değiştirmekten geçmektedir. İşte Batılı devletler, bu bağlamda kendi kültürlerini, kendi ürünleriyle gelişmemiş toplumlara dayatmakta ve bunu o ülkelerin kendi rızalarıyla gerçekleştirmektedirler.

Bu nedenle, kültür çeşitliliği git gide azalırken, Batı merkezli bir kültürel sisteme doğru ilerleyiş görülmektedir.

Post-endüstriyel emperyalizmden kurtulmanın yolu da tıpkı diğer emperyalizm çeşitlerinde olduğu gibi önce toplum bazında bir farkındalıktan geçmektedir. Ancak bu emperyalizm çeşidinin en büyük sorunu, hali hazırda toplum tarafından “rıza” unsurlarıyla kabul görmesidir. Bugün birçok toplumda hemen hemen herkes kişisel bilgilerini sosyal ağlar aracılığıyla veri tabanlarında paylaşmaktadırlar. Bunun yanında Amerikan ürünü olan lüks telefonlara parmak izlerini kaydetmekte hatta “Face ID” adı verilen yüz tanıma sistemlerini de kullanmakta, böylece kişiye özel bilgiler bu veri tabanlarına kaydedilmektedir. Dolayısıyla Batı kültürünün birer ürünü olan bu cihazları kullanmaktan ziyade, halkın yerli üretime yönelmesi gerekmektedir. Ancak, toplum ne kadar bilinçlenirse bilinçlensin yerli üretim yoksa bu kısır döngünün son bulması imkansızdır. Burada ise hükümet politikaları devreye girmeli ve yerli üretim teşvik edilmelidir. Çünkü kendini geliştiren, eğitim seviyesini yükselten, üreten ve dolayısıyla başka toplumlara bağlı olmayan her toplum emperyalizmin zincirini kırarak gücü kendinde bulacaktır.

Bunun yanında her ne kadar bilgi emperyalizminden bahsedip, teknolojik bağlamda olayları ele alsak da, ülkelerin sahip olmak istedikleri şey tam olarak ‘bilgi’ değildir. Yani emperyalizmin bu yeni düzeninde ülkelerin birbirleriyle bilgi ya da teknolojik birikim için savaşa gideceği öngörülmemektedir. Esas amaç tıpkı geçmişteki gibi, başka ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar, sermaye birikimleri, ekonomik ve siyasi güçtür. Geçmişte yaşanan savaş unsurlarına bakıldığında hemen hepsinin bu çerçevede gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla burada bilgi sadece bir araç niteliğindedir; Bir ülkede kaos yaratmak, o ülkenin insanlarını gerek medya, gerekse yazılı kaynaklarla etki altına alabilmek için yeri doldurulamaz bir araç. Dolayısıyla söylediğimiz gibi, bilginin kötüye kullanılmaması ve emperyalizme bir araç olmaması için, toplumsal farkındalık gerekmektedir.

KAYNAKÇA**KİTAP**

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017

ASHTON, Thomas S., **The Industrial Revolution**, Oxford University Press, Londra, 1955

BELEK, İlker, **“Postkapitalist” Paradigmalar**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1999

BUKHARİN, Nikolai, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Kalkedon Yayınları, Uğur Selçuk Akalın(Çev.), İstanbul 2009

CHAUDHURI, Sudip, **The Indian Economy: Major Debates Since Independence**, Oxford University Press, New Delhi, Hindistan, 1998

DOBB, Maurice, **Kapitalizm Sosyalizm Az Gelişmiş Ülkeler ve Kalkınma**, (Çev. Mehmet Selik), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1981

DOĞAN, Orhan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (XIX.-XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi)**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011

DURAN, Hacı, **Endüstri Çağının Dinamikleri**, Değişim Yayınları, 2002, İstanbul

EKİN, Nusret, **Endüstri İlişkileri**, Venüs Ofset, İstanbul, 1987

ENGELS, Friedrich, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, (Çev. Öner Ünalın), Sol Yayınları, Ankara, 1974

EROL, Metin, **Sanayileşme ve Ekonomik Gelişmenin Sosyolojisi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002

FRANK, Andre Gunder-KILLS, Barry K., **Dünya Sistemi: Beşyüz Yıllık mı, Beş Binyıllık mı?**, İmge Kitapevi, Esin Soğancılar (Çev.), Ankara 2003

FULBERT, George, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, 2011

GENCER, Ali İhsan-ÖZEL, Sabahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2004

HALL, Stuart, “The West and the Rest: Discourse and Power”, **Formations of Modernity**, Oxford University Press, 1992

HARDT, Michael-NEGRI, Antonio, **İmparatorluk**, Ayrıntı Yayınları, Abdullah Yılmaz (Çev.), İstanbul, 2012

HELLER, Henry, **The Birth of Capitalism: A 21st Century Perspective**, Pluto Press, London, 2011

HOBSBAWM, Eric, **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Çev. Bahadır Sina Şener , Ankara, 2013

HOBSBAWM, Eric, **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003

HOELBLING, Walter, “The Second World War: American Writing”, **The Cambridge Companion to British and American War Literature**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009

HUBERMAN, Leo, **Sosyalizmin Alfabeti**, (Çev. Alaattin Bilgi), Çağ Matbaası, Ankara, 1976

IENAGA, Saburo, **Japan’s Last War**, Australian National University Press, Canberra, 1979

KEMP, Tom, **Theories of Imperialism**, Bookprint Limited, Londra, 1967

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2009

KISSENGER, Henry, **Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin**, Nalan Işık Çeper (Çev.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015

KOCKA, Jürgen, **Capitalism: A Short History**, Çev. Jeremiah Riemer, Princeton University Press, New Jersey, 2016

KRIEDTE, Peter-MEDICK, Hans-SCHLUMBOHM, Jürgen, **Industrialization Before Industrialization**, Çev. Beate Schempp, Cambridge University Press, 1981

LENIN, Vlademir İ., **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Sol Yayınları, Cemal Süreya(Çev.), Ankara, 2013

MARX, Karl, **Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi**, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul 2011

MARX, Karl-ENGELS, Friedrich, **Komünist Manifesto**, Çev. Celal Üster ve Nur Deriş, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015

Marx, Karl-ENGELS, Friedrich, **Collected Works-Volume 35: Karl Marx Capital Volume I**, Çev. Richard Dixon, Lawrence ve Wishart Publishers, London, 1996

Marx, Karl-ENGELS, Friedrich, **Alman İdeolojisi**, Sol Yayınları, Sevim Belli (Çev.), Ankara, 1999

NELSON, Joel I., **Post-Industrial Capitalism: Exploring Economic Inequality in America**, Sage Publications, London, 1995

NIKİTİN, P., **Ekonomi Politik**, Çev. Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1995

ÖNGEL, F. Serkan, **Kapitalizmin Kıskaçında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayi Üzerine Bir İnceleme**, Renas Yayıncılık, Ankara, 2013

ROBERTS, J.M., **Dünya Tarihi II: 18. Yüzyıl ve Sonrası**, Çev. İdem Erman-Tansu Akgün, İnkılap Kitabevi, Cilt 2, 2002

ROSKIN, Michael G., **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Bahattin Seçilmişoğlu (Çev.), Adres Yayınları, Ankara, 2013

RUSSELL, Dora ve Bertrand, **Endüstri Toplumunun Geleceği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, İstanbul, 1979

SERTOĞLU, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011

SWEEZY, Paul, Maurice Dobb'un Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler Eleştirisi, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 1984

TODD, Allan, **Revolutions 1789-1917**, Cambridge University Press, United Kingdom, 2003

VERACINI, Lorenzo, "Colonialism", **Keywords for Radicals: The Contested Vocabulary of Late-Capitalist Struggle**, AKPress, USA, 2016

WALLERSTEIN, Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi**, (Çev. Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004

TEZ

GÖNÜL, Mehmet Vecdi, Sanayileşme ve Batılılaşma Sürecinde Türkiye'de Teknolojik Belirlenmişlik: Bir Model Önerisi Olarak Offset Uygulaması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013

KARAGÖZ, Betül, *Mutlakiyetçi Devletten Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Dünya Sistemine: Sivil Uygarlığın Kurumsallaşma Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008

KÖYMEN, Esmâ, *Emperyalizm Kapitalizmin Doğasında (mı)dır?*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2009

ÖKTEM, Kerem Gabriel, *Pathways to Universal Social Security in Lower Income Countries: Explaining the Emergence of Welfare States in the Developing World*, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006, Ankara

ŞAHİNKAYA, Serdar, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma & Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998

MAKALE

AFFLERBACH, Holger, “What was the Great War About?”, **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s. 3-7

ALBAYRAK, Mustafa, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Cilt:6, Sayı:6, 1995, s.1-38

ALKAN, Necmettin, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırma Enstitüsü Uluslararası Sempozyum, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 157-178

ALGANER, Yalçın-ÇETİN, Müzeyyen Özlem, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:23, Sayı:2, 2007, s.285-309

ALGANER, Yalçın-YILMAZ, Çağlar, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, **Journal of Life Economics**, Cilt:3, Sayı:1, 2016, s. 93-114

ALPTEKİN, M. Yavuz, “Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:10, 2015, s. 231-241

AKAGÜNDÜZ, Ümüt, “Sanayi Devrimi ve Sanayileşme”, **Uygarlık Tarihi**, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2010, s. 371-378

AKIN, Fethullah, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye”, **İş ve Hayat Dergisi**, Sayı:5, 2017, s. 119-134

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırma Enstitüsü Uluslararası Sempozyum, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 23-30

ATEŞ, Davut, “Industrial Revolution: Impetus Behind the Globalization Process”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:15, Sayı:2, Manisa, 2008, s.31-48

AYDEMİR, Cahit-GENÇ, Selma Yılmaz, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:36, 2011, s. 226-241

AYTEPE, Oğuz, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:24, Kasım 1999-2003, s.475-486

BAĞÇE, Emre, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No: 28, Mart 2003, s.63-79

BAMPİLİS, Tryfon, “Industrial Revolution”, **The Encyclopedia of Consumption and Waste**, Sage Publications, 2012, s.425-428

BAYCROFT, Timothy, “War and Industry: Lille at the Crossroads”, **Dutch Crossing: Journal of Low Countries Studies**, Cilt:41, Sayı:3, 2017, s.264-274

BİRSEL, Haktan, “Emperyal Fransa’nın Osmanlı Cezayir Stratejik Düzleminde Bir Kültür ve Kimlik Asimilasyonu Örneği, (Aziz Charles de Faucauld’un Mektubu)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 29, 2013, s.43-56

CHICHERING, Roger, “Strategy, Politics and the Quest for a Negotiated Peace: The German Case 1914-1918”, **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s. 97-116

CICCARIELLO-MAHER, George, “Colonialism”, **The Encyclopedia of Political Thought**, Published by Johny Wiley&Sons Ltd., 2015, s.2-10

CRAFTS, Nicholas Francis Robert, “Industrial Revolution in England and France: Some Thoughts on the Question, ‘Why was England First’”, **The Economic History Review**, New Series, Sayı: 30, 1977, s. 429-441

ÇELİK, Muhammed-DAĞ, Mehmet, “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, s. 50-70

ÇELİKÇİ, Abdül Samet-KAKIŞIM, Can, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2013, s.83-99

ÇINAR, Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, **Akademik Bakış**, Cilt:8, Sayı:15, 2014, s. 39-56

ÇİFTÇİ, Kemal, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rıza”ya Dayalı “Hegemonya”dan “İmparatorluk Düzenine, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:10, 2009, s. 203-219

DANACIOĞLU TAMUR, Esra, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, 2006, s. 3-20

DOĞAN, Orhan-ERDOĞAN, Aysel, “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, 2017, s. 839-847

EMERSON, Rupert, “Colonialism”, **Journal of Contemporary History**, Cilt:4, Sayı:1, 1969, s.3-16

EMİROĞLU, Hüseyin, “İkinci Dünya Savaşı’na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 14, 2007, s.63-90

ENGELS, Friedrich, “The Condition of the Working Class in England”, **American Journal of Public Health**, Cilt:93, Sayı: 8, 2003, s.1246-1249

EROL, Metin, “Üretim Kapasitesini Arttıran Toplumsal Mekanizma Olarak Modernleşme”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı:1, 2001, s. 25-47

FONG, Glenn R., “Follower at the Frontier: International Competition and Japanese Industrial Policy”, **International Studies Quarterly**, 1998, Cilt:42, Sayı:2, s.339-366

FOSTER, John Bellamy, “Imperial America&War”, **The Politics of Imperialism and Counterstrategies**, Aakar Books, Hindistan, 2004, s. 25-36

FUCHS, Christian, “New Imperialism: Information and Media Imperialism?”, **Global Media and Communication**, Cilt:6, Sayı:1, 2010, s.33-60

GALBI, Douglas A., “Child Labor and The Division of Labor in the Early English Cotton Mills”, **Journal of Population Economics**, Cilt:10, Sayı:4, 1997, s.357-375

GÜLER, Yavuz, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2005, s. 227-240

GÜNAY, Durmuş, “Sanayi ve Sanayi Tarihi”, **Mimar ve Mühendis Dergisi**, Sayı 31, İstanbul, 2002, s. 8-14

JAHAN, Sarwat-MAHMUD, Ahmet Saber, “What is Capitalism?”, **Finance&Development-A Quarterly Publication of the International Monetary Bank**, Cilt:52, Sayı:2, Haziran 2015, s.44-45

JEFFERY, Keith “British Strategy and War Aims in the First World War”, **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s. 45-60

KARABULUT, Bilal, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi”, **Akademik Bakış**, Cilt:8, Sayı:15, 2014, s.57-72

KOÇ, Erdem-KAYA, Kadir-ŞENEL, Mahmut Can, “Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri- Ekonomik Güven Endeksi”, **Mühendis ve Makina**, Cilt 58, Sayı 688, 2017, s. 15-37

KOLONITSKII, Boris, “War as Legitimation of Revolution, Revolution as Justification of War: Political Mobilisation in Russia 1914-1917”, **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s. 61-78

KON, Kadir, “Yüzüncü Yılında (Öncesi ve Sonrasıyla) Birinci Dünya Savaşı 1914-2014”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:11, Ankara, 2014, s. 37-51

KURTCEPHE, İsrail, “Trablusgarp’ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:2, Sayı:6, 1990, s. 361-375

KÜÇÜKKALAY, A. Mesut, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1997, s. 51-68

LANGLOIS, Richard N., “The Vanishing Hand: the Changing Dynamics of Industrial Capitalism”, **University of Connecticut-Economic Working Papers**, Working Paper 2002-21, 2002, s. 1-65

LIAGOURAS George, “The Political Economy of Post-Industrial Capitalism”, **Thesis Eleven**, Sayı:81, Cilt: 1, 2005, s. 20-35

LINDHOLM, Richard W., “German Finance in World War II”, **The American Economic Review**, Cilt:37, Sayı:1,1947 s.121-134

MA, Xiaohua, “China, Japan and the United States in World War II: The Relinquishment of Unequal Treaties in 1943”, **Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal**, Cilt 1, Sayı 2, 2015, s.451-488

MING, Ding Choo, “Information Imperialism: The Unilateral Information Flow From Developed Countries to Developing Countries”, **Media Asia**, Cilt:29, Sayı: 3, 2003, s. 11-21

NIXSON, Frederick, “Industrialization and Development”, **Journal of International Development**, Cilt:3, Sayı:1, 1991, s. 79-85

OGILVIE, Sheilagh C., “Proto-Industrialization in Europe”, **Community and Change**, Cambridge University Press, Sayı:8, Cilt:2, 1993, s.159-179

OGILVIE, Sheilagh C., , “Proto-Industrialization”, **The New Palgrave Dictionary of Economics**, Second Edition, Volume 6, 2008, s. 711-714

ÖNCÜ, Ali Servet-EKİNCİ, Oğuzhan, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:182, 2014, s. 241-263

ÖZDEMİR, Atasay, “Petrolün Birinci Dünya Savaşı’ndaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırma Enstitüsü Uluslararası Sempozyum, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 61-84

PARLAK, Zeki, “Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004, s. 95-125

PICCIOTTO, Sol, “Liberalization and Democratization: The Forum and the Hearth in the Era of Cosmopolitan Post-Industrial Capitalism”, **Law and Contemporary Problems**, Cilt: 63, Sayı:4, 2000, s. 157-178

RIVERA, Isaisas R., “Industrialization”, **Encyclopedia of Global Studies**, SAGE Publications, 2012, s. 898-901

COLLEEN, Roach, “Cultural Imperialism and Resistance in Media Theory and Literary Theory”, **Media Culture and Society**, Sage Publications, Cilt: 1, Sayı: 19, 1997, s. 47-66

SCOTT, Hamish, “The Seven Years War and Europe’s Ancien Regime”, **War in History**, Cilt:18, Sayı:4, 2011, s. 419-455

SENGUPTA, Subir-T. FRITH, Katherine, “ Multinational Corporation Advertising and Cultural Imperialism: A Content Analysis of Indian Television Commercials”, **Asian Journal of Communication**, Cilt:7, Sayı:1, 1997, s.1-18

SEZER FEYZİOĞLU, Hamiyet, “Batı-Çin Savaşları ve Osmanlı Devleti”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:62, 2017, s. 89-99

SIMANDAN, Dragos, “Industrialization”, **International Encyclopedia of Human Geography**, Oxford: Elseiver, 2006, s. 419-425

SOUTOU, Georges-Henri, “French War Aims and Strategy”, **The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies**, A Publication of Historisches Kolleg, Almanya, 2015, s. 29-44

ŞEBER, Nurdan İpek, “Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı’nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı 38, 2011, s.237-262

TEECE, David J., “The Dynamics of Industrial Capitalism: Perspectives on Alfred Chandler’s Scale and Scope”, **Journal of Economic Literature**, Cilt:31, Sayı:1, 1993, s.199-225

TEKEMEN ALTINDAŞ, Eylem, “1878 Berlin Konferansı’ndan Sonra Osmanlı Devleti’nin Askeri İslahat ve Dış Politikasındaki Yeni Yönelimler”, **Asia Mirror Studies**, Cilt:4, Sayı:8, 2016, s. 110-125

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Dış Politikası: İmparatorluk Yaşıyor mu?”, **Akademik Bakış Dergisi**, 2011, Sayı:26, s. 1-23

USLU, Ateş, “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2014, s.1-25

ÜRER, Levent, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu’daki Gelişmeler ve Günümüze Etkileri”**1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırma Enstitüsü Uluslararası Sempozyum, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 611-616

ÜŞÜR, İşaya, “Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?”, **Praxis**, Sayı: 11, 2004, s.221-234

ÜŞÜR, İşaya, “Teknoloji Felsefesi Üzerine ya da Tarihin Tanrısı Teknoloji midir?”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 25, Sayı 230, 2001, s.7-26

WAH, Lee Chun, “Relocating Coca Cola’s Cultural Space in Singapore”, **Media Asia**, Cilt:24, Sayı:1, 1997, s. 40-44

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ALLEN, Robert C., “The British Industrial Revolution in Global Perspective: How Commerce Created The Industrial Revolution and Modern Economic Growth”, 2006, <http://www.nuffield.ox.ac.uk/users/allen/unpublished/econinvent-3.pdf>_ Son Erişim Tarihi: 19.02.2018

ALVAREZ-CUADRADO, Francisco, “The Marshall Plan”, 2008, https://francisco.research.mcgill.ca/research_files/Marshall%20Plan%20Palgrave%20final.pdf Son Erişim Tarihi:26.10.2018

AKTAN, Coşkun Can, “Lord Keynes, Keynesyenler ve Fonksiyonalistler”, 2001
http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-iflas/lord-keynes.htm Son Erişim Tarihi:26.10.2018

AMİN, Samir, “Imperialism and Globalization”, **Monthly Review**, 2001,
<https://monthlyreview.org/2001/06/01/imperialism-and-globalization/> Son Erişim Tarihi: 07.12.2018

BREWER, Antony, **Marksist Emperyalizm Teorileri**, Kalkedon Yayınları, Cansu Aksoy (Çev.), İstanbul 2011

BRİE, Michael- SPEHR, Christoph, “Sosyalizm Nedir?”, (Çev. Murat Çakır), 2009,
http://bianet.org/files/doc_files/000/000/069/original/sosyalizm_nedir.pdf Son Erişim Tarihi: 07.03.2018

BROWN, Chris, “International Relations and Industrial Society”, London: LSE Research Online <http://eprints.lse.ac.uk/746/> Son Erişim Tarihi: 03.04.2018

CAMERON, Fraser, “The Impact of the First World War and Its Implications for Europe Today”,
https://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/06/the_impact_of_the_first_world_war_and_implications_for_europe_today.pdf Son Erişim Tarihi:13.06.2018

FISH, Adam, “Information Imperialism”, 2011,
<https://savageminds.org/2011/06/20/information-imperialism/> Son Erişim Tarihi:13.11.2018

GENCER, Ayşen Hiç, BİROL, Özlen Hiç, “A. Smith ve Klasik Okul, K. Marx ve Marksist Sosyalizm, J.M. Keynes ve Keynesgil Devrim ve Daha Sonraki Gelişmeler”, **International Conference on Eurasian Economies**, 2014,
<https://www.avekon.org/papers/1166.pdf> Son Erişim Tarihi:07.03.2018

KERTERNICH, Irish-SIFLINGER, Bettina- SMITH, James P.- WİNTE, Juachim K., “The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes Across Europe”,

Discussion Paper Series, Ocak 2012, <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> Son Erişim Tarihi: 04.07.2018

KURTCEPHE, İsrail “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13520.pdf> Son Erişim Tarihi: 08.05.2018

Marshall Plan Speech by George Marshall, https://www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Marshall%20Plan%20speech.pdf Son Erişim Tarihi :26.10.2018

MANOLOPOULOU, Artemis, “The Industrial Revolution and the Changing Face of Britain”, https://www.britishmuseum.org/research/publications/online_research_catalogues/paper_money/paper_money_of_england__wales/the_industrial_revolution.aspx Son Erişim Tarihi: 19.02.2018

MERAL, Ahmet, “İngiltere’den Batı Avrupa’ya Sanayi İnkılabı’nın Yayılması”, <https://www.yuzaki.com/2014/08/ingiltereden-bati-avrupaya-sanayi-inkilabinin-yayilmasi/> Son Erişim Tarihi: 29.03.2018

MOON, William J., “The Pillars of American Imperialism: Rationalizing U.S. Cold War Involvement in the Republic of Korea”, **Lethbridge Undergraduate Research Journal**, Cilt:2, Sayı:1, 2007, <https://lurj.org/issues/volume-3-number-1/coldwar> Son Erişim Tarihi: 30.10.2018

MUSTACICH, Anthony, “Imperialism, The Cold War and the Contradictions of Decolonization”, Global Research, 2013, <https://www.globalresearch.ca/imperialism-the-cold-war-and-the-contradictions-of-decolonization/5334692> Son Erişim Tarihi: 22.10.2018

OELSSNER, Fred, “İkinci Dünya Savaşı’nın Karakteri Üzerine”, **Özgürlük Dünyası**, Sayı 155, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/281-sayi-155/832-ikinci-dunya-savasinin-karakteri-uzerine> Son Erişim Tarihi:18.10.2018

Oxford Big Ideas Geography History, Industrial Revolution, https://www.oup.com.au/__data/assets/pdf_file/0021/58071/Oxford-Big-Ideas-Geography-History-9-ch5-Industrial-revolution.pdf Son Erişim Tarihi: 11.01.2018

PODDAR, Ankur, The Industrial Revolution: Causes and Effects, <https://firstindustrialrevolution.weebly.com/causes-and-effects.html> Son Erişim Tarihi: 23.01.2018

PURKHAYASTHA, Bill, “First World War: The Results of the War”, **The History Files**, 2009, http://www.historyfiles.co.uk/FeaturesEurope/WWI/1918_Conclusions01.htm Son Erişim Tarihi: 06.06.2018

Revolution, <https://www.britannica.com/topic/revolution-politics> Son Erişim Tarihi: 15.02.2018

SCOTT, Bruce R., “The Political Economy of Capitalism”, Harvard Business School Working Paper, 2006, <https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-037.pdf> Son Erişim Tarihi: 11.09.2018

SHARMA, Pratik, “Industrial Development in India During the British Rule”, <http://www.historydiscussion.net/british-india/industrial-development-in-india-during-the-british-rule/5979> Son Erişim Tarihi: 12.04.2018

SHARMA, Pratik “**British Rule in India: Stages and Consequences/ History of Indian Economy**”, <http://www.historydiscussion.net/history-of-india/economic-history/british-rule-in-india-stages-and-consequences-history-of-indian-economy/5968> Son Erişim Tarihi: 12.04.2018

SLAWSON, Larry, “Imperialism, Revolution and Industrialization in 19th Century Europe”, 2018, <https://owlcation.com/humanities/Imperialism-Revolution-and-Industrialization-in-Nineteenth-Century-Europe> Son Erişim Tarihi: 11.10.2018

Socialism, New Dictionary of the History of Ideas, <http://users.clas.ufl.edu/gesenwei/Socialismndhi.pdf> Son Erişim Tarihi: 08.03.2018

TANRIÖVER, Oylum, KIRLI, Serkan, “Global Köy ve Kültürel Emperyalizm: Küreselleşme Bağlamında Enformasyon Toplumuna Bakış”, **E-Journal of Intermedia**, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/91439> Son Erişim Tarihi: 09.11.2018

TAYLOR, A.J.P., **The Origins of The Second World War**, 1961, http://www.jrbooksonline.com/pdf_books/origins_second_world_war.pdf Son Erişim Tarihi :26.06.2018

The Cold War and Imperialism, <http://www.globallearning-cuba.com/blog-umlthe-view-from-the-southuml/the-cold-war-and-imperialism> Son Erişim Tarihi: 30.10.2018

The Industrial Revolution and Its Impact on European Society, s.587, <http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/106/106-Bkgr/20-Industrial-Rev.pdf> Son Erişim Tarihi: 21.02.2018

TÜSİAD ve The Boston Consulting Group, **Türkiyenin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0**, Sis Matbaacılık, İstanbul, 2016, <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf> Son Erişim Tarihi: 22.02.2018

United States Army in World War II - Pictorial Record, **The War Against Japan**, Center of Military History United States Army, Washington D.C., 2001

YILDIZ, Cengiz, “Osmanlı’dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış”, Trafik ve Yol Güvenliği II. Ulusal Kongresi, 7-9 Mayıs 2003, Ankara, https://www.academia.edu/9540817/Osmanli%C4%B1_dan_G%C3%BCn%C3%BCmde_Demiryolu_Politikalar%C4%B1na_Genel_Bak%C4%B1%C5%9F Son Erişim Tarihi: 13.12.2018

WILLOUGBY, Roger, “Colonialism”, <https://www.academia.edu/34744912/Colonialism> Son Erişim Tarihi: 05.04.2018

World War II: The War Against Japan, <https://history.army.mil/books/AMH-V2/PDF/Chapter06.pdf> , Son Erişim Tarihi: 28.06.2018

ZIGEDY, Zoltan, ‘‘The ‘New’ Imperialism’’,

<https://philosophersforchange.org/2015/02/17/the-new-imperialism/> Son Erişim Tarihi:30.10.2018

ZUCCHI, Kristina ‘‘Main Characteristics of Capital Economies’’,

<https://www.investopedia.com/articles/investing/102914/main-characteristics-capitalist-economies.asp> Son Erişim Tarihi: 11.09.2018

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/sanayi> Son Erişim Tarihi: 15.02.2018

ÖZGEÇMİŞ

Meyse GÜNGÖR, 23.07.1991 tarihinde Giresun'da doğdu. İlköğrenimini Giresun Cumhuriyet İlkokulu'nda, ortaöğrenimini Giresun Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu'nda, lise eğitimini Giresun Mimar Sinan Anadolu Lisesi'nde, lisans eğitimini ise 2009-2014 yılları arasında Doğu Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlayarak mezun oldu. 2014 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 21.06.2019 tarihinde "Post-Endüstriyel Emperyalizm" konulu tez çalışmasını savunarak Yüksek Lisans eğitimini tamamladı.

